

CEMİL MERİÇ

BÜTÜN ESERLERİ 2

Bu Ülke

İLETİŞİM YAYINLARI

///idefix/

Ötüken Yayınevi

1974-1975-1976-1979 (4 baskı)

İletişim Yayınları 195

Cemil Meriç Bütün Eserleri 2

ISBN 975-470-281-0

© 1985 İletişim Yayıncılık A.Ş.

BASKI 1985, İstanbul

BASKI 1992, İstanbul

BASKI 1992, İstanbul

BASKI 1993, İstanbul

BASKI 1994, İstanbul

BASKI 1995, İstanbul

BASKI 1996, İstanbul

BASKI 1997, İstanbul

BASKI 1998, İstanbul

BASKI 1999, İstanbul

11-12. BASKI 2000, İstanbul (2000 adet)

13-14. BASKI 2001, İstanbul (1000 adet)

15-18. BASKI 2002, İstanbul (2000 adet)

19-21. BASKI 2003, İstanbul (2000 adet)

22-25. BASKI 2004, İstanbul

26. BASKI 2005, İstanbul (6000

KAPAK Ümit Kıvanç

DİZGİ Remzi Abbas, Nurgül Şimşek, Hasan Deniz

UYGULAMA Hüsnü Abbas

MONTAJ Şahin Eyilmez

BASKI ve CİLT Sena Ofset

İletişim Yayınları

Binbirdirek Meydanı Sokak İletişim Han No. 7 Cağaloğlu 34122 İstanbul

Tel: 212.516 22 60-61-62 • Faks: 212.516 12 58

e-mail: iletisim@iletisim.com.tr • web: www.iletisim.com.tr

CEMİL MERİÇ
Bu Ülke

YAYINA HAZIRLAYAN
Mahmut Ali Meriç

Cemil Meriç, 1916'da Hatay'da doğdu. Ailesi Balkan Savaşı sırasında Yunanistan'dan göçmüştü. Fransız idaresindeki Hatay'da Fransız eğitim sistemi uygulayan Antakya Sultanîsi'nde okudu. Tercüme bürosunda çalıştı, ilkokul öğretmenliği ve nahiye müdürlüğü yaptı. 1940'l a İstanbul Üniversitesi'ne girip Fransız Dili ve Edebiyatı öğrenimi gördü. Mükemmel düzeyde Fransızca okuyup yazan Meriç, İngilizceyi anlıyor, Arapçayı, kendi ifadesiyle, "söküyor"du. Elazığ'da (1942-45) ve İstanbul'da (1952-54) Fransızca öğretmenliği yaptı. 1941'den başlayarak *İnsan*, *Yücel*, *Gün*, *Ayın Bibliyografyası* dergilerinde yazmaya başladı. İ.Ü.de okutmanlık yaptı (1946-63), Sosyoloji Bölümünde ders verdi (1963-74). 1955te, gözlerindeki miyopinin anması sonucu görmez oldu, ama olağanüstü çalışma ve üretme temposu düşmedi. Çeşitli dergilerde yazıları yayımlandı. Hisar dergisinde "Fildişi Kuleden" başlığıyla sürekli denemeler yazdı. 1974'te emekli oldu ve yılların birikimini art anla kitaplaştırmaya girişti. 1984'le önce beyin kanaması, ardından felç geçirdi, 13 Haziran 1987'de vefat etti. İlk telif eseri Balzac üzerine küçük bir incelemeydi. *Hint Edebiyatı* (1964) daha sonra *Bir Dünyanın Eşiğinde* başlığıyla iki kez daha basıldı. *Saint-Simon , İlk Sosyolog İlk Sosyalist*, 1967'de çıktı. 1974'ten sonra yayımlanan kitapları şunlardır: *Bu Ülke* (1974), *Ümrandan Uygarlığa* (1974), *Mağaradakiler* (1978), *Kırk Ambar* (1980), *Bir Facianın Hikâyesi* (1981), *Işık Doğudan Gelir* (1984), *Kültürden İrfana* (1985). Balzac'tan yaptığı çevirilerin ilki 1943'te yayımlandı. Fransız edebiyatından yaptığı çevirilerin yanı sıra, Uriel Heyd'i n *Ziya Gökalp*, *Türk Milliyetçiliğinin Temelleri* (1980), Thornton Wilder'ın *Köprüden Düşenler* (1981) ve Maxime Rodinson'u n *Batıyı Büyüleyen İslam* (1983) adlı eserlerini de Türkçeye kazandırdı. Cemil Meriç'in "*Bütün Eserleri*" toplu halde basılırken, daha önce yayımlanmamış üç kitabı daha yayımlandı: *Jurnal 1* (1992), *Jurnal 2* (1993), *Sosyoloji Notları ve Konferanslar* (1993).

İçindekiler

Entelektüel bir Otobiyografi

Birinci Bölüm

Uzun Süren Bir Çıraklık

İKİNCİ BÖLÜM

Gerçek Entelektüel

Cemil Meriç Kronolojisi

BU ÜLKE

I- Sihâm-ı Kaza

1. Bâbil*

Sağ ile Sol*

Gerici Kim?

Kelâm, Bütünüyle Haysiyettir

Argo

Bizim Kapitol'ümüz* Yok

Kamus, Bir Milletın Hafızası

Penelop'un* Örgüsü

Her Kemal Yeni

Yobaza Düşmanlık

İzm'ler

Türkiye'deki Hayalet

Slogan İlkelin İdeolojisi

Bu Firar Bir Kabil* Kompleksi

Sen Bir Az-Gelişmişsin

Avrupa'nın Yeni Bir İhraç Metaı

Asaletini Kaybeden İrfan

Dergi, Hür Tefekkürün Kalesi

Batı Dergileri

Kitap

Okumak Üzerine

Tercüme

Divan Edebiyatında Roman

Türk Teceddüt Edebiyatı

Bizde Hiciv Yok

Polemik

2. Müstağripler

Mehlika Sultan'a Âşık Yedi Genç

Su Alan Gemi

Bir İmparatorluğun Anatomisi

Müstağrip

İrfan'a Kaçış

Yunan'a Kaçış

İran'a Kaçış

Mutlak'a Kaçış

Batı'ya Kaçış

Le Bon'perestler

Nakş-ı Ber Ab

II- Biz ve Onlar

Bir Anonim Şirket

Demokrasi ve İslâmiyet

Aydınlatın Dini: İzm'ler

Din Afyon mudur?

İnananlar kardeştir.

Düşmanlarımızın Tanrısı

Der Sergüzeşt-i Caliban*

Yeni Bir İdeoloji

İki Düşman Kardeş

Sakson Köleleri

Tefekkürün Tarifidir Diyalektik

Doğu Despotizmi

Çağdaş Uygarlık Düzeyi ve İsa Efendimiz

Bir İnsan Yaratmak

Geç Kalmış İki Mezdekçi: Sade ve Stirner

Öldürmeyeceksin

Şiddet: Avrupa'nın Tanrısı

Kutuplar

Testideki Ay

Yogi İle Komiser

Ne Yogi Ne Komisi

İnsan Nereye?

Bir Avuç Duman

III- Münzevi Yıldızlar

Dante

İbn Haldun ile Vico

Camoens

Scott*

Balzac

Lamennais

Tagor

Said Nursi

Kemal Tahir

Kerim Sadi

IV. Fildişi Kuleden

Kelime

Kitap

V. Baki Kalan

KANAVİÇE

Bu Ülke ile ilgili Basında Çıkan Yazılardan Seçmeler

ENTELEKTÜEL BİR OTOBİYOGRAFI

*Kimim ben? Hayatını, Türk irfanına adayan, münzevi
ve mütecessis bir fikir işçisi."*

Cemil Meriç, Jurnal, 18.6.1974

Cemil Meriç'le ilgili, o daha hayattayken bir biyografi yazmak çok zor ve biraz da zamansız geldi bize. Kaldı ki, Cemil Meriç'i n "jurnal"inde, mektuplarında, kitaplarında, kendisiyle çeşitli zaman ve vesilelerle yapılmış röportajlarda öyle bir kendini tanıma ve tanıtmaya çabası var ki, kendini tahlil gayreti, öyle sayfalar, öyle itiraflar, anılar, düşünceler var ki, otobiyografik bir derleme için malzeme hazır gibi. Mesele, bu yazı yığını içinden, Cemil Meriç'in fikrî gelişmesinin aşamalarını, en önemli dönemeç ya da geçiş noktalarını vurgulayabilecek şekilde, mümkün olduğunca sistematik bir derleme yapmak: Ortaya çıkan ve bazen kopuklukları olan -hem zaman içinde hem fikir silsilesi içinde- uzunca metni küçük başlıklarla donatmak, iki veya üç bölümle okunmasını kolaylaştırmak ve bunun ötesinde, özgün ve aykırı bir düşünce adamı olan Cemil Meriç'i, gerçek kişiliğinin bazı yanlarıyla da olsa, ortaya çıkarmak, Türk okuyucusuna tanıtmaya çalışmak, kitaplarını okurken de, bu bilgilerin ışığı altında, okuyucunun işini biraz kolaylaştırmak.

İnsan bir bütün. Yaşamöyküsü biyografik de olsa, otobiyografik de olsa, ikisinin karışımı da olsa, kronolojik bir sıralamanın da çok daha ötesinde, o kişiyi anlamak ve tanımak için sadece bir ilk adım. İkinci önemli adımsa, o insanın eseri, o eseri tanımak ve anlamaya çalışmak. Biyografi, onu kaleme alan kişinin eğilimlerine, tercihlerine, yorumlarına göre okuyucuyu yanıltabilir. Otobiyografi de, çok daha samimi, çok daha yaşanan olayların içinden olmasına rağmen bir nevi müdafaanâme; bazen büyüklük bazen küçüklük kompleksinden etkilenebilecek bir kendi kendini tahlil, bir yorum, dolayısıyla, onu kaleme alanı tanımak bakımından son derece önemli bir malzeme; ama onunla yetinmek de mümkün değil. Kronoloji ise anlamlı ve anlamsız bir tarihler yığını. Anlamlı; bu tarihleri zamanının olaylarıyla, siyasî ve kültürel gelişmelerle bağlantılı olarak verebiliyorsak; tabîî kişinin o gelişmelerden etkilendiği veya etkilendiğini sandığımız kadarıyla. Anlamsız; salt bir gün, ay ve sene belirten rakamlar silsilesinden ibaretse.

Biyografi, otobiyografi, kronoloji, bir düşünürü anlayabilmek için başvurmamız gereken ikincil malzeme. Asıl çaba, onu eserlerinden tanımaya çalışmak, satır satır, paragraf paragraf, sayfa sayfa, cilt cilt.

Evet, bu "entelektüel bir otobiyografi" olacak ister istemez, koltuğunun altında kitapları, etrafında başvurduğu, kaynaştığı, konuşturduğu veya konuşmak için vesile yaptığı insanlığın en büyük simaları ile, biraz "fraklı", biraz "papyon kravatlı", biraz "kasıntı" bir insan var karşımızda; objektife gülümseyen, ebediyete gülümseyen, gülümseyen ya da somurtan. Entelektüel

bir otobiyografi: daha çok düşünceleriyle, biraz açılarıyla, biraz heyecanlarıyla, biraz maddî olaylarla, kendi kaleminden, kendi ağzından, kendi bakış açısı ve kendi yorumlarıyla, kendi tahlilleriyle Cemil Meriç.

Çocukluğu, lise yılları, Hatay'daki ilk gençlik yılları, hocalarıyla, okuduklarıyla bütünleşen, güçlenen Cemil Meriç. İstanbul ve evlilik öncesi yaşam: Yabana Diller Okulu, pansiyon odaları, Elit, Nisvaz. Birçok dergide makaleler, çeviriler. Sonra evlilik, lise öğretmenliği, istifa, yirmi bir ay arayla doğan bir oğlan bir kız evlat. Geçim sıkıntısı. Yine çeviriler. İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi'nde başlayan Fransızca okutmanlığı, bin bir güçlük ve sıkıntıyla kurulan bir kütüphane, Sahaflar Çarşısı'ndan, kendi sırtında, öğrencilerinin sırtında taşınan ucuz, ama paha biçilemez çuval çuval kitap, hemen hepsi Fransızca. Okuduklarıyla zenginleşen, zenginleştikçe yücelen, kanatlanan bir Don Kişot. Patlama noktasına yaklaşırken, en verimli olabileceği bir yaşta, gözlerini yitirmesi; aylarca hastane odalarında ümitle beklenen ameliyat sonuçları, aylarca tedavi için Paris ve açılmayan gözler: retina iyice çatlamıştır, katarakt önlenememiştir.

Boşluk, bunalım, düşünce adamının boğuluşu. Yine de aramaya, düşünmeye devam, günbegün, sabırla, titizlikle.

Beliren bir dünya edebiyatı tarihi yazma projesinin ilk merhalesi olarak Hint edebiyatına, Hint düşüncesine yönelik ve bir rahatlama, bir zenginleşme: insan beyninin yarısı Batı'ysa diğer yarısı da Doğu, üstelik bu Doğu Batı'yı beslemiş, Batı'yı şekillendirmiş, etkilemiş. *Hint Edebiyatı* ya da *Bir Dünyanın Eşiğinde*, Cemil Meriç'in -Balzac'la ilgili çalışmaları ve aslında her biri bir kitap konusu olan makalelerinden sonra- ilk önemli eseri ve kitabının önsözü, kendi deyişiyle, "bir manifesto". Bir türlü basılamayan, yayınevleri arasında gidip gelen, sonunda pek de fark edilmeden Türk düşünce dünyasında yerini almak üzere ortaya çıkan önemli bir eser. İki bakımdan önemli: hem Batı'nın karşısına Doğu'yu çıkarması ve Asya düşüncesinin önemini vurgulaması bakımından, hem de Hint edebiyatını Cemil Meriç'in değerlendirişi, hissedışı ve sunuşu bakımından. Yıl: 1964.

Ne var ki, dünya edebiyatı tarihi projesi, biraz zor çalışma koşulları, biraz da bu ilk çalışmanın karşılaştığı sessizlik yüzünden, ardında bu dalda örnek sayılabilecek bir eserle, terk edilir.

Dünya edebiyat tarihinden, dünya düşünce tarihine geçer Cemil Meriç. Bu dalda da örnek bir çalışma sunar çağdaşlarına: *Saint Simon İlk Sosyolog, İlk Sosyalist*. Çağdaş düşüncenin kaynağı sosyalizm, sosyalizmin kaynağında karşımıza çıkan en önemli isimlerden biriye Saint-Simon. Bu eser de aynı zor çalışma koşulları, benzer yayımlanma güçlükleri ve kötüsü benzer bir sessizlikle karşılaşır.

Ama düşünce adamı artık yine sahnededir ve her zaman bu sahnede kalacaktır. Asya düşüncesinden, Türk insanına, Türk aydınına yönelik. Osmanlı gerçeği, İslâm gerçeği. Can çekişen bir imparatorluğun anatomisi, siyasî plandan düşünce planına, son iki yüz yıllık zaman dilimi içinde ortaya

çıkan bürokratlar, devlet adamları, aydınlar. Osmanlı aydınından Türk aydınına, batılılaşmadan çağdaşlaşmaya, tarihten günümüze, düşünceden edebiyata, İslâmî düşünceden Marksist düşünceye, ideolojilerden anarşi, terör ve anomiye, ansiklopedilerden Kitâb-ı Mukaddes'e kanat açan engin bir tecessüs. Gaye kendimizi tanımak, kendimizi yani dünüyle bugünüyle Türk insanını, Türk toplumunu, Türk aydınına, Türk düşüncesini. Kendimizi tanımak ve anlamak için de Batı'nın, ilmin kılavuzluğu, sağduyunun, aklın, imanın kılavuzluğu gerek.

1974 yılına gelinmiştir ve yeni bir hüviyet, yeni fikirler, yeni bir arayış içinde peşpeşe çıkan ve her biri geçmiş on yıl içinde makaleler halinde çeşitli dergi ve gazetelerde yayımlanan yazıların metodik birer derlenmesi, bir bütün haline getirilme çabası sonucu ortaya çıkan kitaplar ve kitaplar: 1974-84 arası yarım düzine eser, birkaç da çeviri.

Cemil Meriç'in fikir serüveni buralarda noktalanmış gibidir; 1984 sonbaharında geçirdiği bir beyin kanaması sonucu sol tarafına felç yerleşmiş, yaşı da yetmişine merdiven dayamıştır. Ama o, bugün, geçmişiyile gururlu; yaptığıyla, yapmak istediğiyle gururlu; sakın, güleryüzlü, okunmayı, anlaşılmayı, sevmeyi, takip edilmeyi, aşılmayı bekleyen, ümit eden, temenni eden mütevazı bir fikir işçisi.

Cemil Meriç'in hayatının anlamı kitaplar... kitaplar, yani kitaplarda yaşayan insanlar: Düşünceleriyle, duygularıya, büyük insanlar onun her zaman kılavuzu, arkadaşı, dert ortağı. Bazen onlarla beraber düşünür, bazen onlardan ayrı düşünür, her sese kulak verir, her düşünceye saygı duyar. Onlarla diyalog içindedir, sabırla dinler, titizce araştırır ve sonra kendisi çıkar sahneye: Onun gür, onun kendinden emin, onun yalın, onun kâh bilimsel kâh şiirsel üslubu sürükler götürür sizi bir yerlere. Sataşan bir üslup, rahatsız eden, tedirgin eden; ama düşünmeye davet eden, hakikati aramaya çağıran, önerilerini getiren ya da sizi öneri getirme sorumluluğuyla başbaşa bırakıveren sarsıcı bir yazı tarzı, bir fikirleri sunuş yöntemi.

Cemil Meriç'in yeri hep kütüphane olmuş. Kütüphanesinde bir Don Kişot o. Kütüphanesinde ve "Fildişi Kulelinde. Aslında hiçbir zaman çıkmamış kütüphanesinden, fildişi kulesini terketmemiş. İyi ki de diyebiliriz. Agoraya, arenaya, ateş hattına, politikaya inmemiş kulesinden; yol gösterici, aydınlatıcı, uyarıcı olmuş hep.

Fildişi kuleyi bir "miskinler tekkesi" olarak gördüğü zaman da fildişi kulesinden sadece yazdığı makalelerle ateş hattına fırlamış, geri dönmüş.

Fildişi kule asude bir liman, kasırgadan kurtulmak isteyenleri barındırıyor. Cemil Meriç hep yerinde, zaten artık ondan ateş hattına inmesini de bekleyemeyiz: gözlerini kaybetmiştir.

Fildişi kulesinde de olsa, Cemil Meriç düşüncenin asaletine sığınarak, kardeşleri, çocukları bazı fikir ve ideolojiler uğruna şuursuzca birbirini boğazlarken, kavganın dışında kalamaz. Fildişi kule bir yangın kulesidir, Cemil Meriç o kuledeki nöbetçi.

Cemil Meriç, Türk insanına, Türk düşüncesine verebileceğinin hepsini verebildi mi? Hem evet, hem hayır. Evet, çünkü 38 yaşından itibaren gözleri görmeyen bir insandır o. Okuması yazması mümkün değildir tek başına. Okunanları aklında tutması, ayıklaması, belli sentezlere varması, bunları yazdırması, yazdırdıklarından makaleler yapması, o makaleleri kitaplaştırması... nasıl güçlü bir hafızaya, nasıl kuvvetli bir iradeye, çalışma, öğrenme ve öğretme azmine dayanır söylemeye gerek var mı? Bu şartlar altında yapabileceğinin azamisini yapmış bir insandır Cemil Meriç.

Verebileceğinin hepsini tabii ki verememiştir, çünkü, en değerli fikir arkadaşını, en algılayıcı uzvunu, gözlerini kaybetmiştir. Eğer bu felaket Cemil Meriç'i bulmasaydı, inanıyoruz ki, o, verdiklerinin kat kat fazlasını verecek, fikir adamlığının yanı sıra, belki bir aksiyon adamı da olacak, fikirlerini kalemiyle savunduğu kadar, siyasî tercih ve davranışlarıyla da savunacak, kafalardaki mefhumlar keşmekeşini aydınlatmakla kalmayacak, siyaset planında da ortaya çıkan düşünce, davranış ve karar karmaşıklığına kendi çapında bir son vermeyi deneyecekti.

Bu çalışma, yukarıda da belirttiğimiz gibi, belli bir hayat akışı, belli bir fikrî gelişme süreci içinde, Cemil Meriç'in düşüncelerinden, izlenimlerinden, duygularından, anılarından, en önemlisi, şuurlu bir kendini sigaya çekme gayretinden kaynaklanan, değişik vesilelerle, değişik yer ve zamanlarda kendini anlamak ve anlatmak için kaleme aldığı, yayımlanmış ya da yayımlanmamış yazılarının kronolojik bir sıra içinde, derlenmesi çalışmasıdır.

Bazen birbirinden kopuk gibi duran, bazen birbirini izlercesine devamlılık gösteren, ana çizgilerini belirtebilmek için ara başlıklarla donatıp kaynaştırmaya çalıştığımız bu metinler bütünü, şöyle bir toparlayarak özetlemek istersek, önce, karşımıza “yalnız”, “tedirgin” ve “küstah” bir Cemil Meriç çıktığını görürüz.

Yalnızdır, kitapların dünyasına sığınır. Tedirgindir, ne ateizm, ne sosyalizm, ne Türkçülük arayış içindeki bu zekâyı tatmin etmekte, rahatlatmaktadır. Küstahtır, bulduğuna inandığı çözümlerle mağrur, etrafındakileri küçümsemektedir.

İlkokulda ve lisede karşısına çıkan hocalarıyla ilişkileri, anılarından süzülerek bize bu zekânın nasıl şekillendiği hakkında bir fikir verebilecek niteliktedir, aynı zamanda 1930'lu yıllarda, Hatay'da bir ilkokul ve bir lise seviyesi hakkında da ayrıntılı bilgiler elde etmek imkânını buluruz bu anılarda.

Çok okuyan, çok yazan, çiçeği burnunda bir kabiliyettir Cemil Meriç. Haftada iki defter şiir karalar, kompozisyondan hep birincidir. Ama her aklına geleni yazmanın da yazı yazmak demek olmadığını öğrenmiştir bu arada, her filozofun hakikati kendine göre ele aldığını anlamıştır.

Tesadüfün karşısına çıkardığı kitaplar hiçbir meselesini çözmemektedir. Okuduklarını, his ve düşünce hayatını etkileyen eserleri, bağlandığı ve ayrıldığı, ama her biri kişiliğini şekillendiren düşünce akımlarını, izlediği ve koleksiyonunu yaptığı dergileri, gazeteleri tanırken, Hatay'ın o yıllardaki kültür hayatı hakkında da bir fikrimiz olur.

Mezuniyet imtihanlarına kısa bir süre kala okuldan ayrılır; İstanbul'a gelir, pek barınamaz; tekrar Hatay'a döner. İskenderun'da Fransızlar idareye hâkimdir; Fransa'daki sosyalist hükümetin Hatay'daki temsilcilerinin başında, Leon Blum'un sekreterlerinden Roger Garreau bulunmaktadır. Cemil Meriç'in hızlı sosyalist olduğu yıllardır; sekreter olarak Tercüme Bürosu'na girer, aynı zamanda başkan yardımcısıdır. Parası bol, itibarı fazla olan bu iş sayesinde, hem çevresine, hem kendine güveni artar. Derken, Türk hükümeti, Hatay'ın idarî noktalarında Türklerin çalıştırılmasını Fransızlardan isteyince, o da bir sınır kasabasında nahiye müdürlüğüne atanır. Ve Fransızların Hatay'dan çekilmeleriyle de dünyası değişir; Hatay valiliğince görevine son verilir. Birkaç ay sonra da, Hatay hükümetini devirmek suçundan tutuklanır. Antakya'ya götürülür ve idam talebiyle yargılanır. Marksisttir, duruşmalarda bunu kabul edecek kadar dürüsttür, aklanır; ama artık damgalanmıştır, dostlarını kaybettiği gibi, devletle ilgili herhangi bir işte çalışma imkânı da kalmamıştır.

Cemil Meriç, kucağında yaşadığı bu cemiyetin üvey evladı olarak görür kendini hep, şahsiyeti de bu düşman çevrede şekillenmektedir. Önce karşısına büyüklerin anlaşılmayan dünyası çıkar, sonra okulda hep yalnız, hep yabancıdır, sürünün dışında, sevimsiz ve aptal bir dünyanın ortasındadır. Kitaplara sığınır, kendisine bir başka dünya yaratmak, bir kale kurmak ister. Şuurundaki devrimler sonucu, imandan şüpheyne, şüpheden inkâra, inkârdan maddeciliğe geçer; ama sığındığı her kale onu çevresinden bir kat daha koparır, insanlardan bir kat daha uzaklaştırır. O artık bir olmayanın veya bir olacağın peşindedir. Şahsiyetin, görünen cemiyet içinde, görünmeyen cemiyeti seçip, tahtını onun bağrında kurmak suretiyle fethedilebileceği inancındadır.

Cemil Meriç "beşiğinden" ayrılıp İstanbul'a gelirken, yeni bir dünya parçası, yeni bir düşünce, yeni bir terkip yaratan ve bir asırda üç-beş tane yetişebilen büyük ustalardan biri olmak emelindedir.

Yeniden İstanbul'dadır. İstanbul Üniversitesi Yabana Diller Okuluna burslu öğrenci olarak girer, iki yıl okuyup, iki yıl da Fransa'ya staja gönderilecekken, İkinci Dünya Savaşı yüzünden yurtdışına gidemez. Mecburî hizmeti vardır, Elazığ'a Fransızca öğretmenliğine atanır. Yabana Diller Okulu'ndayken, ilk makaleleri, ilk tercüme tenkitleri yayımlanmaya başlar. Yine o sıralarda karısıyla tanışır, kısa bir süre sonra da evlenir. Elazığ'da iki yıl kadar kalırlar, karısı İstanbul'a döner. Baba olmak üzeredir, verilen raporlara rağmen izinli sayılmaması üzerine istifa ederek o da İstanbul'a

döner.

Balzac'tan birçok eser çevirir, birçok dergide de makaleler yazmaya devam eder. 1940'lardaki yazılarının ayırıcı vasfı, kendi deyimiyle, ukalâlıktır. İstanbul sanat ve edebiyat çevreleriyle bir türlü kaynaşamaz, bu çevrenin insanları İstanbul çocuğudurlar, o taşradan gelmiştir. Bir kez daha kitaplar dünyasına sığınır, onun için kitap bir limandır ve kitaplar, hayat yolculuğunun sınır taşları...

O yıllarda İstanbul Üniversitesi'ne Fransızca okutmanı olarak girer, yabancı dile çok önem vermektedir, yabancı dil, düşünceyi tanıtan ve tattıran bir anahtardır, bir “medeniyet anahtarı”.

Otuz sekiz yaşında gözlerini kaybeder. Önce Cerrahpaşa Hastanesi'nde, sonra Paris'te Kenzven Hastanesi'nde başarısızlıkla sonuçlanan ameliyatlar, bu hayat dolu, enerji dolu, bilgi dolu, bu atılgan, bu kabına sığmayan insanı birden cinnetin ya da intiharın eşiğine sürükleyiverir. Düşünce adamı boşluktadır, üstelik acılarını dev aynasında büyüten “rezil” bir hassasiyeti de vardır.

Cemil Meriç, bir “miskinler tekkesi” olarak kabul ettiği fildişi kulenin dışındaki aydın olacakken, fildişi kuleye sığınmak zorunda kalır. Yıllarca fildişi kulesindedir, yıllarca yalnız. Kavganın dışındadır, fikir ve sanat kavgasının. Politikadan da kaçır, kaldı ki politikanın kurtarıcılığına da inanmamaktadır. Çağdaşlarıyla kaynaşamaz bir türlü, ilişkilerinde de, yazılarında da, konuşmalarında da fazla kıyıcı, fazla mağrur, fazla “ukalâ”dır.

Yirmi yedi yıllık öğretmenlik hayatı boyunca, çeşitli fakültelerden derslerine gelip giden yüzlerce öğrenciye, bir yandan Fransızca öğretirken, bir yandan da Batı düşüncesini, daha doğrusu düşünceyi tattırmaya çalışır. Bu dersler uzun hazırlıklar gerektirir, ders saatleri yetersizdir, evini de açır öğrencilerine; ona göre, talebe-hoca ilişkisi bir komedyadır, o bu komedyayı asilleştirmek arzusundadır ve asilleştirir de.

Hayatının uzun süren çıraklık dönemi boyunca, yani elli yaş civarına kadar, düşünce Batı düşüncesidir onun için, Batı düşüncesi ya da Batı'nın bakış açısından dünya düşüncesi... 1960'larda yeni bir dünya keşfeder: Hint. Ve Hint'le beraber bütün Asya. Batılının gözüyle de olsa, gerçek değeriyle ortaya çıkan bir Doğu âlemi. Bu keşfi bir kitapla ebedileştirir: *Hint Edebiyatı*. Gözlerini kaybeden düşünce adamı, artık yeniden yaratabiliyordur. Daldan dala atlayan, kıtadan kıtaya, çağdan çağa sıçrayan bir tecessüs. Fransız Saint-Simon'u ve devamcılarını Türk okuyucusuna tanıtırken de çağdaş düşüncenin kaynağına, sosyalizmin temeline inmektedir.

70'li yıllarda fildişi kulesinden çıkar Cemil Meriç; makalelerinde, verdiği konferanslarda, yayımladığı eserlerde, Asya'nın Avrupa'yla hesaplaşmasına tanık oluruz, yüz elli yıldır “gölgeler âleminde” yaşayan ve insanından kopan aydının trajedisini izleriz adım adım; kaypak, müphem, tarif edilmemiş,

Avrupa'nın emellerini dile getiren ama bizim şoursuzca benimsediğimiz mefhumlar, ideolojiler, sloganlar... aydınlığa kavuşur tek tek gözlerimizin önünde.

Artık Cemil Meriç gerçek bir entelektüel olarak karşımızdadır. Ona göre, gerçek entelektüel bir zümrenin emir kulu değildir, gerçek entelektüel bir devrin şuuru olmak zorundadır, bütün hakikatleri yoklamalı, bütün yalanların maskesini yırtmalı, kalabalığa doğruyu göstermeli, her düşünceye saygılı olmalı, tarafsız olmalı, vuzuhu fethetmelidir.

Gerçek entelektüel, ülkesinin bütününü, bütün ülkelere karşı müdafaa edecek, sınıflar üstü hakikatleri araştıracaktır.

Gerçek entelektüel, dürüst olacak, çok okuyacak, çok düşünecek ve ortaya çıkardığına inandığı hakikatleri, vardığı terkipleri korkusuzca yazacak, yayımlayacak.

Cemil Meriç denemelere başvurur bunun için. Genellikle her konu önce bir dergi, bazen bir gazete makalesine konu olur, sonra bu makaleler, bir makale boyutunu aşan yazılarla birleşip bütünleşerek bir kitabın içeriğini oluştururlar.

Devamlı araştıran, sık sık lügatlere, ansiklopedilere, kitaplara başvuran, notlar alan, çeviriler yapan, özetler çıkaran, böylece biriken malzemeyi fişleyen, dosyalayan, fazla titiz, fazla çalışkan, fazla dürüst bir fikir işçisi Cemil Meriç. Öğrenen, öğrendiklerini, kafasının ve gönlünün süzgecinden geçirerek, öğretmek için çırpınan, her düşünceye açık, her düşünce adamına karşı sevgi ve saygı dolu bağımsız bir fikir adamı.

Günahlarıyla, sevaplarıyla, Türk insanı, Türk aydını, Türk düşünce hayatı adına, yetiştirdiği insanlar adına, okuyucuları adına, sevenleri sevmeyenleri adına Cemil Meriç'e teşekkür ediyor ve kulak veriyoruz.

**MAHMUT ALİ MERİÇ
Caddebostan, 25 Şubat 1985**

Uzun Süren Bir Çıraklık

Kendini Ölçüye Vurabilmek

“Fransızlarda ‘mezar taşları gibi yalan söylemek’ gibi bir tekerleme var. Kendi hayat hikâyesini anlatmak da buna benzer. Önce hafızamızın aynasında sadık akisler aramak ve onları infiallerimizin, egoizmimizin eklediği çizgilerden ayırdetmek kabil mi? Belki otobiyografik bir roman kaleme almak caiz. Ama birkaç sayfada bütün bir ömrün muhasebesini yapmak hem tehlikeli hem abes. Her hâl tercümesi bir müdafaanâmedir. Kendimizi tanımak irfanın varabileceği en yüksek merhale.” (*Jurnal*, 27.3.1983)

“Neleri hatırlıyoruz, niçin hatırlıyoruz? intihalarımızın kaçta kaç şuuraltı yapıyor? Hatırlayıp hatırlamamakta hür müyüz? Şuur altında uyuyan ihsas ve intibalar yığınının yeniden niçin ve nasıl inşa ediyoruz? Bu insanın sıhhati hakkında belli bir ölçümüz var mı? Bazen tam bir iyi niyetle mazideki olayları çarpıtmıyor muyuz? Aynı olayla ilgili çeşitli şahadetler nasıl kontrol edilecek? Hatıralarımızda ferdî ile sosyalin payı nedir?” (*Jurnal*, 2.5.1982)

“Güliver kompleksi. Kendini ölçüye vurabilmek. Mağdurluk numarasına yatmadan, mazoşizm şehvetine yaslanmadan gerçek hüviyetini tespit edebilmek. Aşağı yukarı elli yıldır yazıyorum. Kalktığım nokta ile bulunduğum nokta arasındaki mesafeyi nasıl ölçeceğim, ben ölçemezsem, muhayyel tenkitçi ne halt edecek?” (*Jurnal*, 26.10.1980)

“... Bu satırları kendimi tanımak için yazıyorum. Tanımak ve tanıtmak. İnsanın kendisini tanıması yetmez, başkalarına da tanıtması gerek.” (*Jurnal*, 8.10.1963)

“Bir adamı tanımak için, düşüncelerini, acılarını, heyecanlarını bilmemiz lâzım hiç değilse. Hayatın maddî olaylarıyla ancak kronoloji yapılabilir. Kronoloji aptalların tarihi.” (*Bu Ülke*, Ötüken Yayınevi, yeni ilavelerle dördüncü baskı, İstanbul, 1979, s. 183)

Genç Bir Tecessüs

“... Sekiz yaşına kadarki hayatım bulanık, başsız sonsuz bir hatıralar yığını. 1916’da Anadolu’nun ücra bir kasabasında dünyaya gelmişim. Doğduğum tarih bile kesin olarak belli değil. Babamın Kur’an kapağına kaydettiği doğum tarihi: 1332, Kânunuevvel 12. *Meydan-Larousse* 1911 gibi yanlış bir rakam veriyor. Geçelim...

Ailem Dimetoka’dan göçmüş. Babam, çeşitli nekbetler yüzünden hayata küsmüş eski bir yargıç. Az konuşan, çatık kaşlı, hareketlerine akıl erdiremediğim bir insan. Annem, bu yabancı dünyada âşinâsı olmayan hasta bir kadıncağız, silik, mızımız...

... 12 Aralık’ta doğan çocuk itilmiş kakılmış, düşman bir dünyada

dostsuz büyümüş. Daima başka, daima yabancı... Hasta bir gurur, pencerelerini dış dünyaya kapayan bir ruh...

... Düşman bir çevrede ister istemez kitaplara kaçıyorum. Yani düşünceye ve edebiyata hür bir tercih sonunda yönelmiyorum. Yaşamak için kendime bir dünya inşa etmek zorundayım. Böyle bir kaçıışı kolaylaştıran tesadüfler de var: Babam akşamları aileyi toplayıp kitap okuyor, ablam fenn-i terbiye ve ruhiyat gibi konularla uğraşmaktadır. Amcam Hamit Bey'in kitapları genç tecessüsümü alevlendiren bir hazine. Anlıyorum ki, zalim ve kıyıcı bir gerçekten kurtulmanın tek çaresi, reel dünyadan kitaplar dünyasına sığınmak.

Okumayı 'Türk Sazı'nı heceleyerek öğreniyorum, bağıra çağıra okuduğum o manzumeler, edebiyat dünyasında ilk kılavuzum olacaktır. Ötesini hatırlamıyorum.

Antakya'dan sonra Reyhaniye. Çerkez mahallesindeki ev. Bahçe, dere ve mektep. Babamı yine akşamları görebiliyorum. Ablam Antakya'da okuyor. Ben yalnızım. Babam hep çatık kaşlı, annem hep mızımız. Kasabanın çocukları hep korkunç. Bol bol dayak yiyor, hep hakarete uğruyorum. Şikâyet edeceğim kimse yok. Mektep bahçesinde çocuklar oynuyor... Ben yine yalnızım ve yabancıyım, yabancı yani düşman. Dilim başka ve gözlüklerim var... Kendimden utanıyorum.

Sınıfta neler okuyorduk, bilmiyorum, İlyas Efendi din dersleri, Kur'an ve hüsn-ü hat hocamız. 'Muhasebat-ı Ahlâkiye' diye bir kitabımız var. İlyas Efendi bir müddet medrese görmüş. Her ders 'Muhasebat-ı Ahlâkiye'nin okuyucusu benim.

Sait Efendi bir ara Türkçe hocamız. Bulgurluzâde Rıza, Menemenlizâde Tahir elinde dolaşan kitaplar. Satı Bey'in 'Fenn-i Terbiye Dersleri'ni de ilk onda görüyorum.

Nihayet Ömer Hilmi. Lâfazan, kendini beğenmiş bir deklase. 'Dar-ül Muallimin-i Âliye'nin edebiyat şubesinden mezun olduğunu söylüyor. İkide bir yazdığı kitaplarla övünen bir Çerkez. İlk manzumemi ona okuyorum. On bir yaşındayım. Yarım saat şiirin aleyhinde nutuk çekiyor. Daha sonra, büyük bir suç işlemişim gibi babamın da kulağını büküyor. Ama bazı kabiliyetlerimi de geliştiriyor. Meselâ resimlerim çok başarılı.

Mösyö Nikola ilk Fransızca hocam. Ondan evvel Mösyö Vahan diye bir Ermeni varmış. Babam sitayişle sözünü etmişti: Fransızcanın edebiyatına vâkîf imiş.

Bu saçma sapan hatıralardan utanç ve sıkıntı duyuyorum.

1928'de ilk mektebi bitirdim. Talihsizlik burada da işe karıştı: mektebimiz önceleri altı sınıflı bir rüştiye idi, ben son sınıfı bitirince ilk mektep oldu, yani ister istemez bir sene kaybettim.

Lisem Üniversitem'dir.

Sonra Antakya Sultanîsi. İlk yıldan iki isim kalmış hafızamda: Antuvan

Efendi ile Lâmi Bey. Antuvan Efendi birkaç tercümesi basılmış bir Ermeni. Çiçeği burnunda bir kabiliyet
Lâmi Bey de Satı Bey'in kurduğu 'Dar-ül Muallimin-i Âliye'nin mezunlarından Ömer Hilmi gibi. Ama ona kıyasla daha akıllı, daha coşkun ve mesleğine yürekten bağlı. Garip bir metodu var. Kısaca tarihî veya mitolojik bir konu anlatıyor, 'hadi yazın bakalım' diyor. Promete efsanesini ilk defa ondan dinlemiş ve şaşılacak bir hızla, yarı-manzum, yarı- mensur on beş sayfa karalamıştım. Lâmi Bey hayret etmiş ve numara yerine çok iltifatkâr bir iki cümle kondurmuştu. Unutamadığım Ömer Hilmi, hikmetine akıl erdiremediğim nasihatler vermiş, şiirle uğraşmanın insanı felâkete sürükleyeceğini anlatmağa kalkmıştı. Lâmi Bey ise, ilâhî bir mevhibeden söz ediyor, 'ilham, ilham' deyip duruyordu. Lâmi Bey'le dostluğumuz uzun sürmedi.

Orta üçte hocamız değişti. Çok okuyor, daha da çok yazıyordum. Hoca şımartmıştı beni. Orta üç'te Ali İlmî Fânî'yi tanıdım. Şair, muhibb-i cemel, kalender bir Osmanlı. Lâmi Bey gençti, pedagogdu. Ali İlmî, feleğin çemberinden geçmiş, rindmeşrep bir Osmanlı. Birinci Dünya Savaşı'ndan önce 'Dar-ül Fünûn'da metin şerhliği hocalığı yapmış. Siyaset, bu sessiz sedasız, bu zevkperest şairi vatanından uzaklaştırmış, Rıza Tevfik, Refik Halit gibi o da bir yüz ellilik. Niçin, nasıl, hiçbir zaman anlayamadım. Farsçası mazbut, aruza hâkim, babacan, arif bir divan şairi. Hasbelkader edebiyat muallimi. Hissî ve fikrî hayatıma büyük katkıları olan bir hoca, hattâ bir dosttu. Şiir dünyasına onun rehberliğinde girdim. Lâmi Bey'in adamakıllı şımarttığı bu çiçeği burnunda kabiliyeti, İlmî Bey zaptedilmez hâle getirdi.

Bereket yeni bir hoca, bu lüzumundan fazla müşfik, zevklerinden başka programı ve metodu olmayan üstadın çok gevşettiği dizginleri biraz kıstı: Memduh Selim. Ali İlmî, bütün zilletleri ve meziyetleriyle Şark'tı, Memduh Selim İkinci Meşrutiyetin Avrupalılaşmış bir mekteplisi. Ali İlmî nerede yetişmişti bilmiyorum, Memduh Selim Mülkiye'den mezundu, Fransızca, Ermenice ve galiba Kürtçe biliyordu. Abdullah Cevdet'in rahle-yi tedrisinden geçmişti. Metin, çetin ve lüzumundan fazla ciddi bir adam. İlk kompozisyon dersinde kâğıda mürekkep damlattığını için numaramı bir hayli kırmıştı. Lâubalilikten hiç hoşlanmazdı. Noktalama, satır başlarına dikkat etme gibi, yazı yazmanın işçilik diyebileceğim yönleri üzerinde ne kadar titiz davranmak gerektiğini usanmadan ihtar edecekti. Memduh Selim daha sonra tercüme hocamız da olacaktı. Chateaubriand'ı n 'Son Ibn-i Saraç'ın Maceraları' adlı eserini onun sınıfında Türkçeye çevirdik. Memduh Selim için ayrı bir jurnal yazmalıyım.

Şahsiyetimin teşekkülünde etkisi olan bir başka hoca da Mahmut Ali. Geniş tecessüsü, hastalık derecesinde vekarı olan bir tarih hocası. Bununla beraber hocalık hayatına ait hiçbir berrak hatıram yok. Ders kitaplarımız yoktu. Not alırdık. Sanıyorum ki Ahmet Refik'i n 'Umumi Tarih'inden

anlatırdı. Bir söz virtüözü idi Mahmut Ali. Bazen Don Kişot'a benzerdi, bazen Sirano'ya. O da müstakil bir jurnale lâyıktır.

Fransızca bildiniz mi...

Antuvan Efendi'den sonra Fransızca hocalarım Fransız oldu. Liseden itibaren Antakya Sultanîsi isim değiştirdi: "Lycee d'Antioche." Türkçe, Arapça, tarih dışında bütün dersler Fransızca okutuluyordu. On, on bir, on ikinci sınıflarda tarih de Fransızca okutulmağa başlandı. Memleketin kayıtsız şartsız efendisi Fransızlardı. Fransızca bildiniz mi, önünüzde bütün kapılar açık demekti.

Önce Mösyö Moity. Moity, babacan bir başçavuş eskisiydi. Sınıfta pipo içer, talebelerden ufak tefek hediyeler kabul ederdi. Nefis bir kaligrafisi vardı. En çok üzerinde durduğu ders 'phraseologie' idi. Bir nevi tatbikî gramerdı bu, kompozisyona hazırlık mahiyetinde bir ders. Umumiyetle iki kelime verilir ve en az yirmi kelimeli cümle kurdurtulurdu. Ayrıca 'negatif veya 'interronegatif cümleler de yaptırılırdı.

Türkçem zengindi, çok okumuştum. Bu temrinler yazı kabiliyetimi bir kat daha geliştirdi. Şiir ezberlemekten hoşlanmazdım, gramere ısınmadım. Ama liseyi bitirene kadar kompozisyondan hep birinciydim.

Fransızların nasıl bir program takip ettiklerini anlayamamışım. Lise bir'de Hugo'nun 'Legende des Siecles'ini okuduk. Lise iki'de Chateaubriand'ın 'Atala', 'Rene' ve 'Le Dernier des Abincerages'ını... Lise üç'te Lanson'un 'Edebiyat Tarihi' sınıf kitabımız oldu. Yalnız Lanson mu? Zaman zaman Desgranges'ı n 'Seçme Yazılar'ı da. Ayrıca klâsikler: Moliere'den, Corneille'den, Racine'den üç dört kitap okumuş olmak zorundaydık.

Lise üç'te Bazantay Fransızca hocamız oldu. Bazantay, edebiyat fakültesi mezunu ve edebiyat doktoru idi. Bir ara müdür de oldu liseye. Yazı hayatımda ilk gurur darbesini ondan yedim. Tarihle ilgili bir kompozisyon söz konusuydu, konuyu çok iyi hatırlamıyorum. Kendimden emin, on beş yirmi sayfa karalayıp takdim ettim. Kâğıtlar geri verildi, yine en iyi numarayı ben almıştım: yirmi üzerine yedi. Yazdıklarımın dörtte üçü silinmiş, kenarına 'gevezelik, konu ile alâkası yok, uyuyor musunuz' gibi iltifatlar döktürülmüştü. Dayak yemekten çok daha ağır bir hakaretti bu. Ama ilk ciddî yazı dersi idi. Anladım ki aklına geleni yazmak yazı yazmak değildir.

Her filozof hakikati kendine göre ele alır

Lisede feyz aldığı bir başka hoca da Mesut Fâni. Sorbon'dan yeni gelmiş bir hukuk doktoru. On beş yıl Paris'te bulunmuş. Cebel-i Bereket Mutasarrıfı iken Fransa'ya kaçmak zorunda kalmış eski bir hukuk mezunu. Onuncu sınıfta edebiyat tarihi hocamız oldu. Hatırladığıma göre Köprülü'nün edebiyat tarihini okutuyordu. Çok iyi Farsça bilirdi. Önce talebeleri bir yokladı: şiir nedir, edebiyat nedir gibi ömür törpüleyici sualler sordu, bir güzel haşladı talebeleri. Bana biraz iltimas geçti, ama ben çok daha fazla

iltifat bekliyordum. O hafta mektebe gitmedim, yedi sekiz sayfalık bir Türk edebiyatı şeması kaleme aldım, tabîî manzum. Ve ilk derste bu çok beğendiğim hezeyannâme'yi üstada sundum. Mesut Bey, ertesi gün, Müdür Bazantay'ı yanına alarak sınıfa geldi, böyle bir kabiliyete rastlamış olmaktan hayatının en büyük gururunu duyduğunu 'maşallah maşallah'larla süsleyerek belirtti. Ve tanışmamızın hatırası olarak, galiba o yılın (1933) *Nouveau Petit Larousse'unu*, Bazantay'ın tebrikleriyle değerlendirek, hayret içinde kalan bendenize takdim etti. On birde tarih hocam oldu Mesut Bey. Isaac Mallet'nin 'Fransız Devrimi'ne ayırdığı kitabı okuduk. Fransız İhtilalini nasıl anlatırdı, hiçbir şey hatırlamıyorum. On iki'de de felsefe okuttu Mesut Fâni. Sınıfta en azından beş altı tane felsefe kitabından bahsedilirdi. Sanıyorum ki Mesut Bey'den tek öğrendiğim, bu bibliyografya zenginliği ve her filozofun hakikati kendine göre ele aldığı'nın şuuruna varıştır.

On birinci sınıfın sonunda nasıl çatıştığımı, terbiyesizliğimin nasıl bütün hayatımı berbat ettiğini ayrıca anlatmalıyım. Fakat daha önce, hayatıma karışan bir başka insandan söz etmek lâzım: Tarık Mümtaz.

Fırsat yoksulu

Şam'da *Musavver Sahra* adlı bir dergi çıkıyordu, orta sondaydım galiba. Derginin başyazarı Tarık Mümtaz'dı. Yazarlar arasında Rıza Tevfik de vardı. Sonra Kuneytire'de yarı-Türkçe bir gazete yayımlandı, başyazarı yine Tarık Mümtaz. Bu zatın 'İslâm! Sosyalizme Doğru' adlı bir risalesini de görmüştüm.

Antakya'da *Antakya* adında bir gazete yayımlanıyordu, gazetenin başına Tarık Mümtaz getirilmişti, birkaç talebe, hazreti ziyarete gittik, büyük bir hüsn-ü kabul gösterdi. Sonra, manda hükümetinin naşir-i efkân olan Antakya'yı bıraktı, birdenbire yer değiştirip, Türk milliyetçisi olarak yazı hayatına devam etti ve *Karagöz* başlıklı Türkçe bir gazete çıkarmağa başladı. Kendisi karikatürcü idi de. Tatilde Reyhaniye'ye gelip, babamdan kendisiyle çalışmam müsaadesini aldı. *Karagöz'de* kaç ay yazdım, bilmiyorum. 'Fırsat Yoksulu' mahlası ile şiirler yazdım. 'Geç Kalmış Bir Muhasebe' başlıklı yazımı istisna edersem (*Yenigün* gazetesinde yayımlanmıştı), yazı hayatımın başlangıcı *Karagöz'deki* şiirlerdir.

Tarık, Bahriye Miralay'ı Mümtaz Bey'in oğluydu. Bir miktar Sen-Jozef te okumuş, sonra Harbiye'yi bitirmişti, Damat Ferit'in başyaverliğini yapmış, bir ara 'Ümit' isimli bir edebiyat mecmuası çıkarmıştı. Sonra hasbelkader yüz ellilikler listesine ithal edilerek memleket dışına kovulmuştu. Bulgaristan'da Türkçe bir gazete kurmuş, sonra oradan da kovulmuş, Avrupa'nın çeşitli ülkelerini dolaştıktan sonra postu Şam'a sermişti. Süleyman Nazife hayrandı. Mütareke devri İstanbul'unu yakından tanıyordu. İyi giyinen, kibar, enerji ve hayat dolu bir Çerkez, ama Çerkezce tek kelime bilmezdi, annesi Türktü, Türkçeye âşıktı, ideali Nazif gibi yazmaktı. Zavallı Tarık yabancı dil öğrenememişti. Çok sığ bir irfan.

Ne var ki bıyıkları terlememiş bir taşra delikanlısı için, lüzumundan

fazla bilgili ve geniş ihatalı bir maceracıydı. Tarık Türkçülüğü temsil ediyordu o sıralarda, Fransızlarla arası bozulmuştu. Oysa benim dostlarım hep Fransız yanlısı idiler. Tarık, 'Türk Antakya'da Dört Baykuş Ötüyor' başlıklı bir panfle yayımladı. Dört baykuş dediği, Ali İlmî Fânî, Mesut Fânî, Memduh Selim ve Radi Azmi idi. Ben de sırf dostluk icabı diyerek, Yıldız gazetesine, yarı-manzum, yarı- mensur bir hicviye döşendim. Başlık: 'Unutma ve Affetme Türk Genci irfan kalelerimize çöreklenen engereklerin kırk başını birden ezmek, milli savaşın baş borcudur' vs... gibi latifeler, altına da bütün isimlerini.

Henüz talebeydim, sövüp saydığım adamlar da, beni en çok seven, en çok koruyan hocalarımdı, felsefe sınıfında talebeydim, haftada yirmi saat felsefe okuyorduk, felsefe hocam da Mesut Fânî idi. Güya kabadayılık yapıyor, sömürgeye ve sömürgecilere çatıyordum.

İlk derste Mesut Fânî beni dışarıya çağırdı, 'Biz sana ne yaptık yavrucuğum?' dedi. Şöyle bir şey söyledim: 'Bana dostluk yaptınız, ama ülkeme düşmansınız.' Bu sıkıcı konuşma şöyle birtakım öğütlerle sona erdi: 'Çocuksun, demek zekâ da kabiliyet de hakikatleri görmeye yetmiyor.' Beni mektepten kovdurabilirdi, hiçbir şey olmamış gibi davrandılar. Ama mektep idaresi yazıyı görmüştü, sıkıcı bir tarassut altındaydım. Perişan, sefil ve hiç de övünülmeyecek bir yıl. Sınıf birincisiydim, imtihanlara on beş gün kala mektepten ayrıldım. Oysa mektebi bitirdikten sonra Türkiye'ye gönderilecektim.

Halep Başkonsolosu İdris Sabih Bey, beni Halep'e çağırdı, Tarık'la münasebeti kesmemi, bu adamın Atatürk'e suikast yapan bir güruha mensup olduğunu, kendisiyle dolaşmakta devam edersem beni koruyamayacağını anlattı. Ben de, 'Tarık hakkında söyledikleriniz tamamen yanlıştır, iyi günlerinde yanında olduğum bir insanı, iftiraya uğradığı zaman bırakmam' falan filan diyerek istikbalimi tepeledim, yoksa Mülkiyeye gönderilecektim." (Jurnal, 26.10.1980)

İmandan Şüpheyeye, Şüpheden İnkâra, İnkârdan Maddeciliğe
"Entelektüel hayatım üzerinde etki yapan bazı kitaplardan da söz edelim. Önce, senelerce sürececek bir merakı tutuşturan Rıza Tevfik'i n *Kamus-u Felsefî*'si.

Sonra Selim Sırrı'nın *Terbiye-i Bedeniye Nazariyatı*. Bu kitap yalnız tecessüsümü alevlendirmekle kalmadı, sağlam bir kafanın sağlam bir vücutta olabileceğini telkin ederek, jimnastik yapmağa da zorladı beni.

Kaderimi tayin eden bir başka kitap da İbrahim Ethem'i n *Terbiye-i İrade* başlıklı eseridir. Disiplin içinde çalışmayı bu kitaptan öğrendim." (Bir ansiklopedinin sorusuna cevap)

Suç v e Ceza baştan sonuna kadar okuduğum, büyük bir kısmını çevirdiğim, daha doğrusu çevirdiğimi sandığım ilk yabancı kitap. Suç ve Ceza'yı kim tiyatrolaştırmış hatırlamıyorum. Dostoyevski'den okuduğum ilk

eser o küçük tiyatro. Fransızcanın... karanlık dehlizinde ışığına güvendiğim tek fener Şemsettin Sami'nin *Kamus'u* idi... Suç ve Ceza'yı ne kadar anlamıştım?..

... Bu girdaplar ve zirveler dünyasında tek başıma dolaşacak yaşta değildim, kıyidan seyrettim ummanı... Dünyam romanların dünyasıydı, *Ekmekçi Kadın*'ların, *Tunçtan Kızlar*'ın, *Simon* ve *Mari*'lerin dünyası... Kuklalarla dolu bir dünya." (*Mağaradakiler*, Ötüken Yayınevi, 2. basım, İstanbul, 1980, s. 311-312)

"Çocukluğumda Scott'un *Seyf-i Sarim-i İlâhi Selahattin* adlı bir eserini (asıl adı Talisman) de okumuş olduğumu yıllarca sonra hatırladım." (*Jurnal*, 8.10.1963)

"Ribot'yu çocukken tanımıştım. *Hissiyat Ruhiyatı* ziyaret ettiğim ilk hârikalar diyarı. Karanlıklarda el yordamı ile yürümeğe çalışarak okumuştum kitabı. Sanki ruh dünyasının bütün girdibatlarını ışığa kavuşturacaktı eser..." (*Jurnal*, 18 6.1963)

"On sekiz yaş... tecessüsün yıldızlara yelken açtığı çağdır, fetih ve macera çağı..."

Kagliostro, Nostradamüs, Sör Vilyam Kruks benim için de hazinenin gerçek bekçileriydiler. Onları ararken Nordau çıktı karşıma. Nordau, Haeckel, Buchner bütün mistisizmlerin birer şarlatanlık, birer tereddidi olduğunu haykırdılar." (*Jurnal*, 20.10.1965)

"On birinci sınıfta lise kütüphanesinden alıp okuduğum *Madde ve Kuvvet* bir çeşit imtiyaz sağlıyordu bana, hayalî bir imtiyaz. Kendini çevresindekilerden üstün gören bir ukalâ. Çevresindekiler inanıp inanmadıklarını bilmiyorlar, o, inanmadığını biliyor artık, daha doğrusu öyle bir vehim içindedir. Avrupa ilminin cömertçe sunduğu bu fetvayla küstah ve mağrur. Buchner'i ne kadar anladı, anlayabilir miydi? Kestirmek güç... ve mühim de değil. Ateizm bir kaleydi, bu kaleden sevimsiz ve aptal bir dünyaya meydan okuyacaktı. Boğazına sarılan kördüğüm çözülmüştü kısmen..."

Ateizme gelişim tamamen teorik." (*Jurnal*, 31.5.1981)

"Sonra Marx ve şakirtleri ve... çöken bir sınıfın mistifikasyonu olarak mahkûm edilen okültizm. Yani okültizm ruh haritamdaki insansız bölgelerden biri. Maddecilikle gerdeğe girmeden çok kısa bir flört." (*Jurnal*, 20.10.1965)

"Önce lisede Engles'in *Anti Dühringi* geçiyor elime. Üç cilt. Sosyalizmle ilgili bütün meseleler var bu kitapta. Çok dikkatle okudum, hattâ yüz sayfa kadar da özet çıkardım. Kitabı Halep'ten satın almıştım.

Marx'ın *Kapital*'ini de o sıralarda okudum, yalnız birinci cildini. Zaten Marx'ı okudum diyenlerden hemen hepsi sadece *Kapital*'in birinci cildini okumuşlardır. Bir de Moskova'da basılmış bir *Kapital* hulâsası vardı

kitaplarımın arasında.” (Anılar, 1984)

“Hakikat bir tepenin arkasında sanırdım, Kapital’i okuyunca bütün sırlar çözülecek. Belki birçok sırlar çözülür Kapital’i okuyunca. Ama *Kapital* nasıl okunur? Dilini bilmediğim bir dünya. Her bahis sokaklarını tanımadığım bir şehir, haritam yok. Nereye gidiyorsun? Ve nihayet dünya *Kapitalle*, bitmiyor...”

Kapital’i anlamak için dünyayı dolaşmış olmak lâzım. Ama *Kapital* suallerinin kaçta kaçına cevap verecek?” (*Jurnal*, 8.10.1963)

“Nâzım’ı da o yıllarda... okudum, anlamadım ve sevmedim. On dokuzunda putperesttir insan. Kozasını yırtmak ister. Kanatlarını tutuşturacak bir alev arar pervane. Nâzım yeniydi ve her yeni gibi düşmanları vardı, dostları vardı. 936’da ben çocuktum, o devdi. Nâzım bir dâvanın kanatlarında yükseldi, şairi mitoslaştıran uğradığı zulümler oldu.” (*Jurnal*, 12.10.1963)

“Türkçülüğe de daha çok lisede kitaplar okuyarak geldim. Yalnızdım, sosyalizmi pek fazla tutmuyordum. İrk olarak Türktüm, Türkçülüğü seçtim. Türkçülük, yeni bir arayış, yeni bir bütünleşme ümidi idi.

Elbette Yusuf Akçora’nın kitabını okuyordum: *Türk Yıllığı* Etüt hocası yakaladı, bir de tokat attı. *Türk Yurdu* dergisini de muntazaman okurdum, senelerce çıktı, iyi bir kültür dergisiydi. Ayrıca büyük Türkçülerden Ahmet Hikmet’i okudum. Yusuf Akçora’dan tanıdığım, Arap şairi Muarra’lı Ebul Âlâ hakkında da bir kitap yazıyordum, bir de şiirini tercüme etmişim: ‘Mersiye’...

Türkçülüğüm de teorikti, bedbaht bir nazariyeydi Türkçülük, kökü yoktu, zaten sancak’ta Türk yok gibiydi, Arp çoktu...

O yıllarda sık sık Halep’e iner, kitap alırdım. Freud’dan de üç dört kitap almış ve okumuştum...

‘36 yılında, edebiyat vadisinde bana tercüman olan Andre Gide’in çıkardığı *Clarte* dergisine aboneydim, ‘36 yılı koleksiyonu tamamdı. Yine aynı yıl *Gringoire* adlı sağcı bir Fransız gazetesine ve *Nouvelles Litteraires’e* aboneydim, onların da koleksiyonlarını yapıyordum.

Sancak’taki kültür faaliyetleri oldukça yoğundu. Antakya’da çıkan iki dergiyi çok iyi hatırlıyorum. Biri, *Maarif-i Umumiye*, aylık bir kültür dergisi. O sıralarda Halep’te oturan Rıza Tevfik de yazardı dergide, hazretin kültür üzerine bir yazışını hiç unutmam... Çekof’un bazı hikâyelerini de bu dergide okumuştum. Ablam aboneydi dergiye. İkincisi de Yeni Mecnua, bugün hâlâ Türkiye’de böyle bir dergi yok.

Gündelik gazeteler de küçük bir sancağın yüzünü ağartacak yayın vasıtaları idi: *Antakya* v e *Yenigün*. İlk yazım bu ‘Yenigün’ gazetesinde çıkmıştı: *Geç Kalmış Bir Muhasebe*, kültür üzerine karaladığım bir makale.

Antep’te çıkan bir dergide de “Şairler Irmaklara Benzer” başlıklı bir yazım olacak o tarihlerde. Derginin adı: *Işkın*. O dergiyi de bulamadım...”

(Anılar, 1984)

“Ücra bir köy kulübesinde harfleri yeni yeni sökerken *Kırk Ambar* tecessüsümü sonsuz ufuklara kanatlandırmıştı... Ahmet Mithat Efendi, nesillerin tecessüsünü dünya düşüncesine kanatlandıran bir yol göstericidir...

Ahmet Mithat fakülte değil, üniversite. Ben onun çocuğuyum...”
(Jurnal, 19.11.1969)

“Nazif, hayatımın ilk mukaddes isimlerinden. Benim için edebiyat şiir demekti. Nabi’ye, Fuzuli’ye, Nedim’e âşıktım. Benim için nesir sanatının gerçek temsilcisi ise Refik Halit’ti. Halep’te yayımlanan *Vahdet* ve *Doğru Yol* gazetelerini günü gününe okuyordum. Refik Halit, hecenin en usta şairleri kadar ahenkli yazıyordu, tazeydi, samimiydi ve mükemmeldi. Nesrin de edebiyatın gür ve ihtişamlı bir kolu olduğunu Refik Halit’ten öğrendim...

1930’larda Tarık Mümtaz’ı tanıdım, Refik Halit bir kaynaktan fışkıran su kadar berraktı. Tarık Mümtaz, seller kadar bulanık ve köpüklü. Biri sanattı, öteki tasannu... Evet Refik Halit’i çok beğeniyordum ama onun gibi yazmak, bayağılığa düşmeden tabii olmak, o yaştaki bir insan için erişilmesi güç bir hayaldi...

Tarık’ın edebiyat dünyasında tek mukaddesi vardı: Süleyman Nazif. Tarık tanımadığım Nazif’in bir havarisiydi. Türk nesrinin o serdarını şakirdine bakarak şekillendirmeğe çalıştım. Kitaplarından önce efsanesiyle karşı karşıyaydım.

Divan nazmından sonra, Tarık menşurundan süzülen özentili, coşkun bir Nazif, sonra Chateaubriand, sonra Hugo... Diyebilirim ki üslûbuma istikamet veren ilk hocalar bu dört-beş isim...” **(Jurnal, 25.1.1981)**

“*Nordau* hayatımın meşale kitaplarındandır. Onu da tesadüf çıkardı karşıma... *Nordau* ucuz allâmelik kazandırıyor insana, kafasını yumrukluyor zaman zaman okuyucunun. Derin değil. Hattâ sanıyorum çok defa haksız. Ama alışıldan başka. *Nordau* birçok inançları eriten bir asit. Conosif bir zekâ. Ben *Nordau*’yu galiba 22-23 yaşlarında okudum.” **(Jurnal, 1.4.1963)**

“... Balzac’ı keşfetmiştim arada ve O’na âşıktım. Dosto’nun Hıristiyan tarafı beni rahatsız ediyordu. Buchner, *Nordau* ve Marx, beni mistisizmden öylesine soğutmuşlardı ki, vaaza benzeyen her düşünceye kulaklarımı tıkıyordum. Zola’yı seviyordum, çünkü dinsizdi. Her mistisizm, bir mistifikasyondur benim için...” **(Jurnal, 10.8.1963)**

“Zola gençliğimin tanrılarından...” **(Jurnal, 14.11.1963)**

“... Mirabo’nun çocukluğuna şahit olan bir prens şu hükmü vermiş: ‘Bu çocuk ya Neron kadar berbat, ya Mark Orel kadar ulvî olacak’. Ben de kendimi tahlil edeyim mi: ya Reyhaniye kahvelerinde ömür çürüten, vaktiyle

lisede okuyan ve çalışan fakat istidadı olmadığı için vazgeçen, basit, adi bir genç... veya gözlerini, hayatını hakikat uğruna feda ederek nesl-i âti destanlarına bir zafer ve fedakârlık numunesi olacak hakiki bir insan...” (18 Temmuz 1935 tarihli mektup, bkz. *Yazko Edebiyat*, Aralık 1982)

Marksist Olduğumu Haykırdığım Zaman

“Bin bir ümitle koşulan İstanbul. Gerçeğin soğuk çehresi ve kâbusa dönen şovenizm rüyası. Nâzım’la tanışma, Kerim Sadi. Sefalet ve kahkarî bir hezimete benzeyen dönüş, İskenderun Sancağı ve alışılmamış bir hürriyet havası. Putları kırılan göçmen çocuğu yeni bir put bulmuştur: sosyalizm. Tercüme kaleminde reis muavinliği. Ve istemeyerek kabul edilen nahiye müdürlüğü. Sonra değişen dünya, telefonla işine son verilmiş. Köy öğretmenliği. Ve bir Nisan sabahı evinin aranışı. Nezaret. Hapishane (1939).

Mahkemede Marksist olduğunu haykırdığı zaman tek işçinin elini sıkılmış değildi. Sadece namuslu olmak, ‘korktuğu için sustu’ dedirtmemek istiyordu. Zaten yaşanılmaz bir dünyada idi artık, cinsî buhran, ruhî buhran... en küçük bir pırıltı yoktu hayatında. Bir sığınaktı Marksizm, bir kaçıştı, bir yaşama gerekçesiydi, belki de inanıyordu Marksizme. Eziliyordu ve ezilenlerin yarandaydı... Kitaplardan tanımıştı sosyalizmi. Ne kadar anlamıştı, anlayabilir miydi? Sınıf kavgası yoktu Hatay’da, çünkü sınıf şuuru yoktu. Marksizm, gerçekten meçhule yani rüyaya kaçıştı, insanları seviyordu. Ama sığındığı her kale insanlardan biraz daha uzaklaştırıyordu onu.

Beraat etti. Ne var ki bütün dostları, bütün tanıdıkları selamı sabahı kestiler. Yirmi yıl bir Jan Valjan hayatı.” (*Mağaradakiler*, s. 320)

Her Büyük Adam Kucağında Yaşadığı Cemiyetin Üvey Evlâdıdır

“Yılları çeşitli hümiliyasyonlar içinde geçen, kucağında yaşadığı cemiyette hep yabancı muamelesi gören, bazen Türk, bazen şehirli, bazen insan olduğu için envai hakarete uğrayan göçmen çocuğu, bir yere tutunmak, bir komünoteye girmek ihtiyacındaydı. Sınıfı yoktu zaten. Bir bakıma parya, bir bakıma prens... Hafızasında iz bırakan en eski yıllarda, sadece itildiğini, istenmediğini, dövüldüğünü hatırlatıyor... Yabancıydı. Oynamadı, çocuk olmadı, içine ve kitaplara kapandı.” (*Jurnal*, 26.1.1963)

“Hotantolar içinde büyüdüm. Okumak istediğim zaman kitaplarımı yırttılar. Nihayet kütüphanem yağma edildi, hapse atıldım vs. Cemiyet belkemiğimi kırdı...” (*Jurnal*, 27.2.1963)

“... Gençliğim allahsız bir çölde akıp giden başıboş bir ırmaktı...” (*Mektuplar*, 11.10.1966)

“Yirmi şu kadar yıllık hayatımda bir tek ferahlatıcı hatıra yok. Âdeta oradan ayrıldıktan sonra yaşamağa başladım. Beşik değil mezar...” (*Jurnal*, 14.1.1964)

“İnsanı cemiyet yaratır. Hangi cemiyet? İnsan cemiyetle tam bir uyum hâlinde olduğu zaman tarihi yoktur; doğar, yaşar, ölür. Tarihi yaratan, fertle

kalabalık arasındaki anlaşmazlık... Fert cemiyetle kaynaştığı zaman tarihi yoktur...

Her büyük adam, kucağında yaşadığı cemiyetin üvey evladıdır. Zira o, yarınki veya dünkü veya ötelerdeki bir cemiyetin çocuğu, kendi cemiyetinin değil... Kaderimizi çizen cemiyet; fakat ona ırzımızı teslim ettiğimiz anda erimişizdir, denizdeki herhangi bir dalgayız.

Şahsiyet, görünen cemiyet içinde görünmeyen cemiyeti seçip, tahtının onun bağrında kurmakla fethedilir. Her şahsiyet bir kopuş, bir olmayana, bir olacağa bağlanıştır..." (Jurnal, 20.8.1963)

"Önce çevreye intibak: cami, dua. Sonra çevreye isyan: şovenizm. Fakat ne o dindarlık taklidi ruhî hüviyetini ifşa edebilir, ne saldırgan milliyetperverlik. Sonra sosyalizm. Bütün bu tahavvüllerin merkezinde yalnızlık kâbusu. Önce çevreye bağlanmak, olmayınca daha geniş bir çevreye, bir belkiye, bir müphemeye. Nihayet, gizlide, tehlikelide, cihan-şümûlde karar kılış... Hayır, bütün bu tercihlerin bir tefekkür çilesinden doğduğunu sanmıyorum. Ne Marx'a geldiğim zaman Marx'ı tanıyordum, ne Türkçülüğüm bir araştırmamanın mahsulüydü." (Jurnal, 29.10.1974)

"Hilkatin atölyesinde çalışan, yani, yeni bir dünya parçası, yeni bir düşünce, yeni bir tertip yaratan ustaların sayısı bir asırda üç-beş... Sen onlardan biri olmağa çalışacaksın." (Jurnal, 20.8.1963)

1940'lardaki Yazılarımın Ayırıcı Vasfı: Ukalâlık

"İstanbul'a ilk gelişimi hatırlıyorum. Fetih ümitleriyle dolu idim, bir gazaya koşuyordum..." (Mektuplar, 5.10.1966)

"Yıllarca aç kaldım. Koca bir şehirde yapayalnız... Ama beni isyana sürükleyen açlıktan çok tek oluşumdu. Aç ve tek olmak. Gurbet ve açlık. Bu şehrin kaldırımlarında bir başka aç Cemil Meriç hiçbir zaman dolaşmamıştır diye düşünürdüm... Ben, düşünen, okuyan ve temsil ettiği, temsil ettiğini sandığı beşerî değerleri lekelememek için aç kalmağa, açlıktan kıvranmağa razı olan adam..." (Jurnal, 27.3.1963)"

İstanbul'da çıkan ilk yazım: 'Honore de Balzac' (1941). 'Etüdümüzün gayesi, Balzac'ın hayatını bellibaşlı inkişaf merhaleleriyle tespit etmek, bu inkişaf üzerinde müessir olan sosyal şartları araştırmak... Bu muhafazakâr muharririn nasıl olup da zamanının cemiyetini bütün tezatlarıyla canlandırabildiğini izah etmektir.' (insan, sayı 18, 'Honore de Balzac', 1941)

Sonra, 'Heine'. Şairi çok mu seviyordum? Hayır. Tanımıyordum ki. Fransız solu, Hitler Almanya'sının adını anmadığı Yahudi yazarı göklere çıkarıyordu. Heine ne kadar alâkadar ederdi bizi? 'Silezyalı Dokumacılardan bize neydi?..

... Ayın Bibliyografyasında bir yıl kadar yazdım (1942-43), konu: tercüme tenkitleri. Oradan *Yücelt* geçiş, sonra Tanrıkut'un *Gün* dergisi ve *Amaç*... (Mağaradakiler; s. 321)

"Amaç dergisinde galiba beş makalem yayımlandı. Sonra *Yirminci Asır*

diye bir dergi kuruldu (1947). Elit'te toplanıyorduk. Salâh'ı, Oktay Akbal'ı, Behçet Necatigil'i orada tanıdım... *Yedigün* çıkacak dergi ile ilgilendi. Bizimle mülakat yapmak üzere Sait Faik'i yolladı (31.12.1946). Bu vesile ile adımızdan sözedilmiş oldu... Kaynaşamadık Salâhlarla. Onlar İstanbul çocuğu idiler, ben taşradan geliyordum. Hitap ettikleri zümre kendi arkadaşları idi. Ne şiir anlayışımız uyuyordu birbirine, ne nesir anlayışımız". (*Jurnal*, 29.10.1980)

"... Nisvaz, tımarhanenin şubesi gibi bir yerdi 1940'larda. Zekâyla fuhuş, ciddiyetle bohem, en parlak ümitlerle en karanlık ıstıraplar yanyanaydı Nisvaz'da...

Ben bir taşralı tecessüsüyle sürüklendiğim o gürültülü dünyadan, kitapların asude inzivasına iltica ettim." (*Jurnal*, 17.9.1963)

"Kitap bir limandı benim için. Kitaplarda yaşadım. Ve kitaptaki insanları sokaktakilerden daha çok sevdim. Kitap benim has bahçemdi. Hayat yolculuğumun sınır taşları kitaplardı. Bir kanat darbesiyle Olemp, bir kanat darbesiyle Himalaya. Ayrı bir dil konuşuyordum çağdaşlarımla. Gurbetteydim. Benim vatanım Don Kişot'un İspanya'sıydı, Emma Bovari'nin yaşadığı şehir. Sonra Balzac çıktı karşıma, Balzac'ta bütün bir asrı yaşadım, zaman zaman Votren oldum, Rastinyak oldum. Dört bin kahramanda dört bin kere yaşamak." (*Mektuplar*, 14.10.1966)

"Ben putperest değilim, kitaba tapmıyorum; içindeki ses, içindeki ışık, içindeki sevgi, içindeki ruh, içindeki çile, içindeki göz yaşı, içindeki tecrübe, içindeki Tanrı çekiyor beni." (*Jurnal*, 12.9.1963)

"1940'lardaki yazılarımin ayırıcı vasfı: ukalâlık. Batı irfanını ülke ülke, devir devir keşfe çıkan genç bir tecessüs..." (*Mektuplar*, 10.12.1966)

"Benim neslim için Avrupa, insan zekâsının zirveye ulaştığı ülke demekti. Türk aydını Tanzimat'tan beri Batı'yı heceliyordu. Ama zirveleri tanımıyorduk..." (*Kırk Ambar*, Ötüken Yayınevi, İstanbul, 1980, s. 450-451)

"... İlk kitabım 1942'de doğdu, yetmiş beş sayfalık bir araştırma: Balzac ve yüz sayfalık bir tercüme: Altın Gözlü Kız'. Sonra 'Ferragüs', 'Duchesse de Langeais' (kitapçada kayboldu), 'Otuzundaki Kadın', 'Balıkçı Kız' (kitapçada kayboldu), 'Kibar Fahişelerin İhtişam ve Sefaleti'. (*Mağaradakiler*, s. 323-324)

"... Dünyanın en büyük romancısı Balzac'tı. Balzac Türkçeye kazandırılmadıkça, ülkemizde gerçek roman boy atamazdı kolay kolay. 'İnsanlığın Komedyası'ndan altı kitap çevirdim... Sonra Victor Hugo'dan iki manzum piyes ve "Asırların Efsanesi'nden üç-beş şiir..." (*Kırk Ambar*, s. 451)

Koca Şehirde Yapayalnız

"13 ikinci kânun 1942. Genç bir adam bir kapıyı çalıyor, şefkate susuz, hayata susuz. Hapishane, dostların ihaneti, kopuşlar, yuvarlanışlar. Tenin açlığı, ruhun açlığı ve anlaşılmayan bir kalp ve anlaşılmayan bir kafa ve anlaşılmayan bir vücut. Bir pansiyon odasındadır, koca şehirde yapayalnız.

Dehasıyla yalnız, kültürüyle yalnız, ıstıraplarıyla yalnız. 13 ikinci kânun 1942 ve tahta kapıyı yumruklayan eller, soğuk bir kış günü. Sırtında paltosu var mıydı hatırlamıyor. Belki bir dosta bir kadeh rakı ısmarlamak için satmıştı. Bütün hayatı vermekle geçti; bilgisini, zamanını, kalbini. Başkalarında yaşadı, başkaları için yaşadı. Kendisinin olmayan bir dâva yüzünden damgalandı ve uğrunda çarmıha gerildikleri onu taşladılar. Hayatı bir delinin yazdığı hikâye. O çakalların bile içmediği bir kaynak...” (Mektuplar, 12.10.1966)

“Bir kadın ilk defa olarak adımı taşımağa razı oluyordu. Bir kurtuluştı bu, paryalıktan... Ve bilmediğimiz ülkelere yelken açan bir gemiye atlar gibi elele hayata atladık.” (Jurnal, 15.1.1964)

“... Ben heyecandım, ‘spontaneite’ idim, şiirdim, bohemdim. Karım, sakın bir yaz akşamı, fırtınasız bir liman... Karım mükemmel bir anneydi. Bayağı tarafı yoktu, temizdi, saftı, eski Roma’nın istikrarını, üstünlüğünü yapan feragatkâr, vazifeşinas kadınlardan biri. Kasırgadan kaçmak isteyen bir geminin güvenle sığınacağı bir liman...

Hayatım bir trajedidir. Birinci perde evleninceye kadar geçen zaman: yıldızsız, allahsız, cıvıltısız, katran gibi bir gece. Vıcık vıcık ıstırap. Birkaç şehri fethe yeten bir enerji yeldeğirmenlerine saldırmakla harcanır. İkinci perde izdivaçla başlar. Daha büyük, daha derin, daha uzun acılar. Fakat vahaları olan bir çöl bu ve göğü yıldızlarla dolu: çocuklarım, kitaplarım...” (Mektuplar, 12.10.1966)

“Ben seni tanıdıktan sonra yaşamağa başladım... Yirmi iki sene gelişen, kökleşen bir sevgi bu. Bir sevgi ve bir hayranlık.” (Jurnal, 15.1.1964)

Yeldeğirmenlerinin Ezeli Mağlubu: Don Kişot

“29 Ekim 1942. Elazığ’dayım. Arkamda kirli, korkulu, karanlık yirmi beş sene. Atilla’nın atlılarından daha zalim yıllar. Rüyalarımın hepsi çiğnenmiş... Solculuğumuza dair rivayetler dolaşıyor... içimdeki büyük korku: polis korkusu. Polisin beni neden bu kadar ısrarla takip ettiğini anlamış değilim... Bütün zamanımı, bütün enerjimi mektebe veriyorum. İki yıl böyle geçti. Karıma Elazığ Lisesi’nde açık bulunan coğrafya hocalığını vermediler. Neden vermediler? Hâlâ bilmiyorum. Karım yeniden hamile kaldı. Doktor, ‘bu defa hayatı tehlikede’ dedi. İstanbul’a döndük. Gözlerim hayli yorgundu, rapor aldım. İkinci raporum Tıp Fakültesi’ndendi, kabul etmediler... ‘Gelmezsen malulen mütekait sayılırsın’ dediler. Koştuk, müdür ‘geç kaldınız’ dedi, ‘sizi yardımcı öğretmenliğe başlatırım, vekâlete yazarız kararınız çıkar’. Karım İstanbul’daydı, yalnızdım ve elli lira geçiyordu elime, otele altmış lira veriyordum, iki sene cansiperane hocalık yaptıktan sonra, yardımcı öğretmenlik!... İstifa ettim, daha doğrusu, acı bir mektupla durumu Vekâlete arzedip İstanbul’a döndüm...” (Jurnal, 11.9.1963)

Balzac Tercümeleri, Balzac Etütleri

“İşim yoktu, param yoktu, dostum yoktu... Daha çok çalışmak

zorundaydım... Kitap bitmeden para vermiyorlardı, kitap bitmiyordu...” (Jurnal, 11.9.1963)

“‘Ferragüs’... o sayfalar huzur içinde yazılmadı. Soğuk bir oda, hayatını kalemiyle kazanmak zorunda kalan genç bir adam... Yıllarca yaşamak ve yaşatmak için Balzac çevirdim... Balzac tercümeleri, Balzac etütleri. On altı sayfalık bir forma karşılığında yirmi beş, bazen yirmi lira. Haftada en çok bir forma çevirebilirdim, günde on-on iki saat çalıştığım çok olurdu ve tâbi etütlere para vermezdi. ‘Altın Gözlü Kız’dan yüz lira aldım. Tercümenin başındaki etüt iki yüz elli sayfalıktı, yetmiş beş sayfasını bastılar, onun için yaralı bir eser... Harcadığım emekleri ne okuyucu farketti, ne münekkit.” (Mektuplar, 7.12.1966)

“Bu araştırma... genç bir tecessüsün yabancı bir dünyada ilk kanat çırpışları, tabiatıyla dağınık ve derbeder, çıraklık yıllarına ait bir esercik.” (Kırk Ambar, s. 451)

“Balzac, ne Altın Gözlü Kızdır, ne ‘Ferragüs’... Üstadın en güzel romanları çevirmediğini.

Çevirdiklerimden ikisi kayboldu, tâbi kaybetti. Tam dört kitabım tâbi’nin kayıtsızlığına kurban gitmiştir. Dört kitabım yani iki senem... Ve Babiâli kurudu. O sırada beklenmedik bir kapı açıldı: “üniversiteye girdim.” (Mektuplar, 10.12.1966)

Kızılderililer Arasında Bir Rahip

“1947 Haziran. Yedi aydır Hukuk Fakültesi’nde Fransızca okutuyorum. Talebe perişan. Dilini unutan bir nesil, yabancı dili nasıl sevsin? İçimde, misyonerlerin her aksiliğe meydan okuyan imanını, yarının insanlarına Batı düşüncesini, daha doğrusu düşüncüyü tanıtmak ve tattırmak için çırpıyorum. Kızılderililer arasında bir rahip. Yabancı dil, hocalar için de, talebeler için de arabanın beşinci tekerleği. Aylardır boşuna direniyorum. (Jurnal, 27.10.1978)

“Avrupa’yı ortaçağın kâbuslu gecesinden kurtaran mucizenin adı: yabancı dildir. Aydınlarımız, bu ‘medeniyet anahtarı’ndan mahrum kaldıkça inkılâplarımız... bir ucube olarak kalmağa mahkûmdur. Tercüme eserler, edebiyatı kucaklayan fikir kaynaklarından -çok defa- kirli ve delik deşik kovalarla aktarılmış damlacıklardır... Ya Batılı olacağız yahut Batı kültürünün âzâd kabul etmez sömürgesi.” (Yirminci Asır, “Bir Kitabın Düşündürdükleri”, 7.2.1953)

Fildişi Kule 1: Miskinler Tekkesi

“Dadaizm ve sürrealizm, kitleye sırtını çeviren sanatın yüzde yüz iflasını bir fizik kanunu katiyetiyle ispat etmekte... Artık ‘sanat için sanat’ tekerlemesi, ya hazin bir gafletin ifadesidir yahut da bir ricatın. İlham perilerinin iltifatı hiç kimseye kavgadan kaçmak imtiyazını vermez. Fildişi kule, ikinci harp sonu dünyasının dâvâsız sanat meczuplarını barındıran bir miskinler tekkesidir... Vatandaşları günün çetin kavgalarında yer alırken yıldızlara

serenat besteleyen bedbahtın adı: savaş kaçağıdır... Fikir ve sanat adamının yeri: fikir ve sanat kavgasının ateş hattıdır... Her sanatkâr agora'ya inmek, hayırla şerrin savaşında ister istemez yer almak mecburiyetindedir. Fildişi kuleye kapananlar şerrin zaferini (bilerek veya bilmeyerek) kolaylaştırmış olurlar. Kitlelerin yükselmesi, insanlaşması, ışığa kavuşması için sanat: işte çağımızın şiarı." (Yirminci Asır, "Fildişi Kule Efsanesi", 1.11.1947)

"Büyük eserler, uzun doğum sancılarının mahsulüdür. İnsanlığa yepyeni dünyalar kazandıran yaratıcıların zaferinde, vefanın ve sabrın hissesi pek büyüktür... Yeni âhenkler veya hakikatler müjdeleyen mücahit... kinin kasırgalaştırdığı alınlarda aşkı çiçeklendirmek de senin vazifen. Unutma ki tavan arasında yaratacağın büyük sanat eseri, milyonların şuurundaki zinciri kırabilir... Uykusuz geceler, iftira, sefalet, doğum sancıları... işte dünyamızda hakikî sanatkârı bekleyen akıbet." (Yirminci Asır, "Dünya Nimetleri ve San'atkâr", 16.11.1947)

Düşünce Hayatıma Yön Veren Ustalar

"Balzac edebiyatta ilk aşkımdır. Düşünce dünyasına onunla girdim." (*Jurnal*, 10.12.1966)

"En çok sevdiğim Fransız yazarları; Hugo ve Chateaubriand, sonra Balzac; düşünür ve filozof olarak da Voltaire. Fikrî gelişmemi en çok etkileyen yazarlar Paul Bourget ve Taine. Niçin? Belki biraz onlara çekmişim de ondan.

Düşünce dünyamı en çok etkileyen kitap Doktor Buchner'in *Madde ve Kuvvet*'i, zira bu kitap materyalist felsefenin en mükemmel eseri." (*Okuma Notları*, 1951)

"Düşünce hayatıma yön veren öteki ustalar: Rousseau ile İbn Haldun. Rousseau'dan Nietzsche'ye, Nietzsche'den Hegel'e ve şakirtlerine geçiş..." (*Mağaradakiler*, s. 324)

"Entelektüel gelişmemde yol gösterici olmuş iki hocadan da minnetle söz etmek istiyorum: Quinet ve Michelet... Bence, Fransa demek Quinet ve Michelet demektir... 'Dinlerin Ruhı' ve İnsanlığın Kitâb-ı Mukaddesi'..., pencerelerini bütün inanç ve düşünce dünyasına açmış, her türlü yobazlıktan uzak birer irfan âbidesi..." (*Işık Doğudan Gelir*, Pınar Yayınları, İstanbul, 1984, s. 144)

"Schure de düşüncelerimin gelişmesinde ufuklar açan bir yazar, Quinet ve Michelet gibi." (*a.g.e.*, s. 149)

Gözlerimi Kaybettikten Sonra

Sessiz, uyuşuk, kendi kendine yeten bir hayat. Ve ebediyete yönelen bir ihtiras, ebediyete ve kâinata. Kelimeler dünyasının sultanı olmak, zindanımda, hayır fildişi kulemde, sanatın ve düşüncenin gökdelenlerini inşa etmek... Kader buna imkân vermedi. Nemezis'in parmakları gözlerime uzandı." (*Mektuplar*, 15.10.1966)

"Gökten ateşi çaldığı için bütün Promete'ler gibi, Tanrıların gazabına

uğrayan bir fikir maceracısı...” (Mektuplar, 26.2.1967)

“20 Ocak 1955... Bir elinde bavul, ötekinde baston. Bavulunda acıları, korkuları, ümitsizlikleri, bavulunda mazisi. Ve tek desteği Mahmutpaşa’dan iki buçuk lira mukabilinde alman baston. Bir adam, bir vapurun ambar merdivenlerinden inmektedir. ‘Meçhule giden bir gemi kalkar bu limandan’, gemi meçhule değil, belde-i nura gidiyor. Sonra rüyaya benzeyen günler. Mânâsız ve manâlı. Çirkin ve korkunç. Sonra bilmem kaç ay Paris. Kenzven geceleri. Kenzven’de her gün gecedir. İstırabı nükte ile yenmeye çalışan bir aciz. Paris, okuduğum romanların en tatsız, en namussuzu, en kahpesi.” (Jurnal 2.1.1970)

“Ben görmedim Paris’i... Paris evde yoktu... Ben rüyada gördüm Paris’i, gülümsedi ve kayboldu. Neden beni aramak için buralara kadar geldin diye sitem etti bakışları. Promete Kafdağı’na zincirlenmiş, ben hastaneye zincirliydim. Paris’te hastaneye zincirli olmak. Hastaneye ve karanlığa. Reyhaniye’nin çamurlu sokaklarını, kerpiç kulübelerini ve maymun azmanı insanların, kötü yazılmış natüralist bir romanın esneten teferruatını okur gibi, yıllar yılı seyreden gözlerim, Paris’te kapalıydılar.” (Jurnal, 8.10.1963)

“Gözlerimi, yani her şeyimi kaybetmişim. Tekrar çarka takıldım. Ölümü bir münci olarak arıyordum. Meselelerimi ancak o çözebilirdi, korkak olduğum için intihar edemedim. Vazifelerim bitmişti... Beklediğim bir şey yoktu. Yazdıklarını hiçbir yankı uyandırmamıştı. Ne yazacaktım?” (Jurnal, 12.8.1965)

“Körlüğün küçüklük duygusu. Düşünce adamının boğuluşu... Yaşamak için istemediğim işlerle uğraşmak mecburiyetindeyim... ‘Emil’ tercümesi, ‘Sefiller’, bu angaryanın mükâfatı yok. Statükoyu devam ettirmek. Statükoyu sevmiyorum...

... Tam istiklale kavuşacağımı umduğum anda gözlerimi kaybettim.” (Jurnal, 21.7.1965)

“Bazen bir kuyuya benziyor hayat; kör, pis, zehirli bir kuyuya. Boğuluyorum, ölüme koşacak mecalim kalmıyor, kimseyi görmüyor gözüm. Sevdiklerim yabancılaşıyor. Kitaplar tuğla oluveriyor birden. Dostlarımın sesini tanımıyorum. Varlığım bir tele asılıyor. Bir kâbus bu, bir hastalık. Gözlerimi kaybettikten sonra bu kuyuya sık sık düştüm... İstedini yapamamak, sakatlığımdan doğan bir aciz... Acıları dev aynasında büyüten rezil bir hassasiyetim var... Aczime tahammül edemiyorum... Bugün işimden kovulabilirim. Ve hiçbir iş yapamam. Bu, hayatımın perde arkasındaki ardı arkası kesilmeyen uğultu.” (Jurnal, 25.3.1963)

“Yaratamıyorsun. Düşünce... düşünce berraktır, sen düşünemıyorsun. Dış dünyadan kopmuşsun, iç dünyanın hasta bir hayvanın korkularını aksettiren ayna... kırık bir ayna.” (Jurnal, 20.7.1965)

“Uyku ile uyusukluk arasında rakeden bir hayat. Beklediğim bir şey yok. Dersler tatsızın tatsız. Kendimi bir işe bağlayamadım. Felâket şurada ki günler de sınırlı. Çalışmam gereken saatlerde paçavralaşmış bir idrakle

başbaşıyım.” (*Jurnal*, 26.3.1963)

Hint Bütün İnançlara Söz Hakkı Tanır

“60'lara kadar tecessüsümün yöneldiği kutup Avrupa. Coğrafyamda Asya yok... Hint, benim için Asya'nın keşfi oldu. Avrupa'dan görünen Asya, Avrupalının gözü ile Asya, ama nihayet Asya. Bu yeni dünyada da kılavuzlarım Avrupalıydı demek istiyorum. İlk hocam Romain Rolland... Ama büyü bozulmuştu, anlamıştım ki tarihte başka Avrupa'lar da var... Ama sonunda Hint de bir kaçış, bir arayıştı.” (*Mağaradakiler*, s. 332)

“Olemp'i ararken Hint çıktı karşıma...”

“Kolomb Asya'yı ararken Amerika'yı bulmuş, ben Avrupa'yı incelerken Hint'le karşılaştım. Dikkatimi Ganj kıyılarına çeken Schopenhauer ile Schelling oldu. On dokuzuncu yüzyılı anlamak için 'Vedalar Çağı'nı incelemek zorunda kaldım...” (*Kırk Ambar*, s. 451)

“... Düşünce dünyasını fethetme koşanların uğrayacağı ilk ülke Hint olmalı. Hint bütün inançlara söz hakkı tanır. Çağdaş Avrupa en aydınlık taraftarıyla Hint'in bir devamıdır... Hint belki bütün hakikat değil ama hakikat. Bu kitap, çağdaşlarını papağanlıktan kurtarmak için yazıldı. Bir kaçış değil, bir arayış.” (*Jurnal*, 1964)

“Bir tarih hocasının Hint'le uğraştığım için beni nasıl ayıpladığını çok güç unutabileceğim. Eskiden Batı aforoz edilirdi, şimdi Doğu aforoz ediliyor. Daima aforoz, daima duvar, daima husumet. Bu lanet çemberini nasıl yıkacağız? Bilmiyorum. Kitabım basılırsa... gericiler toptan mahkûm edecek, ilericiler toptan mahkûm edecekler...” (*Jurnal*, 13.3.1964)

“... O ülke, düşünce hürriyetinin vatanıdır... Hint'ten tesamuhu öğrendim, düşüncenin gökkuşağını bütün renkleriyle sevmeyi öğrendim. Peşin hükümlerin mahpesinden kaçmayı, hakikatin çeşitli yönlerine eğilmeyi, hayatın her tecellisine saygı beslemeyi öğrendim.

‘Hint', bir çağrıdır, güzele, sonsuza, hoşgörüyeye çağrı.” (*Kırk Ambar*, s. 451)

“64'te *Hint Edebiyatını* yayımladım. Okuyucusunu bulmayan bedbaht bir kitap.İRreel bir Hint ve rüyada görülen bir edebiyat. Bir kelimeyle, kendi vecdimi, kendi rüyalarımı armağan ettim Hint'e.” (*Jurnal*, 18.6.1974)

“Hernani'ye kaç yılımı gömdüm, kim farkına vardı?.. 'Emil'in önsözü ile en az bir ay uğraştığımı kime anlatabilirim?.. Ve sonra Hint, kusurlarıyla, darmadağınlığı ile, inişi çıkışı ile bir kıta.” (*Jurnal*, 13.3.1964)

“O kitaba harf harf hayatımı işledim. Dört yılım sayfa oldu. Hint, rüyalarım, hicranlarım benim. Benim türbem. Bugün ziyaretçisi yok bu türbenin, yarın olacak mı?” (*Jurnal*, 26.12.1964)

Talebe-Hoca Komedyasını Asilleştirmek Hayali

“Koridorda bekleyen talebeler... ve yıllardır kafama tokmak gibi inen iki kelime: sınıf yok. Gidişler, gelişler. 'Fuzulî Anfisi' ve yarım saat sonra, hakkı olmayan bir koltuktan hakaretle kovulan insanların utancı içinde, sığınacak

yer aramak...” (*Jurnal*, 27.11.1963)

“... Sosyoloji dalındaki kurlarım... derbederlikten kurtuldum. Elifbayı bilmeyen çocuklara Cuvillier okutuyorum. Yalnız Cuvillier mi? Sınıf bir nevi tribün. Dinleyiciler bilmedikleri dilden vaaz dinleyen bir alay bedbaht.” (*Jurnal*, 31.12.1963)

“Derslere henüz başlamadım, çünkü başlamamı istemiyorlar... Herkesi rahatsız ediyorum... Başka bir seyyareden gelmiş gibiyim ve nesli tükenmiş tufan öncesi bir ucube...” (*Mektuplar*, 20.11.1966)

“... Geçen cuma Rönesans’ı anlattım. Bu hafta Durkheim’i anlatacağım. Talebem bir hayli çok.” (*Mektuplar*, 17.4.1967)

“İki saat Machiavelli’yi anlattım dinleyicilere. Dinlediler mi? Kim kimi dinliyor ki?” (*Mektuplar*, 8.4.1967)

“Ben, insan haysiyetine yakışmayan bu talebe-hoca komedyasını kudret ve kabiliyetim nispetinde asilleştirmek hayaline kapıldım. Örneğim yoktu. İrfanı, toprağı dişlerimle ve tırnaklarımla kazarak yedi kat yerin dibinden çıkarmıştım. Çölün kumlarında altın zerreleri arayan adam...” (*Jurnal*, 7.8.1963)

Fildişi Kule 2: Tufandan Kurtulmak İsteyenler İçin Bir Gemi

“Önünde birçok yollar var: politika bunlardan biri. Belki en aldatıcısı olduğu için en cazibi. Mutlak’ın ve sonsuzun rüyası. Mukaddes bir abes. Bana sorarsan kütüphanene dön, yani kitap ol, aydınlan ve aydınlat.” (*Bu Ülke*, s. 221)

“Kaçıyorsun, erkekçe çalışmaktan, yenilmekten, dövüşmekten kaçılıyorsun. Boş bulduğu ilk kulübeye sığınan bir köpek gibi ve her kulübeden, mantığın haşın eli boğazına sarılıp, kaçmağa zorluyor seni.” (*Jurnal*, 16.2.1963)

“Neden İşçi Partisi’ne girmiyorsun? Girmem, çünkü benim yerim kütüphane. Ben ışık arayan, aydınlanmak ve aydınlatmak isteyen bir insanım. Politikanın kurtarıcılığına inanmıyorum...” (*Jurnal*, 26.1.1963)

“Ben Lenin’den çok Gandi’ye yakınım. Ama belki de kavganın dışında olduğumdan.” (*Mektuplar*, 8.4.1967)

“Politika ve aksiyon adamlarının en zayıf yanı, düşünce adamını küçümseyişleridir. Beyinle kol, nazariye ile aksiyon el ele vermedikçe, toplum sıhhate kavuşamaz.” (*Kırk Ambar*, s. 454)

“Benim dünyam minnacık bir dünya. Minnacık veya sonsuz. Kavgadan kaçtım. Kavgadan, yani kör döğüşünden. Yarım asra yaklaşan bir hayat ve birlikte yola çıktıklarımızın en arkası. Para yok, sıhhat yok, şöhret yok...”

Evet kitap da, kültür de bütün sevgililer gibi kıskanç, koparıyor insanı, realiteden koparıyor. Ama asıl realite onlar değil mi? Yahut realitenin kalan parçası. Her okuyan Don Kişot’laşır, yani gurur olur, feragat olur. Don Kişot istikbale taşan mazi. Hattâ bazen tek başına hak ve hakikat. İnsanların zincire vurulmasına tahammülü yok. Don Kişot kanatlı, kertenkelelere

gölünç gözükməsi bundan.” (Jurnal, 3.11.1965)

“Uluların hepsi fildişi kulede yaşadı. Fildişi kule, tufandan kurtulmak isteyenler için bir gemi... Zaman zaman kalabalıklara karışsan bile, limandan uzaklaşma... Kalabalık kasırgalı bir umman. (Dönem, “Fildişi Kule”, Ocak 1965)

Çağdaş Düşüncenin Kaynağı

“Çağdaş düşünceyi kaynağında yakalamak için on dokuzuncu asır Avrupa’sına döndüm. Bu yolculuğun ilk meyveleri Saint-Simon’la Proudhon.” (Mağaradakiler, s. 322)

“İlk Sosyolog İlk Sosyalist (1967) toplumun dertlerine çare arayan bir aydınının Batı düşüncesine, daha doğrusu düşünceye uzanışı.” (Kırk Ambar, s. 451)

“Saint-Simon bir asrı dolduran düşünce. Her ışık insanı çevreleyen sis, kinin ve kayıtsızlığın kini, onu yıllarca kalabalıklardan saklamış, kalabalıklardan, yani gerçek dostlarından. Saint-Simon kutupları ahenkleştiren adam. Hem akıl, hem gönül. Zirveleri ve uçurumlarıyla büyük ve bütün. Yalnız pozitivizm, yalnız sosyalizm değil, burjuva endüstrializmi de onun eseri.” (Saint-Simon, Çan Yayınları, İstanbul 1967, s. 4)

“... Marksizm, tecrübeye ve tarihe dayanan tek sosyalizmdir... Sosyalizm bir bütündür, gelişen, dal budak salan, geçmişin başarılarından ve başarısızlıklarından faydalanan bir bütün. O bütün içinde Saint-Simon’un ve Saint-Simon’culuğun çok önemli bir yeri var.” (a.g.e., s. 22-23)

“Daha bir asır Türkiye’de Saint-Simon yazacak çıkmaz. Ve ben eseri tâbi tâbi dolaştırmayacak kadar mağrurum, kendime ve Saint-Simon’a saygım var.” (Mektuplar, 26.2.1967)

Gerçek Entelektüel

Tefekkür Vuzuhla Başlar, Kurtuluş Şuurla

“68'lere kadar insanlığın düşünce tarihini tavaf eden bir şakırttım. Düşünmüyordum, başkalarının neler düşündüğünü öğrenmeğe çalışıyordum. Uzun süren bir çıraklık...” (*Jurnal*, 9.8.1975)

“Konya yolculuklarımda (1966-67) ilk defa başkası ile temas ettim. Başkası, yani kendi insanım. Kaderin karşıma çıkardığı genç üniversiteli ‘sen bizden değilsin’ dedi. Sen bizden değilsin. Evet, ben onlardan değilim. Ama onlar kimdi? Uçurumun kenarında uyanıyordum. Demek boşuna çile çekmiş, boşuna yorulmuştum. Bu hüküm hakikatin ta kendisiydi.

Tanzimat’tan bu yana Türk aydınının alinyazısı iki kelimedede düğümleniyordu: aldanmak ve aldatmak. Senaryoyu başkaları hazırlamıştı, biz sadece birer oyuncuyduk. Nesiller bir ütopyanın kurbanı olmuşlardı... Avrupa’yı tanımamak gaflet; Avrupa’yı tanıyan ülkesinden kopuyor. Bu lanet çemberinden nasıl kurtulacağız?” (*Mağaradakiler*, s. 323)

“... Düşünenin görevi: insanından kopan, tarihini unutan ve yolunu şaşıran aydınları irşada çalışmak, kızmadan, usanmadan irşat. Gerçek sanat ayırmaz, birleştirir.” (*Mağaradakiler*, s. 325)

“Aydın olmak için önce insan olmak lâzım. İnsan mukaddesi olandır, insan hırlaşmaz, konuşur, maruz kalmaz, seçer. Aydın, kendi kafasıyla düşünen, kendi gönlüyle hisseden kişi. Aydını yapan: ‘uyanık bir şuur, tetikte bir dikkat ve hakikatin bütününe kucaklamaya çalışan bir tecessüs.” (*Kırk Ambar*, s. 453)

“Kaderimizi çizen Avrupa’nın siyasî ihtirasları; kullandığımız kelimeler onun emellerini dile getiriyor. Kulağımıza fısıldanan lâfızları hudut ve şümullerinden habersiz fısıldayıp duruyoruz... Tefekkür vuzuhla başlar, kurtuluş şuurla.” (*Kırk Ambar*, s. 287-288)

“Elbette ki Avrupa’nın reçetelerini uygulamaya kalkmak büyük bir hamakat; ama hocaların söylediklerinden habersiz olmak daha büyük hamakat.” (*Bir Facianın Hikâyesi*, Ümran Yayınları, Ankara 1981, s. 23)

“Aydının görevi, karanlıkları aydınlatmak. Yazık ki o da kavganın içinde. Sokaklarda kardeşleri, çocukları boğazlaşırken, soğukkanlılığını nasıl koruyabilir? Evet ama görev görevdir. Önce kafalardaki keşmekeşi dağıtmağa, metafizik birer orospu olup çıkan kaypak, hain mefhumlara ışık tutmaya çalışalım.” (*a.g.e.*, s. 2)

“Kelimeleri tarif etmeden girişilecek her tartışma kısır kalmağa mahkûm.” (*a.g.e.*, s. 36)

“Din problemi, şer problemi, Avrupalılaşıma problemi... bizim de gevelediğimiz mefhumlar. Ama kimsenin bu problemler üzerinde kafa yordığı yok. Sağ, kovuğuna çekilmiş, münzevi, mazlum, mustarip. Sol, eline

tutuşturulan reçeteyi kekeliyor, mânâsını anlamadığı reçeteyi. Tek ortak duygu: düşmanlık. Diyalog yok. Tanzimat'tan beri hazır elbiseye meraklıyız, hazır elbiseye ve hazır medeniyete... Tefekkür kılıçla fethedilmez, bir parça kendi kafamızla düşünmek ne kadar güç." (Mağaradakiler, s. 314)

"Düşünce dünyasında hiçbir fetih nihaî değildir. Hepimiz birer Sizifos'uz. Hele diyalogun olmadığı bir ülkede...

Türk aydınının kaderi, mahpesinde şarkılar söylemek. Bu lanetler berzahından nasıl ve ne zaman kurtulacağız? Tefekkür bir arayıştır, içtimaî bir arayış." (*Jurnal*, 18.6.1974)

"Münakaşada zafer, mağlup olanındır, yenilmek zenginleşmektir. ...Münakaşa hakikati birlikte aramaktır... Hakikat bin bir cepheli, bin bir görünüşlü. Karşınızdaki, göremediğinizi gösterecek size. Sizden farklı düşündüğü ölçüde yaratıcı ve öğreticidir...

Cemiyetle beraber hakikatler de gelişir. Tek tehlike bunu kavramamak, kızıl şal görmüş İspanyol boğası gibi, her düşünceye ve her düşünene saldırmak: bu canım memleket bu yüzden bir cüzzamlılar ülkesidir." (*Jurnal*, 19.11.1964)

"Düşünce şüpheyle başlar. Düşünce, tezatlarıyla bütündür. Zıt fikirlere kulaklarımızı tıkamak, kendimizi hataya mahkûm etmek değil midir?" (*Jurnal*, 24.7.1964)

"... Ben, herhangi bir tarikatın sözcüsü değilim. Yani, ilân edilecek hazır bir formülüm yok. Derslerimde de, konuşmalarımda da tekrarladığım ve darağacına kadar tekrarlayacağım tek hakikat: her düşünceye saygı." (*Jurnal*, 19.11.1964)

"Düşünmek, insan üzerinde düşünmek, mutlaka yasak bölgelerden birkaçına dalıp çıkmakla olur. Zaten demokrasi ve liberalizm yasak bölgeleri kaldırmak mânâsına gelir." (*Jurnal*, 29.4.1964)

Fildişi Kule 3 : Düşünce Adamı Tarihe, Kucağında Yaşadığı Topluma Angajedir

"... Evet, düşünce adamı bir zümrenin emir kulu değildir. Hiçbir merkezden talimat almaz. Bir partiye bağlı olmayabilir. Ama tarihe angajedir; kucağında yaşadığı topluma angajedir. Yani vatandaş olarak vazifeleri vardır: belli savaşları kabul etmesi, belli tehlikeleri göze alması lâzımdır. Bir devrin şuuru olmak zorundadır o. Başka vazifesi: bütün hakikatleri yoklamak, bütün yalanların maskesini yırtmak, kalabalığa doğruyu göstermek. Bazen yangın kulesindeki nöbetçi olacaktır, bazen engine açılan geminin kılavuzu. Sokakta insanlar boğazlanırken, düşüncenin asaletine sığınarak, elini kolunu bağlamak, düşünceye ihanettir." (*Mağara*)

Sağ Sol ve Münzevi Aydın

"Hint meçhule açılan kapıydı, meçhule, yani insana. Dört yıl Ganj kıyılarında vecitle dolaştım, sağ dediler... Saint-Simon'la uğraştım iki yıl, çağımız onunla başlıyordu, sol dediler. Hint'i yazarken tek amacım vardı.

Asya'nın büyüklüğünü haykırmak, yani bir vehmi devirmek, bir iftirayı yok etmek. Saint-Simon'u putları yıkmak için kaleme almıştım. Her iki kitap da peşin hükümlerin rahatını kaçırdı, ne sol'un hoşuna gittiler, ne sağ'ın. Anladım ki, bu iki kelime, aynı anlayışsızlığın, aynı kinlerin, aynı cehaletin ifadesidir..." (Bu Ülke, s. 265)

"Sağ, sol... bu anlaşmasına imkân olmayan iki düşman arasında münzevi aydın hareketini nasıl ayarlayacak? İşte bütün mesele." (Jurnal, 28.7.1974)

"Sağcı dergi ve yayınevlerinde çalışmak... Bu yolu ben seçmedim. Sol'un kadir naşinas davranışı beni ister istemez gericilerin, kucağına değil, yanına itti. Bu yakınlığın fikrî iffetim için bir tehlike teşkil etmediğini kitaplarımı okuyunca anlamak mümkün." (Jurnal, 19.7.1974)

"Hisar, Türk Edebiyatı, Hareket. Yazılarıma sayfalarını açmak nezaketini gösteren üç dergi. Her üçünde de 'Fildişi Kule'mdeyim. Aramızdaki ortak bağ: tahammül ve tesamuh." (Jurnal, 18.6.1974)

"Yeni Devir'de yazı yazmak haysiyet kırıcı, amenna. Fakat şu veya bu sebepten beni tanıyan, bana saygı gösteren ve ısrarla makale talebinde bulunan bir yazı işleri müdürü var." (Jurnal, 4.1.1981)

"... Sağ okumuyor. Boşuna bağıriyorum. Sol diyalogtan kaçıyor, küskün: 'Ötüken Yayınevi'nin bastığı kitap okunmazmış. Peki siz basın. Cevap yok. Bu çemberi kırmak mümkün değil. Son tahlilde, hudutlu imkânlarımızı isteyene bezletmekten başka çare yok. Sol, sağın gösterdiği dostluğu göstermiyor. İhanet etmişiz. Neye ve kime?" (Jurnal, 28.7.1974)

"Benim trajedim şu birkaç satırda: sevebileceklerim dilsiz, dilimi konuşanlarla konuşacak lakırdım yok. Yani, dilimle, zevklerimle, heyecanlarımla, yanımla Büyük Doğu kadrosundanım. Düşüncelerimle, inançlarımla Yön'e yakınım. Bu bir kopuş, bir parçalanış.

Başka bir trajedi de şu: yabancı dil bilenler Türkçe okumuyor, ben yabancı dil bilmeyenlere hitap edemiyorum, daha doğrusu yabancı dil bilmeyenler, kendi dillerini de bilmiyorlar... (Jurnal, 19.11.1964)

"Pamuk ipliğinden biraz daha sağlam tek bağ: düşünce birliği. O da rüzgârın her an tehdit ettiği bir kandil. Düşünce birliği, düşünen insanlar arasında olur. İnsanların kaçta kaçını düşünür? Düşünenlerin kaçta kaçını karşılaştı ve açılır birbirine?" (Jurnal, 12.8.1963)

Çiçekleşen Tomurcuk Düşünceler

"Bu Ülke, yanın asırlık bir telebbuun, bir sanatçı mizacından süzülen usaresi. Bir mesaj, daha doğrusu bir çılgılık... kesif, dertli, derbeder..." (Kırk Ambar, s. 452)

"Bu sayfalarda, hayatımın bütünü, yani bütün sevgilerim, bütün kinlerim, bütün tecrübelerim var. Bana öyle geliyor ki, hayat denen mülakata bu kitabı yazmak için gelelim: etimin eti, kemiğimin kemiği." (Jurnal, 15.4.1974)

“Ümrandan Uygarlığa, Bu Ülke’nin devamı, zamanla çiçekleşen tomurcuk düşünceler...” (Kırk Ambar, s. 452)

“Zirvelerle uçurumlar arasında bir diyalog. Büyük acıların ve büyük ümitlerin kitabı. Bir devrin, daha doğrusu bir medeniyetin muhakemesi, Asya’nın Avrupa ile hesaplaşması... Göz karartan bir düşüşün grafiği.” (Jurnal, 20.12.1978)

“Ya Mağaradakiler? Bu Ülke tohum, Mağaradakiler ağaç. Bu Ülke’deki tohumların henüz hepsi ağaçlaşmadı...” (Kırk Ambar, s. 452)

“Mağaranın içi, mağaranın dışı, insanlık, aynı sefil putlara tapan bir şaşkınlık kafilesi. Hakikatte mağaranın içi de dışı da bir. Yüz elli yıldır ‘gölgeler âlemi’nde yaşıyoruz. Kitap, kendi insanından kopan aydının trajedisi, amacı, bu yeraltı mağarasına bir parça aydınlık getirmek...” (Mağaradakiler, arka kapak)

“Mağaradakiler, çarpık, güdük ve yerine oturmamış düşüncemizin kurşunkalemle çizilmiş bir taslağı... belki sevimli değil, ama dürüst bir kitap.” (Jurnal, 20.12.1978)

“Mağaradakilerde mağaradakilerden pek azı var. Latinler ‘birini tanımak, hepsini tanımaktır’ dememişler mi. Önce kişiler, sonra mefhumlar, sonra fotoğrafların asılları... Yaşadığımız bir dramın hikâyesi.” (Jurnal, 20.12.1978)

“Kırk Ambar bir mefhumlar kamusu, derbeder ve dağınık bir ansiklopedi. Başka deyişle, kurmak istediğim büyük âbidenin birkaç sütunuyla birkaç odası...” (Kırk Ambar, arka kapak)

“Kırk Ambar bataklığa fırlatılan bir kaya parçası, kurbağaların bile barınmadığı bu ölü sulardan en küçük bir ses çıkmadı...” (Jurnal, 4.1.1981)

“Bir Facianın Hikâyesi zifiri karanlıkta çakılan kibrit, kuledeki nöbetçinin feryadı.” (Bir Facianın Hikâyesi, s. 2)

“Işık Doğu’dan Gelir, büyük âbideye birkaç sütun, birkaç oda daha ekliyor...”

“İstanbul’da çıkan ilk yazılanın tercüme bürosunun kepezeliklerini teşhir eder. Ben edebiyata sürünerek girmedim, prens olarak girdim, şövalye olarak girdim ve Palas Atena gibi zırhlarımla doğdum. İlk yazımla son yazım arasında büyük bir fark olacağını sanmıyorum. Ağaç dal budak salmış, büyümüş, o kadar.” (Mektuplar, 25.12.1966)

“Üslupta ilk ceddin Sinan Paşa. Sonra Nazif, Cenap ve Haşim. Amacım, yazarı okuyucudan ayıran bütün engelleri yıkmak, sesimi bütün hiziplere duyurmak, şuurun, tarihin, ilmin sesini. Öyle bir ifade yaratmak istiyorum ki, Türk insanının uyuşan şuuruna bir alev mızrak gibi saplansın.” (Mağaradakiler, s. 325)

Gerçek Entelektüel

“Yıllardan beri karşıma çıkan meseleler üzerinde düşünmeye çalışıyorum. Düşüncelerimi imkân buldukça aktarıyorum çağdaşlarıma. Cevaplarımız

suallerle hudutlu... Sorulan sualler hep aynı olunca, cevaplarda da büyük bir tazelik aramak boş. Sorulmayan suallere cevap vermek insan takati dışında. Benim bütün kuvvetim mümkün olduğu kadar tarafsız oluşumdan geliyor. Yani, hükümlerimi tayin eden ihtiraslarım değil... Belki tek kurtuluş imkânım: vuzuhu fethetmek.” (*Jurnal*, 29.10.1974)

“Bugün bütün nass’ların peçesini sıyırmış, bütün hakikatleri tenkit süzgecinden geçirmiş, hakikatten başka yaşayış sebebi kalmamış bir insanım...

Gerçek entelektüel, önce ülkesinin haklarını, düşman bir dünyaya haykırmakla görevlidir. Yani rüşeymi bir mahiyet taşıyan, şu veya bu sınıfın ideolog veya demagogu olmamak, ülkesinin bütününü, bütün ülkelere karşı müdafaa etmek. Şüphesiz ki böyle bir tasavvur şairane bir ütopyaadır. İnsan kucağında yaşadığı toplumdan sıyrılamaz, sıyrılırsa okunmaz ve anlaşılmaz.

Hayatının sonuna yaklaşmış bir insan olarak, zaten çoktan beri kaybettiğim yaşama sevincini, bu sınıflar üstü hakikatlerin taharrisinde buluyorum. Bu itibarla, mezarların ötesinden seslenir gibi seslenebilirim çağıma, daha doğrusu ülkeme. Ama okunur muyum, sesim duyulur mu? Meşhur bir adam da değilim, kalabalığın benimsediği edebî bir nevi de temsil etmiyorum. Ne romancıyım, ne şair, ne tarihçi. Sadece dürüstüm, çok okudum, çok düşündüm. Beşerî ihtiraslardan uzaklaşmışım: bütün bu vasıflar bir düşünce adamının hamurunu yapar...

... Biliyorum ki, kabiliyetlerimden çok, hâdiselerin sırtıma yüklediği bu entelektüellik misyonunu, yani her şeyi kendi gözümle görmek, hakikatleri pervasızca çağımızın suratına haykırmak misyonunu başaracak güçte değilim.” (*Jurnal*, 9.8.1975)

İmzamı Taşıyan Her Yazıda Ben Yaşıyorum

“Karanlıkları devirmek ve aydınlık bir çağın kapılarını açmak için en mükemmel silâh: kalem. Sözle, yazıyla kazanılmayacak savaş yok... Kalem sahiplerine düşen ilk vazife: telaş etmemek, öfkelenmemek, kin kışkırtıcısı olmamak. Halkı okumaya, düşünmeye, sevmeye alıştırmak. Bir kılıcın kazandığı zaferi, başka bir kılıç yok edebilir. Kalemle yapılan fetihler, tarihe mal olur, tarihe, yani ebediyete.” (*Kırk Ambar*, s. 454)

“Üzerinde rahatça kalem oynatabileceğim tek saha: deneme. Denemenin belli bir muhtevası yok, her edebî nevi kucaklayacak kadar geniş, rahat ve seyyal, kalıplaşmamış olduğu için çekici...

... Monografi, tenkit, edebiyat tarihi, imzamı taşıyan her yazıda ben yaşıyorum. Bütün bu neviler kendimi anlatmak için bir vesile. Bir Balzac’ın, bir İbn Haldun’un, bir Machiavelli’nin arkasına gizleniyorum, kendimi yaşıyorum onlarda, kendi öfkelerimi, kendi ümitlerimi, kendi ümitsizliklerimi...” (*Mağaradakiler*, s. 324)

“Hakikatte kendilerini konuşturduğum düşünce adamları, bir tarafıyla benim tercümanlarımdır. Tanıdığım binlerce insan arasından onları seçişim,

bazen kendimi sahneye çıkarmak istemeyişimden, yani bir şöhretin arkasına gizlenmek ihtiyatkârlığından, bazen de onlarla boy ölçüşebileceğimi ispata kalkmak gibi bir bencillikten kaynaklanabilir.” (Millet, “Babil’de Bir Aydın Konuşuyor”, 30.7.1982)

“Bakışlarını iç dünyasına çeviren insan, şuurun mağarasında kendi gölgesiyle karşılaşır. Bütün ‘introspection’lar, bize fraklı, gözlüklü ve papyon kravatlı bir psikoloji hocası imajı sunar. Metodun zaafı bu. Ancak kendimizi gözleyebiliriz. Kim gözleyebilir kendini? Entelektüel. Psikoloji, bu bakımdan, bize çeşitli fikir adamları imajı sunan bir kaleideskop.

Entelektüelin macerası entelektüeldir. Bu bakımdan, meselâ Montaigne’in bütün *Denemeler*’i, Montaigne’in hayalini aksettiren bir ayna, yani entelektüel bir otobiyografi. Her sayfada Montaigne var, elinde bir kitapla Montaigne. Yani Montaigne, kitaplarıyla resim çektiren bir adam: şimdi Seneka ile konuşur, şimdi Epiktetos’la, ama konuşan hep o. Ötekiler konuşuran. Yani, çeşitli muhatapları karşısında fildişi kuledeki fikir adamının davranışları...” (Jurnal, 19.11.1964)

Öğrenmek ve Öğretmek

“Ben hayatımın delikanlılık çağından bu yana kadar düşüncelerimde hiçbir temel değişiklik yapmadım. Yani soldan hareket ettiğim de, sağda karar kıldığım da yanlış bir değerlendirmedir. Hiçbir zaman sol da olmadım, sağ da. Böyle bir sınıflama sokaktaki adanı için geçerli olabilir. Ömrünü düşünceye adayan, Eflatundan Marx’a kadar her düşünce adamını sevgi ve saygıyla selâmlayan, bütün dinlere, bütün mezheplere saygılı bir kimsenin herhangi bir kilisede barınabileceği nasıl düşünülebilir?..” (Somut, 2.12.1983)

“Başladığım noktadan çok fazla derleyemedim. Az çok bildiğim birkaç yabancı dil yardımıyla, dünyanın irfan bahçelerinde elli yıldır dolaşıyorum. Gördüklerimi çağdaşlarımla görüşmek ve tattığım zevki onlara da tattırmak başlıca emelimdir. Hayatımı iki kelime hülâsa eder: öğrenmek ve öğretmek...” (Tercüman için röportaj, ‘84 yazı, yayımlanmamış bir bölüm)

“... Sağcı ve solcu gibi sınıflandırmaları hiçbir zaman benimsemedim. Bunlar hakikati kapamaya yarayan uydurmaca mefhumlardır. Bilhassa sosyal sınıflara ayrılmamış bir ülkede sağcı solcu ne demek?” (Tercüman, 20.9.1984)

“... Bugüne kadar Türk aydınları arasında diyalog kurulamamıştır, ama geleceğe yönelen birtakım teşebbüsler vardır. Meselâ *Cumhuriyet* Ansiklopedisi, çeşitli ufuklardan gelen aydınlar arasında bir diyalog kurmak arzusundan doğmuştur. *Tarih* v e *Toplum* dergisi için de aynı şeyleri söyleyebiliriz. Yani, eğilim, aydınlanır fildişi kuleden çıkıp, düşüncelerini birbirlerine aktarmalarıdır. Gerçekleşmesini cân-ı gönülden istediğim bir rüya bu.” (Tercüman için röportaj, ‘84 yazı, yayımlanmamış bir başka bölüm)

CEMİL MERİÇ KRONOLOJİSİ¹

- 1877** Babası Mahmut Niyazi Bey'in yaklaşık doğum tarihi.
- 1912** Balkan Harbi sırasında ailesi Yunanistan/Dimetoka'dan Hatay'a göç eder.
- 1916** 12 Aralık günü Hatay'ın Reyhanlı kazasında Hüseyin Cemil dünyaya gelir. İki de ablası vardır: Zehra ve Nadide. Bir-yedi yaş çocukluğu Antakya'da geçer. Babası aynı şehirde Ziraat Bankası müdürü, sonra da mahkeme reisidir.
- 1920** Birinci Dünya Savaşını izleyen yıllarla 1936 arası, Suriye Fransa'nın mandası altındadır. Misak-ı Milli dışında bırakılan Hatay'da da muhtar bir idare kurmuştur Fransa: Bağımsız İskenderun Sancağı.
- 1923** Babasının memuriyetten ayrılması üzerine Reyhanlı'ya dönerler. Aynı yıl Reyhanlı Rüştüyesinde okula başlar. Bu ilkokulda, üçüncü sınıftan itibaren Fransızca dersleri de okutulmaktadır.
- 1928** İlkokulu bitirir, elindeki diplomanın adı: "certificat d'etude des primaires"dir. Aynı yıl Antakya'ya gider ve Antakya Sultanîsinde ortaokula başlar. Eğitim Fransız kültürü ağırlıklıdır.
- 1933** Çalışkan bir öğrenci olmasına rağmen cebirden ikmale kalır, gözleri zayıftır ve sınıftaki tahtayı iyi görememektedir, altı numara miyobu olduğu anlaşılır. Aynı yıl, yerel Yenigün gazetesinde ilk yazısı yayımlanır, "Geç kalmış bir muhasebe" (23.9.1933).
- 1934-35** On birinci sınıfı, birinci bölüm bakaloryayı alarak bitirir; ama liseden mezun olamaz, çünkü aynı yıl, lise on iki sınıf olur ve ikinci bakalorya konur. Yani bir yıl önce on birinci sınıfı bitirenler üniversiteye girebilirken, onun on ikinci sınıfı da bitirmesi gerekir.
- 1935-36** On ikinci sınıf felsefe sınıfıdır, bu sınıftayken, milliyetçi tutumu, yayımlanan bir yazısı ve bu yazıda bazı hocalarına, onları yeteri kadar milliyetçi bulmadığı için sert çıkması ("Türk Genci", Yıldız, 5.7.1935), parlak bir talebe olmasına rağmen ve mezuniyetine pek az bir zaman kala, ikinci bölüm bakaloryayı alamadan okulu terk zorunda kalmasıyla sonuçlanır. Okulu bitirdiğinde tahsiline Mülkiye'de devam edebilecekken, bu imkân da böylece ortadan kalkar.
- 1936-37** İstanbul'a gelir. Üniversiteye giremez. Bir süre Pertevniyal Lisesi on ikinci sınıfına devam eder. Hocaları, felsefede İhsan Kongar, tarihte Reşat Ekrem Koçu, edebiyatta Keyise İdalı, Fransızcada Nurullah Ataç'tır. Kumkapı ve Kadırga talebe yurtlarında kalır. Nâzım Hikmet ve Kerim Sadi ile tanışır. Onlar için kendi imzasını kullanmadan iki kitap çevirir Türkçeye: Gaston Jeze'nin maliye ile ilgili 400 sayfalık bir kitabı ile Stalin'in *Pratik ve Teori* adlı kitabı. Vaat edilen tercüme paralarını alamaz.

- 1937** İstanbul'da geçinebilmesi zordur, mayıs ayında vapurla İskenderun'a dönmek mecburiyetinde kalır.
Aynı yıl İskenderun'un Haymeseki adlı köyünde dokuz ay kadar ilkokul öğretmenliği yapar, hemen hiç öğrencisi yoktur.
Aynı yıl İskenderun Tercüme Bürosuna sınavla reis muavini olur, Türkçe basını Fransızcaya çeviren bir ekibin başındadır. Beş altı ay kadar bu işte kalır.
- 1938** Hatay bağımsız bir cumhuriyet olmaktadır. Türkiye'nin, sancaktaki idare amirlerinin Türk olması için Fransızlar nezdindeki girişimi sonucu, Fransızlar tarafından Aktepe'ye nahiye müdürü tayin edilir. Sadece yirmi iki gün süren bir memuriyet.
İşine Hatay Valiliği'nden gelen bir telefonla son verilir.
Reyhanlı'ya dönüp, Batı Ayrana köyünde ilkokul öğretmenliğine başlar. Türk Hava Kurumu'nda sekreterlik, Belediyede kâtiplik gibi geçici görevlerde de bulunur.
- 1939** Nisan ayında tevkif edilir, üç yüz kadar kitabına ve dergi koleksiyonlarına el konur. Antakya'ya götürülür, Hatay hükümetini devirmek suçundan idam talebiyle yargılanır, iki ay sonra beraat eder.
Aynı yıl 29 Haziran'da Hatay Türkiye'ye katılır.
- 1940** Tekrar İstanbul'dadır. Bir arkadaşından İstanbul'da Yabana Diller Okuluna burslu talebe alındığını, oraya girebileceğini öğrenmiştir. Okula müracaat eder, giriş sınavını kazanıp iki yıl okur, iki yıl da Fransa'ya staja gönderilecektir. Tarlabaşı'nda bir pansiyonda kalmaktadır. Elit, Nisvaz gibi zamanın sanatçı ve aydınlarının bir araya geldiği kahvelere devam eder bir süre.
- 1941** İstanbul'daki ilk yazısı insan dergisinde yayımlanır: "Honore de Balzac".
- 1942** İkinci Dünya Savaşı yüzünden Yabana Diller Okulu öğrencileri Avrupa'ya gönderilemez, mecburi hizmeti vardır, kurda şansına Elazığ çıkar.
Aynı yıl Elazığ'a gitmeden az önce tarih ve coğrafya öğretmeni olan Fevziye Menteşoğlu ile tanışır ve 19 Mart günü evlenir, eşi İstanbulludur. Aynı yıl, haziran ayında babası ölür.
Aynı yıl, 29 Ekim'de Elazığ Lisesinde Fransızca öğretmenliğine başlar.
- 1942-43** *Ayın Bibliyografyası* adlı dergide tercüme tenkitleri yayımlanır.
- 1943** Elazığ Askeri Hastanesi'nce düzenlenen bir kurul raporuna göre, her iki gözündeki yüksek ve "müterakki" miyop askerlik yapmasına engeldir, askerlikten muaf tutulur.
Aynı yıl, ilk kitabı yayımlanır, Balzac'tan bir çeviridir bu: Altın Gözlü Kız (Üniversite Kitabevi), 189 sayfalık kitabın 74 sayfası Balzac'la ilgili bir incelemenin yer aldığı önsözdür.
- 1944-47** arası, dönemin çeşitli dergilerinde (*Yurt ve Dünya, Yücel, Gün, Amaç*) özellikle Fransız edebiyatı ve düşüncesi üzerine incelemeler,

daha da çok tercüme tenkitleri yazar.

1945 Şubat, Elazığ'daki stajyer öğretmenlik görevinden, iki sene dört ay sonra ayrılır. Eşinin Elazığ'a tayini çıkmadığı gibi, eşi burada iki de çocuk kaybetmiştir, ancak İstanbul'da doğum yapabileceğinin anlaşılması üzerine İstanbul'dadır ve yedi aylık hamiledir. Tıp Fakültesi'nden gözlerinin yorgun olması nedeniyle aldığı rapora rağmen Bakanlıkça izinli de sayılmayınca istifa eder.

Aynı yıl, 1 Nisan'da bir oğlu dünyaya gelir, ismini Mahmut Ali koyar.

Aynı yıl, Balzac'tan iki çevirisi çıkar: *Otuzundaki Kadın* (A. Bolat Yayınevi, 168 sayfa) ve *Onüçlerin Romanı* (Ferragus) (Yüksel Yayınevi), 157 sayfanın 28 sayfası önsöz.

1946 16 Aralık, bir kızı gelir dünyaya: Ümit.

Aynı yıl bir çevirisi daha basılır, hep Balzac'tan: *Kibar Fahişelerin İhtişam ve Sefaleti* (inkılâp Kitabevi) 471 sayfa, 17 sayfalık bir önsöz.

Aynı yıl, aralık ayının son günlerinde sınavla İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesine Fransızca okutmanı olur.

1947 Bir yıl kadar Yirminci Asır dergisinde yazar. 1947-53 yılları arasında makale yazmaya ara vermiş gibidir. 1953'te, aynı dergide birkaç makalesi daha yayımlanacaktır.

1948 Victor Hugo'nun *Hernani* adlı piyesinin manzum olarak tercümesi Milli Eğitim Bakanlığı tarafından kendisine verilir.

1949-50-51 tarihlerini taşıyan ve çeşitli okuma notlarından oluşan bir defter doldurur. Aynı zamanda yoğun bir dosyalama ve fişleme çalışması içindedir. İlgisini çeken her konuda malzeme biriktirmektedir.

1951 Muafiyet imtihanına girecek Hukuk Fakültesi öğrencileri için, EH. Saymen ve Mösyö Louat ile, 43 sayfalık bir Fransızca Yardımcı Metinler kitapçığı hazırlar (Yabancı Diller Okulu, Fakülteler Matbaası). Aynı yıl Edebiyat Fakültesi Felsefe Bölümüne doktora öğrencisi olarak kaydolar.

1952-53 İstanbul Işık Lisesi'ne Fransızca öğretmeni olur.

1952-54 arası aldığı okuma notlarıyla iki defter daha doldurur.

1953-54 Yabancı dil okutmanlığına paralel olarak lise öğretmenliğini sürdürür.

1954 İlkbahar aylarında gözlerini kaybeder.

Aynı yıl, yaz ayları boyunca İstanbul Cerrahpaşa Hastanesinde yatar, birkaç başarısız göz ameliyatı geçirir, bir gözünde retina tabakası çatlamıştır, diğerine katarakt sonucu perde inmiştir. Ameliyatlara yurtdışında devam edilmesinin uygun olacağı sonucuna varılır.

1955 21 Ocak, Denizyollarının Tarsus vapuruyla, tek başına İstanbul'dan Marsilya'ya, oradan da trenle Paris'e gider. Fakülte tarafından 'tetkikatta bulunmak üzere' Avrupa'ya seyahate gönderiliyor kabul edilerek, yola çıkabilmişse de, amaç Paris'te ünlü "Quinze-Vingts" (Kenzven) Hastanesi'nde ameliyat olabilmektir. Ocak sonuyla temmuz

arasında birçok ameliyat geçirir, fakat gözdeki yüksek tansiyon ve kanama yüzünden son ameliyatlar yapılamaz, yurda dönmek mecburiyetinde kalır. Bir daha ameliyat olmayacak ve artık hayatının sonuna kadar göremeyecektir. 7 Temmuz günü, uçakla Yeşilköy Havaalanı'na iner.

Aynı yıl, Hatay'ta oturan annesi Zeynep Hanım vefat eder.

Aynı yıl jurnal tutmaya ve *Quinze-Vingts Geceleri* isimli bir roman yazmaya başlar, her ikisine de devam etmez.

1956 V. Hugo'nun *Sefiller* adlı eserini, sonra da H. Taine'i n *Sanatın Felsefesi* adlı kitabını Türkçeye çevirmek talebi Maarif Vekâlet'ince geri çevrilir. Üç ay kadar sonra, Vekâletten gelen bir yazıyla, JJ. Rousseau'nun *Emil* adlı eserini çevirmesi uygun görülür, çeviriye başlar. Yaptığı çalışma yarım kalmış titiz bir çeviri örneğidir.

Aynı yılın aralık ayında *Hernani* çevirisi, Maarif Vekâlet'inin "Klasikler" dizisi arasında yayımlanır.

1957 O yılın tiyatro sezonu için İstanbul Şehir Tiyatrolarında *Hernani*'nin temsili uygun görülmüş ve sahne çalışmaları tamamlanmış gibiyken "mühim bir sebepten dolayı daha sonra sahneye konacaktır" gerekçesiyle eser, son anda programdan kaldırılır ve bir daha da temsili sözkonusu olmaz.

1959 Fransızca öğrenecekler için bir Fransızca dili grameri hazırlar. Yaklaşık 100 daktilo sayfası tutan bu çalışması basılmaz. Aynı yıl, Hugo'nun *Sefiller* adlı eserini Türkçeye çevirmesi Bakanlıkça bu kez uygun görülür. Ne var ki Hint düşüncesi ve edebiyatıyla ilgili geniş kapsamlı bir çalışma bütün zamanını almaktadır, çeviriye başlar ama devam etmekten vazgeçer.

1961 Eşi ağır bir rahatsızlık geçirirse de hemen tamamen iyileşir.

1963 Hint Edebiyatı'nın yazılması biter, eser baskıya hazırdır. Aynı yıl, yılbaşından itibaren düzenli olarak jurnal tutmaya başlar, Jurnal ine '64 ve '65 yıllarında da devam eder, bu dönemde *Mektuplarla* da zenginleşen Jurnal, aralıklarla da olsa 1983 yılı ortalarına kadar sürecektir.

Aynı yıl, Antakya'da İngilizce öğretmeni Lamia Çataloğlu ile tanışır. Bu tanışma hayatının sonuna kadar sürecektir bir dostluğa dönüşür.

Aynı yıl. Edebiyat Fakültesi sosyoloji bölümünde, hem sosyoloji öğrencilerine hem de çeşitli fakültelerden derslerini izlemeye gelen öğrencilere sosyoloji ve kültür tarihi dersleri verir, bu dersler çok düzenli olmasa da emekliliğine kadar sürecektir.

1964 Bu yıl kadar bastırılmayan *Hint Edebiyatı*, sonunda yayımlanır (Dönem Yayınları, 266 s.).

1965 '53 yılından sonra ilk kez *Dönem* ve *Çağrı* dergilerinde makaleleri çıkar.

1966 Victor Hugo'dan, Mahmut Sait Kılıççı ile beraber manzum olarak

çevirdiği *Marion de Lorme* basılır (MEB Yayınları, 192 s.).

Aynı yıl, Hugo'dan yapmış olduğu *Hernani* çevirisi ikinci kez basılır (MEB Yayınları, 184 s.).

1967 Makale yazmayı Yeni İnsan ve Hisar dergilerinde sürdürür. Hisar'daki yazıları, aralıklarla da olsa, on yılı aşkın bir süre devam edecektir.

Saint-Simon *İlk Sosyolog, İlk Sosyalist*, bu yıl basılır (Çan Yayınları, 143 s.).

Aynı yıl, A. Meillet ile M. Lejeune'ün *Encyclopedie Francaise*'deki bir yazısını Dillerin Yapısı ve Gelişmesi başlığı altında, talebesi Berke Vardar ile Türkçeye çevirirler (Dönem Yayınları, 86 s.).

1969 Sosyalizm ve Sosyoloji Tarihinde Pierre Joseph Proudhon adlı bir çalışması Fakülteler Matbaasında basılır (Türkiye Harsi ve İctimai Araştırmalar Derneği, sayı 101, 23 s.).

1970 1968'de İÜEF Sosyoloji dergisinde çıkan *İdeoloji* ile ilgili bir başka çalışması (sayı 21-22), bir kitapçık halinde yayımlanır (Fakülteler Matbaası, 23 s.).

1973 Balzac'tan çevirmiş olduğu *Kibar Fahişelerin İhtişam ve Sefaleti* adlı eser, ikinci defa, *İhtişam ve Sefalet* (Vautrin) adıyla gözden geçirilip basılır (Ötüken Yayınevi, 543 s.).

1974 İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Fransızca okutmanlığından emekli olur. Görmemesine ve oldukça zor çalışma koşullarına rağmen hocalık görevini sonuna kadar sürdürmüştür. Aynı yılın nisan ayında bir erkek torunu dünyaya gelir, 58 yaşında dede olmuştur.

Aynı yıl, *Bu Ülke* yayımlanır (Ötüken Yayınevi, 170 s.). *Ümrandan Uygarlığa* adlı eseri de bu yıl basılır (Ötüken Yayınevi, 371 s.) ve Türkiye Milli Kültür Vakfı'ndan "fikir dalında" ödül alır.

Aynı yıldan itibaren *Türk Edebiyatı*, *Kubbealtı Akademi* dergilerinde ve *Orta Doğu* gazetesinde yazıları çıkmaya başlar.

1975 *Bu Ülke* ikinci baskıyı yapar (Ötüken Yayınevi, 200 s.).

Aynı yılın haziran ayında bir erkek torun sahibi daha olur.

1976 *Bu Ülke* ilavelerle üçüncü defa basılır (Ötüken Yayınevi, 244 s.). Aynı yıl, *Hint Edebiyatı* adlı eseri, "Hint ve Batı" başlıklı bir bölümün de eklenmesiyle *Bir Dünyanın Eşiğinde* adıyla ikinci kez basılır (Ötüken Yayınevi, 344 s.).

1977 *Pınar, Köprü, Gerçek* dergilerinde makaleleri çıkar, en çok da *Pınar'da* yazar.

Ummandan Uygarlığa'nın ikinci baskısı yapılır (Ötüken Yayınevi, 366 s.).

1978 *Mağaradakiler* adlı eseri yayımlanır (Ötüken Yayınevi, 352 s.). Aynı yıl mart ayında televizyonun birinci kanalında roman üzerine bir söyleşisi yayımlanır.

- 1978-84 yılları arasında, çoğu Kubbealtı Cemiyeti'nde olmak üzere, yılda üç dört kere konferans verir.
- 1979 *Bir Dünyanın Eşiğinde* üçüncü baskısını yapar (Ötüken Yayınevi, 352 s.).
Bu Ülke, yeni ilavelerle dördüncü kez basılır (Ötüken Yayınevi, 275 s.). Aynı yıl Hareket dergisinde de yazmaya başlar.
- 1980 Kırk Ambar'ı çıkarır Cemil Meriç (Ötüken Yayınevi, 487 s.). Aynı yıl eser, Türkiye Milli Kültür Vakfı Ödülü'ne layık görülür. Aynı yıl Mağaradakiler ikinci baskısını yapar (Ötüken Yayınevi, 326 s.). Uriel Heyd'den *Ziya Gökalp, Türk Milliyetçiliğinin Temelleri* isimli kitabı çevirir (Sebil Yayınevi, 134 s.). Milli Eğitim ve Kültür dergisinde ve Yeni Devir gazetesinde makaleleri yayımlanmaktadır.
- 1981 Bir Facianın Hikâyesi Ankara'daki bir yayınevi tarafından basılır (Ümran Yayınları, 167 s.).
Thornton Wilder'in Köprüden Düşenler adlı kitabını Lamia Çataloğlu ile birlikte İngilizceden Türkçeye çevirirler (Tur Yayınları, 112 s.). Aynı yıl, Ankara Yazarlar Birliği Derneği tarafından "yılın yazarı" seçilir.
- 1982 Kayseri Sanatçılar Derneği'nden, inceleme dalında bir ödül alır. Aynı yıl, 15 Ocak'ta Nişantaşı Akademi Kitabevi'nde bir imza günü düzenlenir. İlk kez okuyucusuyla karşılaşır. Aynı yıl, 30 Ocak'ta, "Cemil Meriç'le Türk kültüründeki değişimler hakkında bir söyleşi" başlığını taşıyan bir televizyon programına katılır.
- 1983 Maxime Rodinson'un Batıyı Büyüleyen islâm adlı eserini dilimize kazandırır (Pınar Yayınları, 175 s.). Aynı yıl, İletişim Yayınlarının çıkardığı *Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ansiklopedisine* makaleler yazar. 7 Mart günü 41 yıllık beraberlikten sonra eşini kaybeder. Aynı yıl TÜYAP Kitap Fuarında eserlerini imzalar.
- 1984 *Işık Doğudan Gelir* adlı kitabı yayımlanır (Pınar Yayınları, 233 s.). Aynı yılın ağustos ayında bir beyin kanaması geçirir, sol hemipleji sonucu sol tarafına felç iner. Cerrahpaşa Hastanesinde üç ay süren bir tedaviden sonra taburcu olur.
- 1985 Bu Ülke, Entelektüel Bir Otobiyografi ve Cemil Meriç Kronolojisini de içeren 63 sayfalık bir giriş bölümüyle beşinci kez basılır (İletişim Yayınları, 285 s.).
Kültürden İrfana adlı eseri İnsan Yayınları arasında çıkar (405 s.). Aynı yayıneviyle bütün eserlerinin basılması konusunda imzalanan sözleşmeye rağmen diğer eserleri basılmaz.
- 1986 İletişim Yayınlarının bu kez d e *Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Türkiye Ansiklopedisinde* makaleleri yeralır.
- 1987 13 Haziran günü, kendisini yatağa mahkûm eden uzunca bir hastalıktan sonra, 71 yaşında hayata gözlerini yumar. Karacaahmet Mezarlığı'na eşinin yanına defnedilir (Ada 8, no. 890).

Aynı yıl, ölümünden bir ay kadar önce, televizyonun birinci kanalında, TRT tarafından hazırlatılan: “Sanatımızdan Portreler: Cemil Meriç” adlı bir belgesel yayımlanır. Ölümü üzerine aynı belgesel bir kere daha ekrana gelecektir. Aynı yıl, Dönemli Yayıncılıkla Cemil Meriç’in vârisleri arasında, bütün eserlerinin basılması konusunda bir sözleşme imzalanır, iki eserinin yayına hazırlanıp baskıya verilmesi aşamasında, yayınevinin kapanması üzerine bu girişim sonuçsuz kalır.

1989 Cemil Meriç için, 13 Haziran günü Cağaloğlu Basın Müzesinde düzenlenen ikinci ölüm yıldönümü anma toplantısında yapılan çeşitli konuşmalar, Hürriyet Gösterinin eylül sayısı ile birlikte çıkan Cemil Meriç ekinde yayımlanır.

1991 Dördüncü ölüm yıldönümü dolayısıyla, Hatay Kültür Müdürlüğü ile İLESAM tarafından Antakya’da, “Türk Fikir Hayatında Cemil Meriç’in Yeri” konulu bir panel düzenlenir. Paneldeki konuşmalar, Mehmet Tekin tarafından *Cemil Meriç şair, filozof, yazar* adını taşıyan bir kitapçıkta toplanır (Antakya, 94 s.).

1992 Ocak ayında, Cemil Meriç’in bütün eserlerinin bir külliyat halinde basılması konusunda, İletişim Yayınları ile Cemil Meriç’in vârisleri olan çocukları arasında bir neşir sözleşmesi düzenlenir. Bu sözleşmeye göre, Cemil Meriç’in bütün basılmış telif eserleri, basılmamış “Jurnal” ve “Mektuplar”ı, çeviri eserleri ve yine basılmamış ders notları, konferanstan, diğer yazıları yayınevince yayımlanacaktır. Cemil Meriç’in beşinci ölüm yıldönümünde, İstanbul Üniversitesi Rektörlüğü Öğrenci Kültür Merkezi Edebiyat Kulübü tarafından bir anma günü düzenlenir.

Cemil Meriç’in iki çocuğundan Mahmut Ali Meriç, Saint-Joseph Lisesi’ni bitirdikten sonra İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesinden mezun olmuş, Fransız hükümetinden burs alarak gittiği Paris’te, Paris Üniversitesi Hukuk ve İktisat Bilimleri Fakültesinde, siyasî düşünceler tarihi konusunda doktora çalışmalarını sürdürmüş ve bir master (DES) yapmıştır. İstanbul Barosu avukatlarından olup, bugün bir Fransız şirketinin üst düzey yöneticiliğini yapmaktadır. Evli ve iki erkek çocuk babasıdır.

Cemil Meriç’in kızı Ümit Meriç, Çamlıca Kız Lisesi’nden sonra bir yıl İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Fransız ve Roman Dilleri Filolojisine, üç yıl da aynı fakültenin Sosyoloji Bölümüne devam ederek bu bölümden mezun olmuş, aynı fakülteye asistan olarak girmiş, “Cevdet Paşa’nın Cemiyet ve Devlet Görüşü” adlı çalışması ile sosyoloji doktoru unvanını almıştır. Doktora tezi Ötüken Yayınevi tarafından aynı yıl basılmış (1975, 160 s.), eser 1977’de Türkiye Milli Kültür Vakfı’nca mansiyona layık görülmüştür. 1985 yılında doçent, 1992’de profesör olan Ümit Meriç, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Sosyoloji Bölümü’nde Kurumlar

Sosyolojisi Anabilim Dalı Başkanı ve Bölüm Başkanı olarak çalışmış ve 1999 Eylülünde kendi isteği ile emekli olmuştur. 1999-2004 yılları arasında İstanbul Büyükşehir Belediyesinin yürüttüğü “Sosyal Doku Projeleri’ne ve “Kentim İstanbul Projesi’ne danışmanlık yapmıştır. Halen “Seyahatnamelerde ve Sefarethanelerde İstanbul” başlıklı bir eser üzerinde çalışmaktadır. Fevziye Hazal Yazan adlı bir kız çocuğu annesidir.

Cemil Meriç’in iki ablasından Zehra Meriç hiç evlenmemiş, devlet memuriyetinden emekli olduktan sonra 1982 yılı sonunda Reyhanlı’da vefat etmiştir. Diğer ablası Nadide Köklü ise iki defa evlenmiş, üç erkek, dört kız toplam yedi çocuğu olmuştur. Cemil Meriç’in ablası ve yeğenleri Hatay’da yaşamaktadır.

**Hazırlayan: MAHMUT ALİ MERİÇ
Dalyan, Ekim 1992**

BU ÜLKE

I- SIHÂM-I KAZA²

Hakikati bulan, başkaları farklı düşünüyorlar diye, onu haykırmaktan çekiniyorsa, hem budala, hem de alçaktır. Bir adamın “benden başka herkes aldanıyor” demesi güç şüphesiz; ama sahiden herkes aldanıyorsa o ne yapsın?

Daniel de Foe*

1. Bâbil*

Ve Yehova* “Bunların hepsi tek kavim” dedi. “Konuştukları dil aynı, girdikleri işi yarıda bırakacağı benzemiyorlar. Gelin de toprağı inelim, dillerini ayıralım şunların birbirlerini anlayamaz olsunlar”. Ve âdemoğulları kentlerini kuramadılar. Oraya Bâbil dendi. Bâbil, yani karışıklık.

Tevrat

Mefhumların kâh gülünç, kâh korkunç maskelerle raksa çıktığı bir karnaval balosu, fikir hayatımız.

Tanımıyoruz onları, nereden geliyorlar bilen yok. Fir'avunlara benziyorlar, kalabalığa çehrelerini göstermeyen fir'avunlara. Ve aydınlarımız, o meçhul heyulalar için ehramlara taş taşıyan birer köle.

Kavga, insanla kader arasında değil artık, insanla kelime arasında. Rüyalari o bayraklaştırıyor. Yığınlar onun için yaşıyor, onun için dövüşüyor, onun için ölüyorlar. Mukaddeslerin rengine bürünen bir bukalemun kelime, semavî kitapların şeytanı. Ve en tehlikelileri, toprağımızda doğmayanlar.

Sol'la sağ, bu karanlık kafilenin öncülerinden ikisi.

Sol, Latince meş'um, eski Almandada eğri demek... Cehenneme inen merdiven hep sola bükülür. Sağ, kibar ve imtiyazlı; Rabbin sevgili kulları sağında oturacaklar, diyor Tevrat.

Sol'la sağ'ın yeni bir hüviyetle politikaya sıçrayışı, Fransız İhtilali'yle yaşıt.

Napolyon orduları ihtilalin ideolojisini dünyanın dört bucağına taşır; ideolojisini, yani kelimelerini.

Avrupa, Fransa'nın mirasını muhabbetle benimser... aynı manevî iklim, aynı içtimaî yapı. Önce burjuvazinin bayrağıdır sol, sonra dördüncü sınıfın... hürriyettir, terakkidir, müsavattır. Sağa türbedarlık düşer; türbedarlık, yani ezelî değerlerin bekçiliği.

Hangi ezelî değerlerin? İhtilal, istibdadın tasfiyesiydi; müjdeydi, ümitti, gelecekti. Sağ, daima çekingen, daima korkak, daima sevimsizdir. Çekingendir, çünkü maziye temsil eder; maziye, yani keyfiliği, kanunsuzluğu. Korkaktır, zira kanlı imtiyazların ve karanlık istismarların mirasçısıdır. Sevimsizdir, hangi mezarlığı ürpermeden seyredebiliriz? Avrupa'nın son iki yüz yıllık tarihi, sol'un zaferleri, sağ'ın hezimetleri tarihidir.

Bize gelince... Hudutlarımızdan salgın bir hastalık gibi girer sol, arazi meçhul bir hastalık. Solcu, ithamların en korkuncu olur... büyüden meş'um, bedduadan netameli bir kelime. Sağ, daha nazlı, daha utangaç bir misafir. Ne zaman gelmiş, bilen yok! Türk adaleti, kimse tarafından benimsenmeyen bu silik ve şahsiyetsiz kelimeyi pek ciddiye almaz. Ve çeyrek asır nebatî bir hayat yaşar sağ.

Sol, demokrasilerin zaferinden sonra yeni bir bekâret kazanır Avrupa'da, günâhlarından arınır. Bizde ele kasideler döşenilir, nazenine. Avrupa, bütün cinayetlerini sağ'a yükler. Sağ, yakın tarihin "günahkâr teke"sidir: kilisedir, cehalettir, faşizmdir. Batının en "gerici" partileri bu menfur vasıftan kurtulmağa çalışırken, bizde mukaddesatçıların bayrağı olur sağ: Türk'ün âlicenaplığı... Filhakika bu kirli ve karanlık kelimenin dünyada bizden başka

şefaatçisi, bizden başka elinden tutam kalmamıştır.

Sol-sağ... Çılgın sevgilerin ve şuursuz kinlerin emzirdiği iki ifrit. Toplum yapımızla herhangi bir ilgisi olmayan iki yabancı. Sol'un halk vicdanında yarattığı tedailer: casusluk, darağaçları, Moskova; sağ'ın, müphem, sevimsiz, sinsi bir iki hayal. Hıristiyan Avrupa'nın bu habis kelimelerinden bize ne? Bu maskeli haydutları hafızalarımızdan kovmak ve kendi gerçeğimizi kendi kelimelerimizle anlayıp anlatmak, her namuslu yazarın vicdan borcu.

Gericici Kim?

Canavarlarla dolu bir ormandayız. Yolumuzu hayaletler kesiyor. Taramadığımız bir dünya bu. İthal malı mefhumların kaypak ve karanlık dünyası. Gerçek, kelimelerin arkasında kayboluyor.

Ne güzel tarif: “Gericici, bir toplumun gelişmesini sağlayacak hiçbir yeniliği istemeyen, her yönüyle eskiyi özleyen ve eski düzeni getirmeğe çalışan (kimse) (*Meydan Larousse*). Tarifin tek kusuru bu ucubenin hangi çağda, hangi ülkede yaşadığını söylememesi.

Murdar bir hal'den muhteşem bir maziye kanatlanmak gericilikse, her namuslu insan gericidir.

IV Murat'a, Süleyman devrine dön! diye haykıran Koçi Bey'den* Reşit Paşa'ya* kadar Osmanlı Devleti'nin bütün ıslahatçıları gericici. Dante,* yaşadığı çağdan iğrenir. Balzac* eserini iki ezelî hakikatin ışığında yazar: kilise ve krallık. Dostoyevski* maziye âşık. Dante gericici, Balzac gericici, Dostoyevski gericici!

Gericici, ilerici... Düşünce hürriyeti bu mülevves kelimelerin esaretinden kurtulmakla başlar, düşünce hürriyeti ve düşünce namusu.

Kelâm, Bütünüyle Haysiyettir

İlk kitap: hafıza. Şaman veya rahip, yazının icadından sonra da imtiyazlarını titizce korur, fetihlerini uzun zaman yazıya dökmez, nesilden nesile sözle aktarır; sözle, yani nazımla. Sırlar, harflere tevdi edildiği zaman bile sokağın dili kullanılmaz. İlâhiler manzum, büyüler manzum, destanlar manzum. Şairler yağurmuş dili, düşünceyi şairler uysallaştırmış. Beşiğinde Tanrıların dilini konuşmuş insan. Nazım en olgun meyvelerini verdikten sonra nesir doğmuş. Hantal, ürkek, acemi bir nesir.

Nazım, imkânlarını araştıran düşünce: hatalarını bağışlatmak için mûsikinin yardımına muhtaç; musikinin, yani veznin, kafiyenin. Nazım, ifadenin çocukluğu: sevimli ve serkeş. Nesir, bütün nazımları kucaklayan bir orkestra: girift ve kâmil. Kur'an mensurdur: Yedi Askı* şairlerini secdeye kapandıran bir nesir.

Büyük nâzımların çoğu, nesirde de büyüktürler: Namık Kemal* ve Hâşim* gibi. Ama istisnası bol bir kaide bu: hecenin en usta şairi Rıza Tevfik,* nesirlerinde ne kadar derbeder, ne kadar yavan. Genç naşirler, nazımın tehzibinden geçseler şüphesiz ki üslupları daha derli toplu, daha tanınan, daha ölçülü olurdu. Heyhat ki, nazımperdazlığın tiryakilik gibi tehlikeleri de var. Bazen, bütün dikkatini, bütün hünerini nazımda tüketiyor sanatçı; mısra “haysiyet”i oluyor, cümle “haysiyetsizliği. Oysa kelâm bütünüyle haysiyettir.

Bugünkü “düz yazı”nın ne edebiyatla münasebeti var, ne haysiyetle: bed, cıvık, yüzsüz. Kelimeler, ibarenin içinde, tımarhaneden fırlayan akıl hastaları gibi koşuyor. Hepsinin sırtında aynı urba, bakışlarında aynı manasızlık. Nesir yok artık. Nazım var mı ki?

Argo

Argo, kanundan kaçanların dili. Uydurma dil, tarihten kaçanların... Argo, korkunun ördüğü duvar, uydurma dil şuursuzluğun. Biri günâhları gizleyen peçe, öteki irfanı boğan kement. Argo, yaralı bir vicdanın sesi; uydurma dil, hafızasını kaybeden bir neslin. Argo, her ülkenin; uydurma dil, ülkesizlerin.

Bizim Kapitol'ümüz* Yok

Fransız Akademisi* hantal, tutucu, şekilperest. Ama dünü yarına bağıyor, millî şuurun bir parçası. Hazineyi ejderler bekler, Kapitol'ü kazlar. Akademi, Fransa'nın Kapitol'ü, kırk kazlı bir Kapitol. Fransız dilini, barbarların istilâsından o kazlar koruyor, Diderot'ya* göre.

Bizim Kapitol'ümüz yok ama kazlarımız var. Bu sevimli mahlûklar mabedin bekçisi değil, kirleticisi.

Tarih, eserlerini iki defa oynarmış: Önce trajedi, sonra komedi olarak. Roma'nın kazları heybetli bir trajedinin kahramanıydılar, bizimkiler tatsız bir komedyanın aktörleri.

Kamus, Bir Milletin Hafızası

Kamus, bir milletin hafızası, yani kendisi; heyecanıyla, hassasiyetiyle, şuuruyla. Kamusa uzanan el namusa uzanmıştır. Her mukaddesi yıkan Fransız İhtilali, tek mukaddese saygı göstermiş: kamusa. Eski sözlüğe kızıl bir külâh geçirdiğini söyleyen Hugo,* tek kelime uydurmamış; sembolizm'in* üç silâhşoru de öyle. Ama kullandıkları her kelime yeni. Heyhat! Batı'da cinnet bile terbiyeli.

Penelop'un* Örgüsü

Batı'nın en talihsiz fikir adamı, bir ba's-ü bâd-el mevt* hayaliyle avunabilir. Türk yazarı, böyle bir teselliden de mahrum. Dil, Penelop'un örgüsü, yirmi dört saatte bir sökölüp örölüyor.

Her Kemal Yeni

Edebiyatta “yenilik” ne demek? Her kemal yeni, her bayağı fersude. Şiirden şuuru kovan ve nesri, bir saralı “tümceler” tımarhanesine çeviren bu yeni, ne bir cüceler edebiyatı, ne bir mikro edebiyat: rüştünü idrak etmeden kocayan nesillerin kendi kendini tahrip insiyakı.

Yobaza Düşmanlık

Yobazlık, Şark'ın nefis müdafaası. Yobaz, samimiyet, yobaz kendini bir nass'a hapseden idrak; bir nass'a, yani sonsuza. Yobaza düşmanlık, tarihe düşmanlık. Yobaz biziz, en güzel taraflarımızla biz.

Türkiye'deki Hayalet

89'a kadar kana, çamura bulamış Avrupa'yı. İspanya'da engizisyon olmuş, Rusya'da çar. Avrupa'dan kovulunca bize sığınmış.

Baş tacı etmişiz “bîve-i bâkir”i. Elli yıl düşünce yasaklanmış; iman, suç sayılmış. Bu izm uğruna bütün izm'lere düşman kesilmişiz. Onu her tehlikeden korumak için hapishaneler yükseltmiş, matbaalar kurmuş, mektepler açmışız. Gediklerden sızan her fikir, süngü ile tepelenmiş. Kamuoyu o mabudenin şüpheli rakiplerini haklamak için iktidarla elele vermiş. Kanun hiçbir itizâle göz açtırmamış.

Kâh Batıcılık olmuş, kâh Batı düşmanlığı. Her izm onun himayesinde sahneye çıkmış. Bu yedi ceddi yabancı âlüftenin dilimizde adı yok. Batı, “obskürantizm” demiş. Obskürantizm kocayıp dermansızlaşınca, surların ardında bekleyen tefekkür, bulanık bir sel gibi boşanmış ülkeye. Beyni iğdiş edilen nesiller büyük bir susuzlukla bu kirli sulara eğilmiş. Ve düşünce, mahiyeti meçhul bir içki gibi çıldırtmış herkesi. Kırk beş milyon, kırk beş milyona düşman kesilmiş.

Obskürantizm heyulası yok edilmedikçe, herhangi bir diriliş hayaline kapılmak çılgınlık.

Karanlıkta kavga olmaz. İdeolojiler, uçurumları aydınlatan hırsız fenerleri. İstemesek de onlara muhtacız. Kaosu kosmos yapan insan zekâsı, tecrübelerini ideolojilerde sergilemiş. İdeolojiye düşmanlık, tek izm'e teslimiyettir: obskürantizme. İdeolojiler siyaset dünyasının haritaları. Haritasız denize açılır mı? Ama harita tehlikeli bir yolculukta tek kılavuz olamaz. Pusulaya da ihtiyaç var. Pusula: şuur. Tarih şuuru, milliyet şuuru, kişilik şuuru. İdeolojilerin peşine takılanlar pusulasızdırlar. Gemi ya kayalar? çarptı, ya batağa saplandı. İdeolojilerin ışığına göz yumanları sloganlar yönetir. Karanlık kinlerin birbirine saldırttığı çılgın sürülerin savaş çılgılığıdır, slogan. İlkelin, budalanın, papağanın ideolojisi. Düşünce ile çılgılık bağdaşmaz. Şuurun sesi çılgılık değildir. Yabani bağırır, medenî insan konuşur. Bu çocuklar yıllarca konuşturulmadı. Hınçlarını üç beş kelime ile suratımıza tükürüyorlar. İdeolojileri yasakladığımız için hışımlarına uğradık. Demokrasinin demopedi olduğunu kimse düşünmedi. Aczin hürriyetperverliği yalanların en namussuzu. Bahşedilen hürriyet, ölmek ve öldürmek hürriyeti.

Toprak sarsılıyor!.. Hep birden esfel-i sâfiline yuvarlanmak istemiyorsak, gözlerimizi açmalıyız. İnsanlar sloganla güdülmez. Düşünceye hürriyet, sonsuz hürriyet. Kitaptan değil kitapsızlıktan korkmalıyız. Bütün ideolojilere kapıları açmak, hepsini tanımak, hepsini tartışmak ve Türkiye'nin kaderini onların aydınlığında fakat tarihimizin büyük mirasına dayanarak inşa etmek. İşte, en doğru yol.

Bu Firar Bir Kabil* Kompleksi

Her dudakta aynı rezil şikâyet: yaşanmaz bu memlekette! Neden? Efendilerimizi rahatsız eden bu toz bulutu, bu lâğım kokusu, bu insan ve makine uğultusu mu? Hayır, onlar Türkiye'nin insanından şikâyetçi. İnsanından, yani kendilerinden. Aynaya tahammülleri yok. Vatanlarını yaşanmaz bulanlar, vatanlarını "yaşanmaz"laştıranlardır.

Türk aydını, Kitâb-ı Mukaddes'in Serseri Yahudisi*... Hangi Türk aydını? Kaçanlar ne Türk, ne aydın. Bu firar bir Kabil kompleksi.

Sen Bir Az-Gelişmişsin

Kıt'aları ipek bir kumaş gibi keser biçerdik. Kelleler damlardı kılıcımızdan. Bir biz vardık cihanda, bir de küffar...

Zafer sabahlarını kovalayan bozgun akşamları. İhtiyar dev, mazideki ihtişamından utanır oldu. Sonra utanç, unutkanlığa bıraktı yerini, "Ben Avrupalıyım" demeğe başladı, "Asya bir cüzzamlılar diyarıdır."

Avrupalı dostları, acıyarak baktılar ihtiyara, ve kulağına: "Hayır delikanlı", diye fısıldadılar, "sen bir az-gelişmişsin."

Ve Hıristiyan Batı'nın göğsümüze ilıştirdiğı bu idam yaftasını, bir "nişân-ı zîşân" gibi gururla benimsedi aydınlanınız.

Avrupa'nın Yeni Bir İhraç Metaı

Batılılaşma miti eskiyince, yeni bir yalan çıktı sahneye... Daha doğrusu, aynı nazenin taze bir makyajla arz-ı endam etti.

Filhakika, intelijansiyamızın* şerefine şampanya şişeleri patlattığı bu sözde bakire, Tanzimat'tan beri tanıdığımız “Batılılaşma”nın ta kendisi.

“Çağdaşlaşmak”, Avrupa'nın yeni bir ihraç metaı, kokain ve LSD gibi... Şuuru felce uğratan bir zehir. “Çağdışılık” ithamı, iftiraların en alçakçası, en abesi. Aynı çağda muhtelif çağlar vardır. Çağdaşlaşmak neden Hıristiyan Batı'nın putlarına perestiş olsun?

Bu, kendi derisinden çıkmak, kendi mukaddeslerini inkâr etmek ve peşin peşin köleliğe razı olmak değil mi?.. Biz apayrı bir medeniyetin çocuklarıyız; düşman bir medeniyetin, bambaşka ölçüleri olan, çok daha eski, çok daha asil, çok daha insanca bir medeniyetin.

Çağdaşlaşmanın halk vicdanında adı asrîleşmektir; asrîleşmek, yani maskaralaşmak, gâvurlaşmak. Kırk yıllık Kâni'nin Yâni olamayacağı, Türk'ün akl-ı selimi için bedahetlerin bedaheti; bir medeniyetin başka bir medeniyete istihale edemeyeceği Danilevsky'den* beri bir kaziyye-i muhkeme.

Asaletini Kaybeden İrfan

İrfanı hisarla kuşatmış Doğu, mabede bezirgân sokmamış. Yıllarca davar gütmüş, odun taşımış çömez... Meşaleyi çetin imtihanlardan sonra tutuşturmuşlar eline. “Emanetleri ehline tevdi ediniz,” demiş din.

Mürit: ceset. Can: mürşidin nefesi. Hint'te hocaların soyadı taşınırmış. Karabetlerin en mukaddesi, şakirtle üstat arasındaki bağ.

Asırlar geçti, birer birer söndü meşaleler. İrfan asaletini kaybetti. Hafızaya çakıl taşı gibi saplanan bilgi kırıntılarına yeni bir ad bulduk: kültür. Genç kuşaklar, Batı'nın bit pazarlarından ithal edilmiş bu hazır elbiselere küçümseyerek bakıyor. Hoca öğretmen oldu, talebe öğrenci. Öğretmen ne demek? Ne soğuk, ne haysiyetsiz, ne çirkin kelime. Hoca öğretmez, yetiştirir, aydınlatır, yaratır. Öğrenci ne demek? Talebe isteyendir; isteyen, arayan, susayan.

Şöhreti fethe koşan bir aydınlar ordusu. Kimi yan yolda kalacak, kimi yol değiştirecektir bu akıncıların. Belki hiçbir varamayacaktır hedefe. Genç düşünce, dergilerde kanat çırpıyor. Yasak bölge tanımayan bir tecessüs; tanımayan, daha doğrusu tanımak istemeyen. En çatık kaşlılarında bile insanı gülümseten bir “itimât-ı nefis”, dünyanın kendisiyle başladığını vehmeden bir saffet var. Tomurcukların vaitkâr gururu.

Bir şehrin iç sokakları gibi mahrem ve samimidirler. Devrin çehresini makyajsız olarak onlarda bulursunuz. Müzeden çok antikacı dükkânı, mühmel ve derbeder.

Kitap, istikbale yollanan mektup... smokin giyen heyecan, mumyalanan tefekkür. Kitap ve gazete... biri zamanın dışındadır, öteki “an”ın kendisi. Kitap, beraber yaşar sizinle, beraber büyür. Gazete, okununca biter.

Kitap fazla ciddi, gazete fazla sorumsuz. Dergi, hür tefekkürün kalesi. Belki serseri ama taze ve sıcak bir tefekkür.

Kitap, çok defa tek insanın eseri, tek düşüncenin yankısı; dergi bir zekâlar topluluğunun. Bir neslin vasiyetnâmesidir dergi; vasiyetnamesi, daha doğrusu mesajı. Kapanan her dergi, kaybedilen bir savaş, hezimet veya intihar.

Bizde hazin bir kaderi var dergilerin; çoğu bir mevsim yaşar, çiçekler gibi. En talihlileri bir nesle seslenir. Eski dergiler, ziyaretçisi kalmayan bir mezarlık. Anahtarı kaybolmuş bir çekmece. Sayfalarına hangi hatıralar sinmiş, hangi ümitler, hangi heyecanlar gizlenmiş, merak eden yok.

*Mecmua-i Fünûn** (1863-1865) tam bir mektepti, diyor Tanpınar. “Bu mecmua bizde, Büyük Fransız Ansiklopedisi’nin on sekizinci asırdaki rolünü oynar.” Ne garip mukayese! Fransız Ansiklopedisi, yükselen bir sınıfın kavga silâhıydı. Nassları devirmekten amaç; nassları, yani kiliseyi. *Mecmua-i Fünûn*, bir avuç bürokratın nâşir-i efkândır; daha doğrusu Batı’dan ithal edilen posa fikirlerin sergilendiği bir meydan. Ne milleti temsil eder, ne içtimâi bir sınıfı. Bununla beraber, düşünce tarihimizin bir sayfasıdır; bedbaht veya bahtiyar bir sayfası. Hangimizde koleksiyonu var?

Dergiler, İkinci Meşrutiyet’te* bir hitabet kürsüsüydü, hitabet kürsüsü veya bayrak. Altın çağları yeni harflerin kabulü ile sona erdi. Eski okuyucularını kaybettiler, yeni okuyucu nesilleri yetişinceye kadar devletten yardım beklemek zorunda kaldılar. Cumhuriyet intelijansiyasının en âcil vazifesi, maziye tasfiye ve hâli takviyeydi. Takrir-i Sükûn* Kanunu’ndan 1940’lara kadar, dergilerimiz hiçbir “aşın düşünceye daha doğrusu düşünceye yer vermezler.

Sonra, zaman zaman çığlıklar duyulur, tek parti devrinin kesif ve kasvetli havasını dağıtmaya çalışan çığlıklar. Nihayet politika, haftalık kavga dergilerine görülmemiş bir alâka sağlar. Ve bu hayhuy içinde, sesi büsbütün kısılan edebiyat, birkaç zavallı derginin soluk sayfaları arasında

nebatî bir hayat yaşar.

Derginin vatani İngiltere. (Hangi derginin? Dergi korkak, pısırik bir kelime, mecmuanın kötü bir tercümesi. Mecmuada bir edep, bir asalet var. Cami ile, camia ile, cemiyetle akraba. Dergi düşünmez, haykırmaz, dövüşmez; toplar. Neyi? Sorumluluktan kaçanları.) İngiltere’de ilk dergi 1749’da çıkar: *Monthly Review*. Onu Smolett’in *Critical Review*’su takip eder (1756). Ama İngiltere’de dergi denince *Edinburg Review** gelir akla (1802). Bir neslin değil, bir milletin şerefi; bir bayrak, bir mahkeme, bir vicdan. Şiarı Publius Syrus’un* bir sözü: “Suçluyu affeden hâkim, kendini mahkûm etmiş olur.” (Judex damnatur guum nocens absolvitur.)

*Revue des Deux Mondes** Fransa’nın en uzun ömürlü dergisi. 1829’da kurulan dergi 1831’de eski bir musahhihin, Buloz’un eline geçer. O milletlerarası dergiye kişiliğini kazandıran Buloz’la oğlu. İnatçı bir adam Buloz; müstebit bir idareci. Her şeyi kendi gözüyle görür. Anlayamayacağım bir makaleyi basmam, der. Kabiliyetleri keşfeder, gençleri korur. Birçok büyük eserlerin ilk şekillerini bu dergide buluruz: Musset’nin Geceleri, Vigny’nin Kaderler’i, Merimee’nin Colombo’su. Romantizmin bütün devleri Buloz’un dergisinde boy gösterirler, romantizmin ve Fransız diplomasisinin. Bu yüz bin sayfalık hazinede ihtişam ve sefaletiyle bütün Fransız burjuvazisi yaşıyor. Geçen asrın Fransa’sını resmî diplomatlarından çok bu dergi tanıtmış dünyaya. *Revue des Deux Mondes*’un iki ayağı var, diyor bir yazar: Edebiyat ve politika; politika sağ ayağı. Filhakika kendini şöyle tanıtıyordu dergi ilk sayfasında: “Çağımız gerçeklere yönelen bir çağ. Politika müsbet bir ilim. Nazariyeden usandık. Başka ülkelerde neler olup bittiğini araştıralım. Onların tecrübelerinden faydalanalım.” Buloz derginin pencerelerini bütün dünyaya açar. Politika alanında kalem oynatanlar Fransa’nın en tanınmış diplomadandır. Dergide tarihimize ışık tutacak çok değerli makaleler var.

1834’te 350 abonesi vardır derginin. Oysa romantizmin bütün büyük şöhretlerini toplamıştı dergi. Abone sayısı 1843’te 2000’e, 1868’de 25.000’e çıkar. Baba Buloz 1877’de ölür. Oğlu Charles Buloz aynı gelenekleri devam ettirir.

1893’te Brunetiere başına geçer derginin, daha sonra Rene Doumic. Dergi, kişiliğini bu dört titiz ve şuurlu idareciye borçlu.

Revue des Deux Mondes, Fransa’nın millî müesseselerinden biri, Akademi gibi. Ve Akademi gibi sert tenkitlere, insafsız alaylara hedef olur. Edebiyatı tezgâhlara, raflara ayırmakla dehayı ezmekle suçlandırılır. Flaubert, Buloz’u şöyle çekiştirir: “Getirilen her yazıyı düzeltme hastalığı var adamda. Bu yüzden hiçbir eserde orijinalite kalmıyor... Geçenlerde Turgenyev anlattı; Buloz, son hikâyesinin bazı yerlerini makaslamış... Gözümden düştü Turgenyev. Yazıyı Buloz’un suratına atacak, herife iki de tokat aşkettikten sonra bir güzel tükürecekti yüzüne... George Sand da sesini çıkarmıyormuş tashihlere... Böyle dâhiler için taviz değil, âdeta

namussuzluk bu. Mademki yazıyı götürmüşsünüz, demek ki beğeniyorsunuz. Elinizden geleni yapmış, sayfalara bütün ruhunuzu dökmüşsünüzdür. Karışmak kimin haddine.”

Maupassant çok daha insafsız: “Bir aydını küçülten üç şey var: Akademi üyeliği, Legion d’Honneur* nişanı, *Revue des Deux Mondes* yazarlığı.”

Ama nesiller birbirini izliyor dergide. Meş’ale sönmüyor. Batı’da inkâr bile bir kabul. İhtilaller birer kopuş değil, birer koşuş. *Revue des Deux Mondes* hâlâ çıkıyor. Yalnız *Revue des Deux Mondes* mu?

İşte doksanını dolduran bir başka dergi: *Revue Philosophique*. Dergiyi Ribot kurmuş. Üstadımız henüz çiçeği burnunda bir felsefe doktoru. Çağdaş İngiliz Psikolojisi (1870) ile *Schopenhauer’un Felsefesi* o zamana kadar basılan başlıca eserleri. Felsefe Dergisi, çağdaş düşüncenin bütününü sunmalıdır, Ribot’ya göre. Onun için dergi, kapışını bütün felsefelere açmış. Bütün felsefelerin amacı bir değil mi? Bu kürsüde her fikir sesini yükseltebilmen. Amaç, insanı tanımak. Birinci keman, psikoloji. Dergi tabiat ilimleriyle, felsefe tarihine geniş yer veriyor. Şiarı, tecrübe, metafizikçiden bile vaka istemektedir. İlk yazı Hypolite Taine’in: “Çocuklarda ve insanda Dil” (1876). Sonra dost isimler: Janet, Spencer, Wundt. Bir kelimeyle bütün Batı. Bütün Batı mı? Düşünce cangılında yolumuzu aydınlatan hırsız feneri: tecessüs. Her çağın Herkül sütunları* var. Ribot’nun dergisi bütün hürriyetçi iddialarına rağmen 1894’e kadar sosyalizme kapalı gibidir. O milletlerarası derginin sütunlarında bir İslâm düşüncesi, bir Hint düşüncesi de yok.

Önümde bir başka derginin heybetli ciltleri: *Revue de Metaphysique et Morale*. Yıl: 1893. Ribot’un dergisi on sekiz yaşında. Yani derginin giriş yazısı, “*Revue Philosophique* sayfalarını müsbet ilimlere de açmış, biz yalnız felsefeyle uğraşacağız” diyor. Aklın ışığı her çağdakinden daha zayıf ve titrek. İnsanlığın yolunu kim aydınlatacak? Dergi hür düşüncenin arenası olmak istiyor. Hangi hür düşüncenin? Sayfaları akıldan yana olan herkese acıkmış. Herkese yani kalıplaşan, köşelerini kaybeden her düşünceye. Çağımız bu dergilerin dışında doğmuş. Bunlar birer kilise. Hür düşünce bir “itizar (heresie). Ama kilise olmadan itizal olmaz.

Önümdeki koleksiyon Sait Halim Paşa’nın kütüphanesinden geliyor. Rıza Tevfik, Paşa’nın felsefe hocasıydı. “Kamûs- u Felsefe” yazarı geniş tecessüsüne rağmen mabedi pencerelerinden seyreder, içeri girmez. Daha sonrakiler mabedin varlığından bile habersiz.

“Her toplum bir kitaba dayanır: Ramayana* Neşideler Neşidesi* veya Kur’an. Senin kitabın hangisi?”

Dostoyevski, “Avrupa’yı kendimizden çok daha iyi tanıyoruz”, diyor. Biz ne kendimizi tanıyoruz, ne Avrupa’yı. Tarihimiz mührü sökülmemiş bir hazine. Sosyologlarımız bir Kızılderili köyünü keşfe gider gibi, alan çalışmalarına koyuluyorlar. Avrupa’yı, Avrupa’nın istediği kadar tanıyoruz.

Ne var ki ihtiyar Batı da hafızasını kaybetmişe benziyor. UNESCO, kitap yılında, kitap için yazılmış en güzel eseri hatırlayamadı: *Susam ve Zambaklar*.

***Susam ve Zambaklar* Ruskin’in* en çok sevilen, en çok okunan kitabı. Şöyle diyor Ruskin: “Kendimize dost seçeceğiz. En iyilerini seçmek istiyoruz, ama nerede bulacağız o dostları? Kaç kişiyi tanıyoruz? Her istediğimizle tanışabilir miyiz? Talihimiz yâr olursa, uzaktan görebiliriz büyük bir şairi, sesini duyabilirsek ne devlet... Bir bakanın odasında on dakika kalmak, bir kraliçenin bakışlarını bir saniye üzerimize çekmek, ümit edeceğimiz bahtiyarlıkların en büyüğü. Ama hep buna benzer mesut tesadüfler peşindeyizdir. Yıllarımızı, duygularımızı, kabiliyetlerimizi harcarız bu uğurda. Sayısız zilletlere katlamaz. Bize her an kollarını açan bir dostlar topluluğundan habersiz yaşarız. İçlerinde hükümdarlar da vardır, devlet adamları da. Günlerce şikâyet etmeden iltifatlarımızı beklerler. Ağız açmalarına izin vermeyiz. Filhakika seçiş hürriyetimizin hudutsuz olduğu tek dünya: kitaplar dünyası.”**

Ruskin kitapları ikiye ayırır: Geçici olanlar, kalıcı olanlar. Geçiciler faydalı veya tatlı birer konuşma: Seyahatnameler, hatıralar. Bunlar kitaptan çok bir nevi mektup, bir nevi gazete. Kalıcı kitap, sohbet değil, yazıdır. Birkaç sayfaya sığdırılmak istenen bütün bir hayat. Ebediyete yollanan mesaj. Kimsenin söylemediği ve söyleyemeyeceği gerçek. Yazar, o birkaç sayfayı kaleme almak için gelmiştir dünyaya. Mümkün olsa taşla kazır fikirlerini.

Kütüphane, bütün çağların, bütün ülkelerin ölümsüzleri ile dolu. Bu ulular bezmine kabul edilmenin tek şartı, liyakat. Mabede bayağılar giremez. Diriler naziktir, ölümsüzler titiz. Gerçekten severseniz konuşurlar sizinle. Bir kitabı okurken “ne güzel kitap” deriz, “yazar da tıpkı benim gibi düşünmüş”. Yanlış, şöyle dememiz gerekirdi: “bunu daha önce hiç düşünmemiştim ama, galiba doğru.” Yahut, “belki şimdi anlayamıyorum, birkaç gün sonra anlarım.” Önce teslimiyet, anlamak cehdi. Sonra hüküm. Yazarın gerçekten değeri varsa, düşüncesini, bir hamlede kavrayamazsınız. Söylemek istediklerini bütünü ile söyleyemez yazar, söylemek de istemez. Gizler, istiarelere başvurur.

Güzel sabahları kucaklayan sis gibi güzel eserleri saran bu sis de tabii.

Düşünceye cazip ve parlak bir biçim vermek küçültür düşünceyi. Büyük yazar içinden gelen sesi olduğu gibi haykırandır. Kelimeleri kullanırken avamın hoşuna gidip gitmeyeceğini düşünmez. Derin bir düşünceyi anlamak, o düşünceyi kavradığımız anda derin bir düşünceye sahip olmaktır. Kendi içine, kendi kalbine inmektir. Nesneleri bulutlar arkasından görürüz. Düşünmek bu sisleri yırtarak aydınlığa varmaktır.

Yazar düşüncesini yardım olsun diye sunmaz. Bir mükâfattır bu. Lâyık mısınız, değil misiniz? Anlamak ister. Tabiat da öyle değil mi? Altın neden toprağın derinliklerinde? Okurken araştırmaya çıkacağınız maden: yazarın düşüncesi veya niyeti. Araçlarınız: zekâ ve bilgi. Kayayı kıracak, madeni eriteceksiniz. Önce kelimeyi fethedeceksiniz, sonra heceleri, harfleri.

Bir aydın yabancı dil bilmese de olur, çok kitap okumasına da ihtiyaç yok. Yeter ki ana dilini gerçekten bilsin. Kelimeleri şecereleriyle tanısin. Asıl olanları âdilerinden ayırsın. Karanlık kelimeler vardır, arılar gibi vızıldayan kelimeler. Taşıdıkları hiçbir düşünce yoktur, kimse tarafından anlaşılmazlar. Ama yine de herkesin ağzındadırlar. Onlar için yaşanır, onlar için ölünür: Hayalimizin rengine bürünürler. Göremeyiz onları, pusudadırlar. Ve bir atılışta parçalar bizi. Dilimizin her kelimesi başka bir dilden gelmiştir. Nice, ülkeler dolaşmıştır bize gelinceye kadar. Ciddi olarak okumak isteyen Yunan alfabesini öğrenmeli (Ruskin İngilizlere söylüyor bunu). Her dilden lügatlar bulunmalı kütüphanenizde. Okuduğunuz metinde hiçbir karanlık kelime kalmamalı.

Büyükler, bayağıları meclislerine kabul etmez. Bayağı, hissetmeyendir. Sevmeyen, sezmeyen, anlamayandır. Akıl doğruyu gösterir; iyi ile kötüyü ayıran: gönül. Büyük ölülerin dostluğuna, iyi ile kötüyü birbirinden ayırmak için de koşmalıyız. Gerçek bilgi, disiplinli ve denenmiş bir bilgidir.

Gerçek heyecan imtihandan geçmiş bir heyecan. İlk coşkunculuklar boştur, aldatıcıdır. Kapıldınız mı uzaklara sürükler sizi. Duygunun asaleti, kuvvet ve isabetindedir. Açılması yasak bir kapıyı zorlayan çocuğun, efendisinin eşyalarını karıştıran uşağın tecessüsü, terbiyesiz bir tecessüs. İnsanlığın bilgi susuzluğunu gidermeye çalışan tecessüs, asil. Bizi bir dedikodunun teferruatına zincirleyen alâka, serseri bir alâka; can çekişen bir toplumun acılarına ortak eden alâka, insanca.

İngiliz hodgâmdır, heyecansızdır. Bir millet değil, bir yığın. Yığını kolayca kandırabilirsiniz, duyguları hiçbir temele dayanmaz. Yığın düşünmez, mâruz kalır. Nezleye yakalanır gibi tutulur bir fikre. Ateşi yükselince arslanlaşır, nöbet geçince her mukaddesi unutuverir. Büyük bir milletin duyguları ölçülü, düzenli, devamlıdır.

Okumaktan hangi hakla söz ediyoruz? Okuma terbiyesinden önce, çok daha mühim, çok daha âcil disiplinlere muhtacız. Böyle bir ruh haleti içindeki insanlar nasıl, neyi okuyabilirler? Büyük bir yazarın tek satırını anlamaları imkânsız.

Kendiniyiğın hâline getiren bir millet payidar olamaz. Tek kaygısı para

olan bir yığın yaşayamaz. Düşünceyi küçümsüyoruz. Kitaba harcadığımız parayı, atlar için harcadığımızla kıyaslarsak, yerin dibine girmemiz gerekmez mi? Kitap sevene, kitap delisi diyoruz. Kimseye at delisi dediğimiz yok. Kitap yüzünden sefaletе düşen görülmemiş. At uğrunda iflas eden edene. İngiliz milletinіn içkiye verdiği para, kitaba verdiği kadar kaç misli, hiç düşündünüz mü? En güzel kitap bir kalkan balığı fiyatına. Alan nerede? Umumi kütüphaneler resmî ziyafetler kadar pahalıya mal olsa idi hükümetimizin daha çok iltifatına mazhar olurdu şüphesiz. Kitaplar bileziklerin onda biri kadar etse beyefendilerimizle hanımefendilerimiz arada bir okumak hevesine kapılırdı belki. Birçokları kitabı ucuz olduğu için almaz. Düşünmez ki kitabın tek değeri okunmasındadır. Bir değil birçok defalar okunmasında, çizilmesinde, tanınmasında.

Felaketimizin kaynağı kültür yokluğu. Bizi helak eden ne ahlâksızlık, ne bencillik, ne kafamızın ağır işlemesi. Bir öğrenci kayıtsızlığı içindeyiz. Hoca tanımadığımız için yardım görmemize imkân yok.

Hayatı anlamadan geçip gidiyoruz. Olgunlaşmak kalbin daha hassas, kanın daha sıcak, zekânın daha işlek, ruhun daha huzurlu olması demek. İçlerinde böyle bir canlılık, böyle bir hayat coşkunu duyanlar dünyanın biricik hâkimleridir. Bütün diğer hükümdarlıklar bu saltanatın maddileşmesi, fakirleşmesidir: Bir nevi tiyatro krallığı. Gerçek hükümdarlar ebediyen hükümrandırlar. Hazineseleri yağma edildikçe zenginleşirler.

Meclisten tahıl için kanunlar geçirdiniz. Şimdi başka bir tahıl sözkonusu. Daha nefis, daha besleyici bir ekmek sağlayacak, bir tahıl: susam. Bu susam, kapıları açan büyü. Harami mağaralarının kapılarını değil, hükümdar hazinelerinin kapılarını: kitap.

Susam ve Zambaklar'ı Proust* çevirmiş Fransızcaya. Ruskin'in bahçesine oldukça uzun bir revaktan giriyoruz. Romancı, elli sekiz sayfalık bir girişle, eseri -daha doğrusu kendini- tanıtıyor:

“Ruskin okumaya çok önem verir. Ben bu fikirde değilim. Çocukken okuduğumuz kitapların yeri başka, cazibeleri büyük, hatıraları aziz. Ama bu okumalardan bizde kalan, daha çok oturduğumuz yerlerin ve günlerin hatırası.”

Proust yanılmıyor mu acaba? Tecessüsümüz yeni fetihlere kanatlanırken, gündeliğe, bayağıya, alışılmışa takılıp kalan bir dikkat ne kadar zavallı. Okumak, iki ruh arasında âşıkane bir mülakattır. Her yabancı intiba vuslatın büyüsunü bozar. İster güneş ışıldasın gökkubbede, ister duvarda bir petrol lambası yansın. Pencerede şakıyan kuşlardan bize ne. Reel olan tabiat değil, kitaplarda görülen rüyadır. Meçhule açılan bir kapıdır kitap. Meçhule, yani masala, esrara, sonsuza.

Proust'a dönelim: “Okumak başka, sohbet başka. Okurken bir başka düşünceyle temas halindeyiz, ama tek başımıza mıyız, insan fikrî bakımdan çok daha güçlü. Konuşma, bu gücü dağıtır. Okurken sadece ilham alırız, kafamız dilediği gibi çalışır. Hem yalnızız, hem beraber. Bir nevi mucize...” Ne yazık ki, bu sihirli mahremiyetin de hudutları var. “Güzel kitaplar yazar için bir son, okuyucu için bir davettirler. Suallerimize cevap vermezler. Birtakım arzular uyandırırılar bizde, iştihaklarımızı alevlendirirler. Yazar sözünü bitirince şaşarak farkederez ki, hiçbir şey söylememiştir henüz...” Kitap her سوالimizi karşılayamaz, doğru. Ama, hangi sohbetten doyarak çıkarız? Bu kanma bilmeyen susuzluk insanın alınyazısı değil mi? Şüphelerimizi, tereddütlerimizi arzın ve zamanın bütün büyük zekâları çözemezse, dar bir coğrafyanın ve hasis tesadüflerin karşımıza çıkardığı bir insan nasıl çözebilir? Kitap denen uçsuz bucaksız okyanusta daima yeni keşifler yapmak kabil. Hangimizin irfanı, o sonsuz “belki”yle boy ölçüşebilir?

“Şairlerin coşkunluğu bize de geçer. Ama, bu heyecanın mânâsını anlayamayız. Çizdikleri tabloları, bildiğimiz dünyadan çok başka bir dünya ile karşılaşırız. Bu manzaralar harikuladedir, çünkü bir dâhinin dikkatini çekmişlerdir. Serseri ve kayıtsız bir dikkat tesadüfen o manzaralar üzerinde durmuş. Tasvir sanatının en büyük hüneri: sis. Sanatçının görevi, tabiatı örten çirkinlik ve manasızlık örtüsünü şöyle bir aralayivermek. Bak ve gör demek bize, sonra kaybolmak.” Yalnız o kadar mı? Okuyucularını bu sihirli âlemde adım adım dolaştıran yazarlar da var. İskoçya, Walter Scott'un* cazibesine yakalananlar için kendi vatanlarından daha canlı, daha gerçek, daha iyi bilinen bir dünyadır.

“Okuma, içimizdeki meçhul âlemin kapılarını açan bir anahtar.” Peki ya ama, o meçhul âlemin tekevvününde payı yok mu okumanın? İç dünyamızın sınırlarını genişleten kitap değil mi?

Proust devam ediyor: “Okuma zihnî hayatı uyandırmalı, yerini almamalı onun. Başkalarının hazırladığı bir bal değil hakikat, onu kitap sayfalarından toplayamayız, kafamızın ve gönlümüzün iç hamleleri ile fethedebiliriz ancak.” Doğru. Zihin arı, kitap çiçek, dış dünya kovan. “Aydın okumak için okur. Kitaba kitap olduğu için perestiş eder. Bulduğunu yükler hafızasına. Sindiremez, hayatına katamaz. Kendi kendini zehirler. Bu fetişist saygı zararlıdır, ama çok yaygındır da. Bu “edebî hastalığa” büyük adamlar daha çok tutulurlar. Düşünce ile, doğrudan doğruya temas etmedikleri zaman kitaplarla beraber olmaktan hoşlanırlar. Zaten, kitaplar da onlar için yazılmış değil mi? Büyük zekâlar kitabîdirler. Ama bu, kitabîliğin bir kusur olmasına mâni değildir. Kitabîlik, zekâdan çok hassasiyet için tehlikeli. Dâhi her okuduğunu temessül eder, kendi malı olur fikirler. Bir kucak odun küçük bir ateşi söndürür, büyük bir ateşi daha da canlandırır.”

Aşağı yukarı ayrı yıllarda bir başka düşünce adamı çok daha haşın, çok daha insafsız bir makale yayımlıyordu. Psikolog romancının *Revue Philosophique*’de çıkan bu yazıyı (“La Manie de la lecture”, Ossip-Lourie, s. 263 vd. 1915) okumamış olmasına imkân var mı? “Okuma Hastalığı” serlevhalı makale şöyle başlıyor:

“Bütün medeni ülkelerde aynı şikâyet: Okumuyoruz. Kitaplar çoğaldıkça okuma sevgisi azalıyor. Ama, yine de birçokları için okuma bir hastalık. Böyleleri incelemek, düşünmek, dinlemek, eğlenmek için okumaz; okumak için okur. Ne sanat heyecanı ararlar, ne zekâlarını geliştirme emelindedirler. Çok okurlar, ellerine geçeni okurlar. Sabırsızdırlar, sırtlarından bir yük atmak isterler sanki. Okuduklarını reddetmek veya tartışmak ihtiyacını duymazlar. Kitap kapanır kapanmaz içindekiler unutulur. En büyük zevkleri kitap değiştirmektir. Her matbua’ya saldırırlar. Kimi yansını okur kitabın, kimi yalnız sonuna bakar. Kimi de bir baştan bir başa okur (meselâ gazete tiryakileri.) Okur gibi yapanlar da caba. Hepsi de rüya görür gibi okur.” Bu tiryakilik tembelliğin marazi bir şeklidir, yazara göre. “Okuma delisi birçok şeyleri anladığını vehmeder. Başkalarının sözleriyle yetinmek, her konuda başkasının anlayışına, başkasının fikirlerine başvurmak, alışkanlıkların en kötüsü. “Kitapta okudum, gazete yazıyor” gibi sözler iradenin ve kişiliğin yokluğunu gösterir. Aşın ve düzensiz okuma hafızayı, düşünce mekanizmasını bozar. Hasta gündelik hayattan kopar, çevresinde olup bitenleri göremez, anlayamaz. Marazi okumanın belirtilerinden biri hafıza zayıflamasıdır. Hasta gerçek hâdiseleri unuttur, okuduklarını hatırlar. Realiteden uzaklaşır, kitaptaki olaylara bağlanır. Düşünceleri birbirine karışır. Kendi başına muhakeme edemez olur.”

Yazar söylediklerini şöyle hülâsa ediyor: “Okuduğunu tahlil etmeyen, daha önce okuduklarıyla karşılaştırmayan, her an kendi kafasını kullanmayan zekâsını mahveder. Okumak, sayfanın bütünü, cümleleri, kelimeleri anlamaktır. Dikkat gevşeyince gölge düşünceler kalır kafada. Çabuk okuyan dikkatini teksif edemez.”

Makalenin yazarı bu çeşit okumayı gerçek bir hastalık olarak vasıflandırır. “Okuma ile zehirlenenler uykularını kaybederler. Uykusuzluk psikoz başlangıcıdır. Bu hastalık da, afyon ve esrar gibi, rüyalara, hayallere, sanrılara yolaçar. İletin bir başka tezahürü de mektup yazma, daha doğrusu yazı yazma hastalığıdır.”

Freud’a göre nevrozların başlıca, hattâ biricik kaynağı cinsî hayattır; “Felsefe Dergisi”nin psikolog muharririne göre, marazî okuma. “Ne garipdir ki, şimdiye kadar hiçbir sinir hekimi bu vahim hastalığı incelememiş.”

Asır başı, ruhiyatın kahramanlık çağı. Kimi Fransız şiirini tereddî ile vasıflandırır hekimlerin, kimi sosyalizmi hastalık sayar. Bu dikkate lâayık makalenin aynı mübalâğa ile malûl olduğunu düşünüyoruz. Marazî okuma sebep midir, netice mi? Başka bir tâbirle, insanlar sinir hastası oldukları için mi realiteden kaçar, kitaba sığınır, yoksa uykularını kaybettikleri, kitaba iltica ettikleri için mi sinir hastasıdırlar? Don Kişot’u çıldırtan kitap mı, Don Kişot çılgın olduğu için mi kitap delisi?

Proust’a dönelim: “Okumak da bir dostluk kurmak”, diyor Proust. Diğer dostluklardan farkı samimiyetinde. Konusu bir ölü, bir uzaktaki. Bunun için de hasbî ve iç açıcı. Çirkinliğinden sıyrılmış bir dostluk. Saygı, şükran, bağlılık dediğimiz ve o kadar yalanla karıştırdığımız bütün o merasimler, bütün o nezaket gösterileri kısır ve yorucu. Dostluklarımız çok defa tesadüfün eseri. Bir sempati başlangıcı, düşünülmeden söylenmiş bir söz, yanlış anlaşılan bir iltifat, yazdığımız ilk mektuplar müebbeden çözemeyeceğimiz bir alışkanlıklar ağının ilk düğümleri. Okuma, dostluğu ilk saf hâline irca eder. Kitaplarda merasime ihtiyaç yok. İstersek akşamı onlarla geçiririz, istersek... Çok defa istemeyerek ayrılırız onlardan ‘hakkımızda ne düşünecekler?’ Acaba bir patavatsızlık yaptık mı? Hoşlandılar mı bizden? Falanı görünce bizi unutacaklar mı? gibi. Saf ve sakin bir dostluk. Ne alâyişe lüzum var, ne gevezeliğe. Sükût içinde bir kaynaşma. Bir kendi kendimizle başbaşa kalış. Sükût, söz gibi kusurlarımızın, sırtışlarımızın izini taşımaz. Yazarın düşüncesi ile kendi düşüncemiz arasına egoizmleri sokmaz, konuşmayı yabancı unsurlarla zehirlemez. Kitap sahiden kitapsa dili de saftır. Yazar yabancı cisimleri ayıklamış, düşüncesini olduğu gibi sunmuştur bize. Her cümlesi bir sonrakine benzer. Aynı ses, aynı perde. Yazarı aksettiren bir ayna.

“Zekâ geliştikçe artar bu sevgi, tehlikeleri de azalır. Sıhhatli bir zekâ kitapları çalışmalarına tâbi kılar. Onun için eğlencelerin en asilidir okuma, daha doğrusu en asilleştiricisidir. Kitap zekâyı kibarlaştırır. Hassasiyetimizle düşüncemizi ancak kendi içimizde, zihnî hayatımızın derinliklerinde geliştirebiliriz. Ama, zekânın tavırlarını efendileştirmek için okumak zorundayız. Bazı kitapları, edebiyat ilminin bazı inceliklerini bilmemek, dâhiler için bile fikrî bir avamlık işareti. Kibarlık ve asalet, düşünce dünyasında da bir nevi alışkanlıklar francmaçonnerie’sinden,* bir gelenekler mirasından ibaret.”

Tercüme

Tercüme ya soluk bir fotoğraf, diyor kitap, yahut sadakatsiz ama renkli ve canlı bir taklit. Tercüme bir yaratış, bence... şiir gibi, deneme gibi ama onlardan çok daha güç. Edebiyatçılar, hiç olmazsa on büyük şair, on büyük romancı, on büyük tiyatro yazarı üzerinde anlaşılabirler, hangimiz on büyük mütercim sayabiliriz?

Evet, tercüme sanatların en gücü: başka bir iklimde, başka bir çağda doğan düşüncenin kendi toprağımızda dirilmesi. Yalnız düşüncenin mi? Tercümede lafza teslimiyet ihanetlerin en büyüğü.

Georgique tercümesi, De Lille'e Akademi'nin kapılarını açmış. Büyük Frederik'e göre, asrın en orijinal eseri bu tercüme. Richelieu, De Lille'in Akademi'ye giremeyecek kadar genç olduğunu söyleyince, üyelerden biri haykırmış "Çok mu genç? İki bin yaşında, Virgile kadar yaşlı."

Chateaubriand, Milton tercümesi üzerinde otuz beş yıl çalışmış, yine de başarılı sayılmıyor tercümesi. İbret alalım.

Voltaire, mütercimi uşağa benzetir, kendini efendisinin yerine koyan uşağa. Yanlış. Üstat mütercimle tercümanı karıştırıyor. Mütercim, mutlak'ı arayan bir çılgın, "felsefe taşını bulmaya çalışan bir simyagerdir, bir Sizifos'tur belki, bir haber taşıyıcısı değildir.

Rivarol için bir üslup temrinidir tercüme, en büyük faydası insana kendi dilinin imkânlarını tanıtmasıdır. Belki doğru, ama hakikatin bütününü kucaklamıyor bu hüküm. Tercüme bir fetihtir, yalnız dili değil, düşünce ve hassasiyetin girift dünyasını da zenginleştiren bir fetih.

Divan Edebiyatında Roman

Divan Edebiyatında roman yok. Niçin olsun?

Batı'nın ilk romanlarından biri "Topal Şeytan".* Kahraman, evlerin damınını açar, bizi yatak odalarına sokar. Roman* başlangıcından itibaren bir ifşadır. Osmanlı'nın ne yaraları vardır, ne yaralarını teşhir etmek hastalığı. Hikâyeleri ya bir cengâveri ebedîleştirir, ya "hisse alınacak bir kıssa"dır.

Roman'ın burjuvaziyle doğduğunu söylerler. Burjuvazi Avrupa'nın imtiyazı, daha doğrusu yüz karası. Bir kelimeyle roman, başka bir dünyanın, başka bir ruh ikliminin, başka bir toplumun eseri. Daha zavallı bir dünya, daha dişi bir manevî iklim, daha geveze bir toplum.

Başka bir tâbirle, bu edebî nevi bir buhranın, bir uyuşmazlığın, reelle ideal arasındaki bir nisbetsizliğin çocuğu, içtimaî bir sıhhsizlik, hiç değilse bir tedirginlik alâmeti. Sınıf kavgalarıyla sahneye çıkışı bundan. İnanan bir toplumda, pürüzlerini yoketmiş bir toplumda, hayalî çözüm yolları aramaya ihtiyaç duymayan bir toplumda romanın ne işi var?

Osmanlı, Osmanlı kaldıkça Batı romanını anlayamazdı. Önce uzun bir temessül, daha doğrusu tesemmüm merhalesinden geçecek, iktisadî ve içtimaî müesseseleriyle değişecekti.

Medeniyet can çekişiyor. Gök bomboş, hayat abes; roman bu kalpsiz dünyanın insanını bütünyle sahneye koymak iddiasında. Bütünü, yani çarpık insiyakları, hayvanca istihaları, çılgın arzuları veya arzusuzlukları ile. Aşk da - Tanrı gibi- öldüğüne göre, cinsiyet tek değer. Bezirgân hayâsızlığın üstüne bir şal attı: cinsî bunalım. Sade, kütüphanelerin şeref misafiri, sadizm abesin ikiz kardeşi.

Türk Teceddüt Edebiyatı

Sadullah Paşa,* “Zaman zaman-ı terakki, cihan cihan-ı ulum/Olur mu cehl ile kabil bekaa-yı cem’iyat” derken bütün bir neslin iştihaklarına tercüman oluyordu. Filhakika, Osmanlı intelijansiyasının en muhafazakar temsilcileri bile teceddütten yanaydılar. İstesek de, istemesek de Avrupalılaştık. Ama bu inkılap, bir teslimiyet değil, bir temessül olmalıydı. İmparatorluk bütün müesseseleriyle yıkılırken, edebiyat nasıl mukavemet edebilirdi?

Ne yazık ki, Doğu’yla Batı arasındaki diyalog bahtiyar bir terkiple sona ermedi, eremezdi de. Zavallı Namık Kemal! “Avrupa Şark’ı tanımaz” diye feryat eder; hakikatte Avrupa’yı tanımayan bizdik, tanımayan ve uzun zaman tanıyamayacak olan. Mağlubiyetimiz, geniş ölçüde bu gafletin eseri.

“Türk Teceddüt Edebiyatı”,* asırlık bir kavganın şairane bir fezlekesi. Evet, altı yüzyıllık bir geleneğe arkamızı dönmüştük. Ama, kazançlarımız da büyüktü. Yeni ülkeler fethetmişti edebiyatımız. “Beşerîleşmiş”, daha doğrusu Avrupalılaşmıştı.

“Türk Teceddüt Edebiyatı”, gerçek bir edebiyat tarihinden çok bir redd-i miras beyannâmesidir: uzun bir “Mukaddime-i Celâl”, yedi yüz sayfalık bir zafer neşidesi. Kitabı açar açmaz sanatın büyüğü dünyasındasınız; çirkinliklerin kaybolduğu bir dünya: sesler daha füsunkâr, kokular daha sarhoş edici, insanlar daha güzel. Bu rüya ikliminin hâliki: tannan bir hassasiyet, bir kalb-i râşedâr, ve bir üslûb-u sihrâmizdir. Cibâli ve girdapları olan bir nesir; kâh bir nâra, kâh bir fısıltı. İsmail Habip,* edebiyat tarihine edebiyat haysiyeti kazandırdı; tenkide demeliydik. Filhakika, tarih Habib’in en zayıf tarafıdır: tarih ve felsefe. Belki de, sevimliliğini bir parça bilgisizliğine borçlu. Batı’nın edebiyat nazariyeleriyle fazla uğraşmadığı için kendisi kalabildi; kendisi, yani dürüst ve içli bir Türk yazarı.

İsmail Habip, edebiyatı içtimaîleştirdi: “Teceddüt Edebiyatı”, Türkiye’de bir nevi efkâr-ı umumiye, bir zevk ve irfan ittirâdı yaratan kitap. Habib’in mirasçıları nerede? Şakirtleri ne oldular? Büyük ölüyü ebedî istirahatgâhına teşyi eden tek ses duyduk: Tanpınar’ın sesi Sonra meş’um ve nankör bir sükût. Avrupalılaşmış edebiyatımızın çiçek bahçelerinde onunla dolaştık, Hâmit’i* o tanıttı bize, Fecr-i Âti’yi o sevdirdi... Ve yarattığı dünya ile göçüverdi: gurupla biten bir şafak. O coşkun zekâ, yaşadığı çağı taziz için altı asırlık Türk edebiyatının gölgede kalmasına razı olmuştu. Her yeniye alkışlıyordu; şairdi, yani çocuğu. Bu tahrip kasırgasının bütün mukaddeslerini yokedeceğini düşünemedi. Gönlünü ve ümitlerini bağladığı gençlik, onu da kitabıyla beraber nisyânın karanlık dehlizine itiverdi. Şimdi orada, çok sevdiği Fuzûlî’ler, Galip’ler, Nedim’lerle yanyanadır.

Hiciv, lirizm ırmağının coşkun bir kolu: önceleri bulanık akar, sonra durulur. Zamanla bir mekteb-i edeb olur, tarih gibi. Vatanı, Roma. İlk büyük temsilcileri: Horatius* ile Juvenalis.* Birincisi Sadi'yi* ve Hayyâm'ı* hatırlatır: rint, bilge, zarif; ikincisi Sahyun* Nebilerini: haşin, yavuz, öfkeli. Horatius bahtiyarların şairi, Juvenalis mustarıplerin... Zekâ ile vicdan. Horatius, sevdiklerini yaralamamak için oklarını uzaklara atan bir heccav, çağının zevk ve zarafet hocası. Juvenalis'in peri-i ilhâm'ı: öfke. Cinayet istihza ile cezalandırılmaz. Şair, alevden kamçısına sarılır hicvin; saraylardan meyhanelere koşar, meyhanelerden genelevlere. Juvenalis'in cehennemini bir Fransız ressamı şöyle tablolaştırmış: Korent nizamında sütunlara dayalı muhteşem bir salon. Roma'nın çöküş devrinde sık rastlanan bir sefahat âlemi. Zengin kumaşlarla örtülü yataklarda bedmest delikanlılar. Şölen, sonuna yaklaşmaktadır. Fonda, fecrin ilk pırıltıları. Ve yatakların arkasında, torunlarının kepezeliğini seyreden heykeller; utançtan taş kesilmiş benzeyen ecdat. Genç bir soytarı, ayak parmaklarında yükselerek, elindeki dolu kadehi heykellerden birine uzatmaktadır.

Sonra, hiciv yatağına çekilir. Klasik Fransız şiirinde boğuk bir yankıdır Horatius'un yankısı. İtalya'da destandır, İspanya'da roman. Bir kelimeyle istiklalini kaybeder; hikâye olur, deneme olur, tiyatro olur.

Tâhir-ül Mevlevi,* hiciv “teşrih-i rezâil ve teşhîr-i erâzil için yazılır” diyor. Şiir, ne bir teşrih masasıdır, ne bir teşhir çarmıhı. “Nezih olmak şartıyla, hak ve hakikatin müdafii, gadr ve fezâhatın mâniidir.” Ne zavallı bir müdafî! Hiciv, maşerî vicdanın kararlarını infaz eden bir intikam meleği olsa, “gadr ve fezâhat” hükümrân olabilir miydi hâlâ?

İslâmiyet, “sebb ü şetm”i* hoş görmez. Bununla beraber, şairin haşan tecessüsü zaman zaman bu yasak bölgede at koşturmaktan çekinmez. Osmanlı'nın vakur ve selim zevki için, uzun sürmemesi gereken bir oyundur hiciv. Heccavın çevresine teklif edeceği yeni bir değerler manzumesi yok ki, hicve ihtiyaç duyulsun. Nefî'n i n “Sihâm-ı Kazâ”sıyla Sürurî'nin* “Hezeliyyât”ı* arasındaki fark, birincinin daha usta bir şair elinden çıkmış olması.

Sonra Tanzimat, yani edebiyatımızı istilâ eden Batı. Büyük bir kabiliyetin küçük kinlerini dikenleştiren: “Zafernâme.”* Eşref* de minnacık bir Ziya Paşa:* “bir güzel mazmun bulunca...” kendini bile hicvedeceğini söyleyen şair ne kadar ciddiye alınabilir? Mısraları bir anının zehirli iğnesi; ve şair an kadar sorumsuz. Neyzen Tevfik,* yıldırım olmayan şimşek. “Hân-ı Yağma”* başarılı bir tercüme, daha doğrusu pastiş. “Sis” imparatorluğun mezar taşı kitabesi. Fecirle sona eren bir karanlık.

Nihayet gazete sütunlarına pusan “taşlama”, kanatsız ve bayağı. Günümüzün “taşlamacı”, akbabalara yaranmak için güvercinlere saldıran bir maskara. Oysa, şairin kanıyla imzalanmayan hicviyeler, asırların

mahkemesinde imzasız bir mektup kadar itibarsızdır.

Polemik

İrfanımızı istilâ eden, bulanık lâfızlardan biri de polemik. Dilimize bir harami sessizliğiyle giren bu yabancı misafirlerin ifşa, daha doğrusu ispat ettikleri tek hakikat: aydınlarımızın havsalaya sığmaz gafleti. Her telkine açık, tembel ve serseri bir tecessüs... Nezleyle yakalanır gibi ideolojilere yakalanıyoruz, ideolojilere ve kelimelere. Tanzimat nesli, hiç olmazsa bu bahiste, iffet ve haysiyetini korumuş. Kalktığını iddia ettiğimiz Kapitülasyonlar, ruh dünyamızda yaşıyor, hem de bütün habasetiyle. Alafrangalık, zevki ve tefekkürü dumura uğratan bir kabuk.

Polemik, Yunancadan geliyor: Polemikosh savaş demek. Fransızcaya 1584'te girmiş (Chanson polemique: savaş şarkısı). Hem sıfat hem isim. "Kamüs-u Fransevi"nin verdiği karşılık: "münakaşa-i kalemiyye"; TDK sözlüğünün: "açık tartışma"; *Meydan-Larousse*: "oldukça sert nitelikte kalem tartışması", diyor.

Polemik de, Batı'nın bütün hastalıktan gibi, Tanzimat'ınaçtığı yoldan giriyor, ülkemize. İmanın olduğu yerde savaşa yer var mı?

Namık Kemal: "barika-i hakikat müsademe-i efkârdan doğar" diyor. Hangi barika-i hakikat?

Polemik zekâların savaşıymış. Zekâlar birbiriyle savaşmaz. Kinlerin, peşin hükümlerin, gizli çıkarların savaşı, polemik. Eski bir inancı yoketmek isteyen yeni bir düşüncenin savaşı. Ve her mübariz kendi cephesinde muzaffer.

Polemiğin Batı'daki tarihçesine bir gözatalım: Hristiyanlık yerleştikten sonra, putperestlerle eretiklere ateş püskürür. Hiç kimseyi ikna etmeyen bir lâkırdı tufanı. Rönesans, "ilmi polemik'ler çağı. Terbiye kurallarını hiçe sayan bir savaş. XVII. asırda polemik biraz daha kibarlaşır. Bununla beraber, "eskiler"le "yeniler" kavgası edebiyat cumhuriyetini birbirine katar. Bu kavga sona ererken, Batı edebiyatlarının en büyük kalem savaşçısı sahneye çıkar: Voltaire. "Candide" yazarı, bütün zaafı ve bütün ihtişamıyla burjuvazinin temsilcisidir. Hain, hayâsız, saldırgan, ama, yükselen bir sınıfın temsilcisi. Sonra İhtilal, gelişen basın ve siyâsî polemik.

XX. yüzyılda polemiğin tarihi, gazeteciliğin tarihi ile kaynaşır. Polemik demek "şahsiyat" demek, bir Fransız yazarına göre (Leon Daudet); düşünceleri ayakta tutan insanlardır; insanları yıkmadıkça düşünceleri sarsamayız. Aristophanes'den Hugo'ya kadar her büyük hicivcinin belli 'vur abalıya'ları vardır. Şiddetsiz savaş olmaz. Öfke bazen için için kükrer, Pascal'ın "Bir Taşralıya Mektuplarında olduğu gibi. Bazen, ter ter tepinir, Voltaire'de olduğu gibi.

Polemiğin ruhu samimiyet ve dürüstlük. Mübalağa, tersine tepen bir silâh. Çatılan adamın meziyetleri de belirtilmeli. Önce en kesin, en karşı konmaz delille başlamalı yazıya. İlk darbe öldürücü olmalı. Kavgada iltimasa yer yok.

Düşman kazanmaktan korkmamalı diyor aynı yazar. Ne kadar kibar davranırsanız düşmandan kurtulamazsınız. Oysa zaferle taçlanan her savaş size yeni dostlar kazandırır: düşmanlarınızın düşmanları.

İtalyan tiyatrolarının şiarı, çok defa polemiğin şiarı: “castigat ridendo mores” (ahlâksızları gülerek cezalandırmak), gülerek ve çok kere de öğreterek.

Polemiğin tuzu biberi: küfür. Luther, Erasmus, Calvin tulumbacı gibi küfrederler. Namık Kemal’i okurken (bilhassa Mektuplar’ını) sık sık yüzümüz kızarır. Savaşçıda “nezahet- i lisaniyye” aranmaz.

Yumuşak kalplilik de olmaz polemikte. Ölüm bir mazeret değildir. Voltaire: “yaşayanlara saygı borçluyuz az çok”, diyor... “ölenlere tek borcumuz kalmıştır: hakikat.” İslâmiyet: “ölülerinizi hayırla yadediniz” buyurmaktadır, ölülerinizi yani sizden olanları. Yaşayanları yöneten ölülerdir. Demek ki öldürülmesi gereken ölüler de var.

2. Müstağripler

Müsteşrik, Doğu irfanı ile uğraşan Avrupalıların kendilerine verdikleri isim. Aynı mevzu üzerinde çalışan bir Osmanlıya bu ismin verilmesi caiz değildir. Biz, son devir muharrirleri, maarif-i garbiyeyi Şark'a ithale çalışan birer müstağribiz.

Ahmet Mithat*

Mehlika Sultan'a Âşık Yedi Genç

Birer çocuktı Genç Osmanlılar... yaramaz, serkeş. Mefhumlar ve müesseselerle oynuyorlardı. Mehlika Sultan'a âşık yedi gençtiler. Meçhulü arıyorlardı, meçhul ve mutlakı. Sonunda hepsi uslandı. Kanatları yorgun, kalpleri yaralı yurda döndüler. Gurbet kocatmıştı genç şahinleri... gurbet ve tecrübeler.

Bir zelzelenin içindeydik. Ne kanun-u kadim kalmıştı, ne deb-i dirin (eski töreler). Köprüler atılmıştı, geriye dönülemezdi artık. Yaşamak için yenileşmek lâzımdı. Nereden ve nasıl başlayacaktık?

Çağ bir arayış humması içindedir... kâh bedbin, kâh ümit dolu. İlk defa olarak, sınıf-ı ulema parçalanıyor, çevresine yeni teklifler sunan bir intelijansiya doğuyordu. Genç Osmanlılar bu şaşkın kafilenin en tanınmış temsilcileri.

Ortak vasıfları, müstağriplikti bu gençlerin. Ama faziletleri ve günâhlarıyla Osmanlıydılar. Daha sonraki nesiller gibi yabancılaşmamışlardı. Evet, geçen asrın aydınları, aynı kanaatlarını paylaşan mütecanis bir kitle değildir. Hattâ her aydın, hayatının belli merhalelerinde oldukça farklı düşüncelerin havarisidir. Koca bir asrı, birkaç haramzade evlâdına bakarak mahkûm edemeyiz. Bir çağı bütünüyle kötülemek, bütünüyle yüceltmek kadar yanlış.

Su Alan Gemi

Bu ülke 89'dan beri su alan bir gemi... Fransız İhtilali yalnız Batı feodalitesi'nin değil, ihtiyar Şark'ın da ölüm çanı. Osmanlı bir başka medeniyetin varlığını o zaman farkedir. Henüz ne imanını kaybetmiştir, ne haysiyetini. Zirvelerden bakar diyâr-ı küfre. Avrupa maddedir, kendisi ruh.

Bu tanımadığı dünyanın kesif ve müsel sel taarruzları karşısında kuvvetinden şüphe etmeğe başlar. Hayret, yerini hayranlığa bırakır, hayranlık teslimiyete.

Ahmet Mithat,* saldıran küfür karşısında şahlanan imandır, şahlanan ve hücumu geçen. Avrupa kırk haramilerin mağarası, Ahmet Mithat hazineyi ülkesine taşıyan dev.

Ama gemi su almakta devam eder: maddecilik, keşişlerin kara cübbeleri altında İmparatorluğun dört bucağına taşınır. Tarihinden kopardır aydın, toprağından, hatıralarından, hikmet-i vücudundan kopardır. Ahmet Mithat son direniş; ama o devin de zaafları var, her Osmanlı gibi, Türk düşünce tarihinde ilk teslimiyet, ilk kendini inkâr, bir kelimeyle ilk intihar olan Beşir Fuat'ı* umûmi efkâra o takdim eder. Cizvit mekteplerinin bu bahtsız kurbanı da Don Kişot gibi zamanın dışındadır: zamanın, daha doğrusu kucağında yaşadığı dünyanın. Don Kişot hayalle gerçek arasındaki uçurumu kılıcıyla doldurur, kılıcı ve gönlüyle; Fuat nâşını fırlatır uçuruma.

Bu frenkleşmiş aydınlar kafilesinin bir başka öncüsü: Ali Nâmık. Sadrazam Sait Paşa'nın* oğlu, ömür boyu gurbette yaşadı; bazen Ghenier* idi, bazen Zola, bazen Jaures.* Fransızca İstanbul gazetesinin aboneleri onun âteşin yazılarını hayranlıkla okudular. Aboneler, yani sekiz Rum, üç beş Ermeni ve birkaç Fransız. Sonra bir mezar sessizliği. 1918'lerin o hassas, o hayalperest sosyalisti, bir yabancı firmanın temsilcisi olarak öldü.

Bahâ Tevfik,* dalâlet ordusunun üçüncü gönüllüsü... İdrakinin kapılarını her millî değere taassupla kapayan bu maddeci yazar, Batı'nın en hâyide yalanlarını ilmin son sözü olarak sergiler, "Evlenmeyin", der etrafındakilere... "Evlenmeyin, çünkü bizde aile hayatı yoktur." Bu sahte nihilistin* daveti alayla karşılanır. Ama, irfanı tâbiyet değiştiren aydınlarımız yeni Tanrılarına evlatlarını kurban ederler. Cevdet Paşa'nın* torunu Katolik rahibesi, Fikret'in oğlu Protestan papazı olur. Halûk bir "cins isim"dir artık; tarihten kaçanların ismi.

Bir İmparatorluğun Anatomisi

Kaçanlar: “Boğuluyoruz”, diyorlar... “Memleket bir zelzele arefesinde. Gitmek, kaderin hatalarını düzeltmektir. Cangıldan şehire, kasırgadan limana, kaostan tarihe kaçış.”

Yükseliş devrinde aydın, toplumun herhangi bir ferdidir: zevkleri ile, zilletleri ile, mukaddesleri ile. Ne imtiyazı vardır, ne imtiyaz peşindedir.

Tanzimat, Babıâli’nin* Avrupalılaşması. Bürokrasi, halktan da, saraydan da kopar. Aydın da bürokrattır, hem de çok nazlı, çok hassas, çok hercaî bir bürokrat.

“Hâkim ideoloji, hâkim sınıfın ideolojisi” diyor kitap. Osmanlı ülkesinde hâkim sınıf, Fransız veya İngiliz burjuvazisi. Sarayın direnişi azaldıkça kapitalizm, taarruzunu yoğunlaştırır: keşişler, mektepler, mürebbiyeler, mason locaları... Osmanlı Bankası,* nişanlar, sefaret baloları ve Beyoğlu’nu zevk panayırına çeviren şuh aktrisler.

Aydın, batan bir gemidedir. Ufukta rüyaların en muhteşemi: Avrupa. Servetin, şöhretin, şehvetin daveti. Azgın iştihaları vardı intelijansiyanın ve bu masal hazineleri kendisini bekliyordu. Avrupalı dostları lütufkârdılar. Karşılık olarak biraz “ihamet” istiyorlardı sadece.

Halk oynanan oyunu seziyordu, insiyaklarıyla. Ve maziye sığınıyordu; maziye, yani hatıralarına, mukaddeslerine. Tek ümidi kalmıştı: saray. Ve saray çatırdıyordu.

Aydın için padişah, kendisini dünya zevklerinden ayıran bir hâil idi. Padişah olmasa, Avrupa’nın emrinde ve Avrupa’nın inâyetiyle kendisi yönetecekti devleti. Hürriyetçiydi, terakkiciydi, medeniyetçiydi. Halkı savaşa hazırlamak mı? Hangi halkı? Ne savaşı? Kime karşı savaş?

Müstağrip

Tanzimat sonrası Türk aydınına en çok yakışan sıfat müstağrip. Edebiyatımız bir gölge-edebiyat; düşüncemiz bir gölge-düşünce. Üç edebî nevi itibardadır: Taklit, intihal, tercüme.

Ama zirvelerin hiçbirini tanımıyorduk. Avrupa'yı Avrupa yapan düşünce fatihleriyle temasımız yasaktı. Haset kitabeviden ibaretti Avrupa'mız, girdapları olmayan bir kıta, tezatsız ve tek boyutlu; bir kartpostal Avrupa'sı. Coğrafyamızda tek kıta vardı, kafatasımızda tek yarım küre. Türkçe konuşan birer Fransızdık.

Cetlerimiz Avrupa'yı ehlileştireceklerini ummuşlardı. Namık Kemal bir fetih hülyasıdır. Namık Kemal ve nesli... Asya'nın akl-ı pîrânesi'yle Avrupa'nın bîkr-i fikrini evlendirmek. Bu cihangirane ihtiras, yerini rezil bir zevkperestlige bıraktı. Genç Batı'nın her nazına, her cilvesine katlanan ihtiyar birer âşık olduk.

Avam anlayamaz bizi diyorduk; avam, yani kendi insanımız, tarihin ve edebiyatın dışındadır, kendini kader'e hapsetmiş. Yükselen bir medeniyet için kurşun işlemez bir zırh olan kader inancı, çöken bir toplum için yüklerin en ağındır. Yığın kavganın, yani hayatın dışına iten bu teslimiyetin kaynağı tevekkül değil, tereddidir. Ve... kaçıyorduk.

Hasta adamın tabutu başında kâh dişlerini gıcırdatarak, kâh sırtıtarak nöbet bekleyen “dost” devletler; zekâsının bütün gücüyle imparatorluğu biraz daha yaşatmaya çalışan, mustarip, müvesvis bir hükümdar; hain ve gafil Babîâli; ve siyasî hayatın dışında yaşayan halk.

Türk düşünce tarihi, ülkesiyle göbek bağıını koparan bir intelijansiyanın dramı. Bu bahtsız kafilenin, bayrağını taşıyacağı içtimaî bir sınıf yok. Vatanında gariptir. Alkışlayıcısı: ekalliyetler ve Avrupa.

Abdullah Cevdet, yeni bir vatan arayan bu ıstırap kervanının en samimi temsilcisi. Paris’e giderken bir yangından kaçtığını sanıyordu, genç doktor. Hürriyete ve irfana susuzdu. Tek düşmanı vardı; istibdat. “İhtiyarî menfa”sına ayak basar basmaz milletlerarası maceracılar aldı etrafını. Ne istiyorlardı? Devlet-i Âliyye’yi parçalamak. Hayalperest şair, padişaha savaş açan bir gazetenin başyazarı oldu: “Osmanlı”. Ama halka yayılamadı gazete. Halk halifeye bağlıydı. Abdullah Cevdet anladı ki: Önce Osmanlının kafasını değiştirmek lâzım, kafasını ve kalbini. Bir evvelki neslin hayalleri gerçekleşmemişti, gerçekleşemezdi de. Kültür dâvası halledilemeden siyasetle uğraşmak abesdi. Zoraki politikacıyı içine düştüğü çıkmazdan bir dostu kurtardı: Ebuzziya Tefvik.* Filhakika, Jön Türklerin bu kıdemli mücahidi, velinimetî İkinci Abdülhamit’e takdim ettiği bir arızada, genç doktoru şöyle müdafaa ediyordu: “Jön fesede* namında elyevm İsviçre’de bulunan hey’et-i neşriyenin başına geçmiş olan doktor Cevdet söz anlar bir adamdır. Bunun neşriyât-ı küstahânesi hiç şüphe etmem ki sâika-yı yeis iledir. Bu adama söz dinletebileceğimi ve yâveri-i teveccüh-ü şâhâneleriyle böyle neşriyât-ı sakîmeye hatime ektirebileceğimi ümid ederim.”

Abdullah Cevdet, tecrübeli doktorun ümitlerini yalancı çıkarmayacaktı. 30 Nisan 1900’de kaleme aldığı bir istirhamnâmede şunları okuyoruz: “Şevketlü, kudretlü velinimetimiz padişah-ı islâmpenâh hazretleri... İhsan buyrulan yüz elli lirayı bâ-kemâl-i ihtiram ve mubâhât aldım.” v.s.

Daha sonra “Sefâret-i seniye sertabibi” Abdullah Cevdet bir başka tezkeresinde, “Hazreti zillullâh-ı fil âlem”* olarak vasıflandırdığı padişahı “terakkisi olmayan sertabiblikten” alınarak Avusturya sefaretine ikinci kâtip tâyin edilmesini rica ediyordu.

Bu dehalet bir ihanet miydi? Hayır. Kendisini dinleyelim:

“Anlamıştım ki, okuyucuları yüz adedi geçmeyen bir gazetede, kuru sözlerle, kuru kafalara âb ü tâb verilemez. O kadar güzide siyasî mahkûmların tahliyesine ve bir dereceye kadar terfihine muvaffak da olunca, hükûmet-i seniyenin bir memuriyet kabulü hakkındaki teklifini reddedemedim.” Fil hakika dürüst bir fikir adamı, bir avuç maceraperestin karanlık ve şüpheli emellerini ilânihâye destekleyemezdi. Kahramanlık hatada ısrar etmemektir. “İçtihad” bir parça da bu yumuşak başlılığın eseri.

1904’te kurulan derginin tek hedefi, Türk okuyucusuna Batı’yı

tanıtmaktı. “Bir ikinci medeniyet yoktu” doktora göre; “Medeniyet Avrupa medeniyetidir”, diyordu... “bunu gülü ile, dikenini ile isticlâs etmek mecburiyetindeyiz.” “İktibas etmek mânâsız, kopya etmek sathî ve tehlikeli” idi. Tek çözüm yolu vardı: Türkiye’yi medeni Avrupa’nın bir parçası yapmak. Batılılaşmak Batı fikriyatını hazmetmekti.

Dergisinin adı da gösteriyordu ki, doktor İslâmiyet’ten uzaklaşmak niyetinde değildir: “Samimi emelimiz, gerek iç gerek dış boyunduruklardan kurtulmuş, vatandaşlarının hepsinin birlik hâlinde ve kardeş oldukları, ırk ve din farklarının yokedildiği bir Türkiye görmek. En az tenevvür etmiş olan unsur Müslüman unsurudur.” ... “Uzun tecrübeler sonunda gördüm ki, ışıktan Hristiyan dünyasından gelirse Müslüman ruhu ona bütün kapıları kapayacaktır. Biz ki, Müslüman damarlarına yeni bir kan akıtmak vazifesini alıyoruz, ilerici prensipleri bizzat İslâm müesseselerinde aramalıyız.” Bir kelimeyle İslamiyet’i Batılaştırmak istiyordu, doktor.

Doğuyu Batı ile zenginleştirecektik, ama Doğu’nun büyük değerlerini tanıdıktan sonra. Bütün şaheserleri okuyacaktı halk, kalbi de, kafası da genişleyecekti. İhtilaller fânîydiler, kanla kazanılan zaferler kanla silinirdi. Türkler İslâm âleminde irfan öncüsü olmalıydılar; “Türkiye hükümeti, umum Müslüman hükümetlerinin en kuvvetlisi ve nisbeten en müterakkisidir. Müslümanlar Türkçeyi öğrenmelidirler ki... terakkiyât-ı maddiye ve maneviyelerinde müstefik ve mütefeyyiz olabilsinler.” “Müslümanlar terakkiyât-ı medeniye ancak Müslüman ve menbâdan istinbat ve kabul ederler.”

Ne şairane, ne muhteşem bir ütopya.

Filhakika Cevdet, ne bir sosyologdur, ne bir siyaset felsefecisi. O hassas şair, cihanşümül bir tecessüs, yani bir düşünce Don Juan’ı idi. Kimleri tatmadı ve tanımadı ki... Her mabede uğradı, bütün resullere sordu yolunu. Zaman zaman mezarların yakamozunu hakiki nur sanması mukadderdi. Augias’ın ahırını* temizleyim derken, mabedin duvarlarını yıktı.

O çilekeş aydınının fikir dünyası bir tezatlar mahşeridir. “Akl-ı Selim* mütercimi çok defa kalbiyle düşünür ve kafasıyla hisseder. Bir yandan Goethe okutarak içtima! bünyeyi değiştirmek ümidi, bir yandan ırkların önceden çizilmiş bir kaderi olduğuna inanan Le Bon’a sarılış. Ama tezat tabiatın kanunu değil mi? Cevdet, o tedirgin zekâ, aradığı büyük ve müebbed vatanı irfanda buldu. Bulabildi mi acaba?

Yunan'a Kaçış

Kâmil Paşa'nın* Telemak'ı* Avrupa'dan gelen bir Hümâyunnâme.* Yunan, soluk bir fon kitapta. Konuşan Fenelon değil, bir Osmanlı paşası.

Saadullah Bey Ilyada'yı* çevirmeğe kalkmış: bir gençlik hevesi veya genç bir heves.

Avrupa'nın dildâdesi Yunân-ı kadîme, fazla iltifat etmez Osmanlı.

Edebiyatımızda yunanperestlik Yahya Kemal ile başlar, Yahya Kemal ve Yakup Kadri ile. İran'dan Yunan'a geçen iki dost bu yolculuktan altın meyvelerle dönerler. Ama anlarlar ki gurbet tehlikelerle dolu... Bâkî'leri, Galipleri, Hâmit'leri yetiştiren bir şiiri, Yunân-ı kadîme bağlamak, ummanı ırmağa bağlamaktır.

Bu kaybedilmiş dâvanın biricik havarisi; Salih Zeki. Zavallı şair. Ömür boyu bir rüyayı yaşadı, bir fetih rüyası değildi bu, bir kaçış ihtiyacı idi. Acı, rezil bir realiteden muhteşem bir dünyaya kaçış. Şarkılar geliyordu uzak bir adadan, sirenlerin şarkıları. Gemide yalnızdı Salih Zeki ve gemi bir kâbustan kaçıyordu. Şarkılar geliyordu bir adadan. Deniz fırtınalıydı, başka gemiler de vardı ufukta. Halide Hanım, Kenan ellerine yelken açmıştı, Hâlit Fahri mâverâyı Çin'e. İrfanımız "terk-i tâbiyet" ediliyordu.

Salih Zeki'nin dramı, bir neslin dramıdır, bir neslin değil, birkaç neslin. Türk aydını Tanzimat'tan beri sığınacak ada arayan bir garip sürgün.

Şiir Yunan'dı Salih Zeki için, Yunan'a benzeyendi. Bu topraklarda yaşayan son Yunanlı sayardı kendini. Oysa iliklerine kadar Türktü. Gururu ile, zevkleriyle, zaaflarıyla.

Sirenlerin şarkısını Chenier de duymuş. İhtilal boğmuş sesini. Romantizmle yeniden doğmuş şair ve bir neslin bayrağı olmuş. Avrupa, Rönesans'tan beri Yunan'ı kekeler. Yunan'ı yaşayan ve Yunanca düşünen ilk şair Chenier.

Salih Zeki için böyle bir ba's-ü ba'd-el mevt ümidi yok. O ne bir tekâmül zincirinin son halkası, ne geleceğe kanatlanmış bir özleyiş.

Salih Zekiye Yunan öldürdü. Okunmadıkça menfasına kaçtı şair. Yunan, o yalnız havari için, bir mahpes, daha doğrusu bir çarmıh oldu.

Asya'nın bütün evlatları içinde Batı'nın ilk benimsediği: Zerdüş. Buda'yla* Konfüçyüs'ün* sesi uzun zaman erişemez Avrupa'ya ve Asya'nın hikmetini tek başına Zerdüş temsil eder. Musevilik Zerdüşlüğün damgasını taşır: hayırla şer arasındaki ikilik, meleklerle cinlerin savaşı, kıyamet gününe iman... hep onun yadigârı. Hristiyanlık, Zerdüş olmadan anlaşılmaz. Bir kelimeyle Batı, kaynaklarını araştırırken karşısında daima Zerdüş'ü bulmuştur: hüviyeti çağdan çağa değişen bir masal Zerdüş'ü. On sekizinci asır için yeni bir Musa, daha hürriyetçi, daha filozof, daha geniş düşünceli.

Avrupa, "gerçek Zerdüş"ü 1771'de tanır. Bu ilk tercümenin uyandırdığı yankı, hain bir istihzadır önceleri. Genç bir İngiliz müsteşriki: "Bu kitap ya Avesta'nın kendisidir", diye yazar, "o zaman bu abesler mecmuasının tercümesine ne lüzum vardı; ya da mütercim tarafından uydurulmuştur, beyhude bir sahtekârlık." Ama Batı, Doğu'nun şiir ve düşünce bahçesine onun açtığı yoldan girer... Avesta, ihtiyar Asya'yla genç Avrupa arasında ışıktan bir köprü olur.

On dokuzuncu asrın geniş kanatlı tarihçileri, İran-ı kadîmin bu efsanevî peygamberini kendi emellerine tercüman yaparlar. Zerdüş, toprak reformundan yana ilerici bir köy papazı olur çıkar. Sonra, oryantalizmin* olgunluk çağı... Esrarı çözülen Zentce.* Avesta yeniden çevrilir Batı dillerine. Ve Avrupa, bilgisinden şüphe etmeğe başlar, bilgisinden ve idrakinden. Avesta üzerinde "uğraşanlar, bir gün önce yaptıkları tercümeyi ertesi gün baştan başa değiştirmek zorunda" kalırlar. Yorumlar birbirini kovalar; geçen asrın "ilerici papaz"ı asrımızın bazı tarihçilerine göre koyu bir düzen savunucusu, bir cezbe uzmanı, bir derviş, bir ilkeldir. Kısaca, Hristiyan başka türlü anlar Zerdüş'ü, dinsiz başka türlü, Mecusiye, Museviye, filozofa, din bilginine apayrı şeyler söyler Avesta.

Bize gelince... İslâm'ın gümrah nuru, ateşgedelerin titrek ışığını söndürdükten sona, mubidler Hint'e göçer. Zerdüşçülük soluk bir hatıradır artık, günden güne unutulan bir hatıra. Osmanlı, ikbal ve ihtişam devrinde, Mecûs-u menhûs'a da, onun sahte peygamberine de iltifat etmez. Mutlak hakikate erişen, bâtılı neden merak etsin. Sonra, inkiraz belirtileri, ve bir arz-ı mevut iştiahiyle tutuşan aydınlar.

Servet-i Fünûn bir kaçış edebiyatıdır, zamanda ve mekânda kaçış. Servet-i Fünûn bir müstağripler kervanıdır; her iskeleye uğrayan, hiçbir ülkeye yerleşmeyen bir kervan. Servet-i Fünûncular'ın bütün beldelerde sevgilileri vardır, çabuk unutulan sevgililer. Zerdüş de bunlardan biri.

Köprülü'yü dinleyelim: "Fikret'in gençlere tahayyül ettirmek, sevdirmek istediği âlem, bütün anasın arasında kudsi bir ahenk, ilâhî bir aşk, mevcud olan bir iyilik ve güzellik dünyası, mev'ud bir eremdir. Hürmüz'le * Ehrimen'in* ebedî mücadelesi, nihayet Ehrimen'in çözülmez zincirlerle bağlanarak son menfasına gönderilmesiyle, nurun zulmete, hayrın şerre

galebesiyle bitmiştir.”

Fecr-i Âti, Servet-i Fünûn’dan daha köksüz, daha tedirgin, daha az samimi. *Resimli Kitap*’ın genç kalemşorları için Hint de, İran-ı kadîm de bir “aldatmaca”dan ibaret. Yakup, şöhret avcılığına çıkarken boynuna tılsımlı bir muska takar: Nirvana. Refik Hâlit, yazılarını Zent-Avesta başlığı altında sergiler.

Oysa, Hüseyin Dâniş* samimi bir Zerdüştpereştir. Mirzâ’nın İran-ı kadîm muhabbeti bir kaçış değil, bir kendi kendine dönüş. Zerdüş unvanlı uzun bir şiirini Mills’den alınmış bir epigrafla tuğralar: “Cemiyet-i beşerin eşyay-ı mevhûmeye tapındığı bir zamanda (Zerdüş), Tanrı’nın mahiyeti hakkında dünyanın o vakte kadar tahayyül etmiş olduğu suver-i akliyenin en temizine ve en felsefisine taabbüd ediyordu”. Sonra coşkun mısralara döker vecdini:

“İnsan düşüncesi kötülüğe ve karanlığa gömülmüş. /Cihanı Ehrimen’in velvelesi sarmıştı; /Riya ve yalan orduları ferman dinletiyordu dünyaya, /Kader ufuklara fesad kıvılcımları saçıyordu...” Nihayet Zerdüş görünür: Ateşgedeyi* ilâhi şimşekle tutuşturan, cehalet içinde kıvranan çağları ışığa boğan, yolunu kaybetmiş milletlere doğru yolu gösteren, Yazdan’ın* nuruyla çölleri gül bahçesine çeviren Zerdüş... Ay’la yıldız onun meşalesidir. Kuşlar düsturlarını terennüm eder. Halk ezberlemeli Avesta’yı. Çünkü o, çürüyen bir dünyayı ümran’a kavuşturmuştur. Sonunda Yazdan Ehrimen’i yenecek. Cihande mutluluk arttıkça artacak, endişe-i ferda kalmayacaktır. Müderris şair, acı bir sualle tamamlar şiirini. Zerdüş’ün kılavuzluğunda tarihin en parlak çağını yaşayan İran, bugün neden mecalsiz? Mirzâ’nın beklediği cevap sualin içinde değil mi? Mecalsiz çünkü, Zerdüş’e ihanet etti.

Hâlit Fahri için, Avesta yazarı Şark’ın bin bir efsanesinden biridir sadece. Gerçi, şair bu kaçış kervanına katılır, ama kervanı sonuna kadar takip etmez. “Elinde cennet açan Zent-Avesta” ... Hâlit Fahri’nin Zerdüş manzumesi böyle başlar. İhtiyar peygamber, dört bir çölü aşarak gelir Fâris’e. “Ahura Mazda’yı takdise başlasın İran...” diye vaaza başlar: “Odur yegâne ilâh; emri: nura tapmaktır.” Asırlar geçer, kutsal ateş söner ve şair o büyük inancın ölümünü:

“Kan ağlayan şafak altında söndü lalelerin,

Kırıldı taşlara çarptıkça al piyalelerin.”

mısralarıyla kitabeleştirir.

Sonra Zerdüş, hiç beklemediğimiz bir yerde karşımıza çıkar. Cenab’ın *Avrupa Mektuplarında* şunları okuyoruz: “İran’ın filozof-u tabîisi Zerdüş’tür. Ruh-u Farsı hiçbir kuvvet hattâ İslâm’ın kılıcı bile, tamamiyle Zent-Avesta’dan ayıramadı. Aşk-ı nîrân (ateş sevgisi) ile kalb-i İran arasında sanki ezeli bir ateş-pervane nisbeti var.” Ve Cenab bu parlak teşbihi şaşırtıcı bir hükümle noktalar: “Kant’a, Avrupa’nın Zerdüş’ü diyebiliriz.”

Şairlerimize parlak mısralar ilham etmekle kalmadı Zerdüş. Allâmelerimiz de onun uğrunda çetin mübarezelere giriştiler. Samih Rifat*

bir frenk lisaniyatçısına dayanarak hazretin Turan asıllı olduğuna yemin ederken, -aynı frenk lisaniyatçısının şahit gösteren- Rıza Tevfik Avesta mübdiinin aryânîliğini ispata kalkıştı. Münakaşa aylarca sürdü. Evet, bir imparatorluk parça parça yıkılırken ulemây-ı rüsum İran'ın "filozof-u tabîisi" uğruna her fedakârlığı göze alıyor, her zillete katlanıyordu.

Şark düşmanı intelijansiyamızın, Şarklı bir hakîme karşı beslediği bu derin muhabbeti nasıl izah edeceğiz? Avrupa'ya olan sadakatiyle. Zira, şairlerimizin terennüm ettiği bu Zerdüşt, Avrupalı bir Zerdüşt'tür. Ve Zerdüştpereset ulemâmımızın tek amacı vardır: İslâmiyet'i unutturmak.

Mutlak'a Kaçış

Cellini* bir adam öldürür. Papa'ya şikâyet ederler. Kaşlarını çatar kudsiyetmeap: "Bizim kanunlarımız avam içindir" der, "dâhiler için değil." Celâl Sılay da bir tarafıyla Celline idi: Serazat, derbeder, küstah.

Diderot, iki yüzyıl önce bu yan dâhilerin nefis bir portresini çizmiş. "Rameau'nun Yeğeni'ni* okuyanlar yirmi beş yaşındaki Celâl'le karşı karşıya geleceklerdir: Hayır ve serden habersiz, sefaleti içinde mağrur, ele avuca sığmayan bir zekâ. Diderot'un kahramanı içtimaî bir zelzelenin arifesinde yaşıyordu; Celâl, içinde yaşadığı zelzelelerin. Celâl'in trajedisi bir çağın trajedisidir.

Onunla Nisvaz'da tanışmıştık. Nisvaz garip bir meşher idi 1940'larda. Zekâyla fuhuş, ciddiyetle bohem, en parlak ümitlerle en karanlık ıstıraplar yanyanaydı Nisvaz'da. Maziyle istikbal kucak kucağaydı. Mustafa Sekip bir avuç hayranına Bergson'u anlatır; Peyami, Marinetti üzerinde nutuk çeker: Suphi Taşhan "üç buudlu" şiirlerini okurdu. Sait Faik'in mütecessis bakışları, bir hikâye konusu arar gibi dolaşırdı masalarda. Arif Dino, Yunanca şiirlerini dinletecek bir kurban bulmak için iltifatlar dağıtırdı etrafa. Sadri Ertem her İstanbul gelişi Nisvaz'da otağ kurardı. Kimleri görmezsiniz çevresinde... Gazeteci Münir Süleyman, aktör Avni Dilligil, dekan kâtibi İhsan Altay ve bir sürü genç şair.

Celâl, bu alaca bulaca, bu insicamsız, bu birbirine yabancı insanların dünyasında imtiyazlı bir mahlûktu. Sekip hocaya takılır, Peyami'yle kırk yıllık dost gibi konuşur, Sait'le şakalaşırdı. Muaşeret adabı diye bir şey tanımazdı Celal, dünyada yalnız kendisi vardı. Sevimli bir hayvan, sıhhatli ve hayâsız. Yatağını arayan bir seldi Celâl: İnzibatsız, çılgın, şımarık. Nisvaz'da herkes şairdi bir parça. Ama Celâl kendini bir evvelki nesle kabul ettiren tek şairdi. "Türkiye'nin sesi" demişlerdi ona; "çağımızın sesi" demişlerdi.

Mısraları dudaktan dudağa dolaşıyordu. Çılgın bir kahkahaydı Celâl... Yerleşmiş değerlere zirveden bakan bir türediydi. Genç şairler, aralarında bir hükümdar çalımıyla dolaşan bu küstah delikanlıya, Napolyan Celâl adını takmışlardı, Napolyon Celâl, deli Celâl.

Ama kızamıyorlardı da ona. Tabiat gibi mesuliyetsiz, tabiat gibi masumdu. Yaşlılar aldanmamışlardı. Bir çağın sesiydi Celâl. Aydının halktan koptuğu, edebiyatın bütün içtimai değerlere arkasını çevirdiği perişan bir çağın sesi. Şiir ya bir oyundu artık, ya bir isyan. Ve Nisvaz pastahanesinin alkış tuttuğu bu garip şair, mefhumlarla oynayan bir kelime cambazıydı, mefhumlarla ve hayatla. Necip susuyordu, Nâzım hapisteydi. Bu köksüz burjuvazinin yeni bir şaire ihtiyacı vardı. Kendi buhranlarını, kendi iç sızılarını dile getiren bir şaire.

Yıllar geçti... Ben bir taşralı tecessüsüyle sürüklendiğim o gürültülü dünyadan, kitapların asude inzivasına iltica ettim. Celâl fırtınalar içinde kanat çırpmaya devam etti. Dalgalar o coşkun mizacı kâh girdaplara

fırlatıyor, kâh göklere yükseltiyordu. Celâl hayatı bütün hacaletleri, bütün acıları ve bütün zevkleriyle yaşadı. Hayat trajedisini onun kadar yakından tanıyan pek az insan vardır.

Yirmi beş yıl birbirimizden uzak yaşadık. Sonra garip bir tesadüf bu eski âşinâyı tekrar karşıma çıkardı. Yaralıydı ve bir dosta ihtiyacı vardı, güvenilecek bir dosta. Her ıstırap mukaddestir. İki yıl pazar akşamlarımızı beraber geçirdik. Beraber doldurduk “Yeni İnsan”ı. Okunmayan bir dergiydi bu, okunmayan ve satılmayan. Ama Celâl’in son ümit kapısı ve biricik geçim kaynağıydı. Değişmemişe benziyordu Celâl, ne var ki, bir Olemp Tanrısınıninkini hatırlatan kahkahaları arada bir çılgıllaşıyordu. Ve hiç beklemediğimiz bir anda karanlıklaşıyordu Celâl.

Huysuzluğu artmıştı. Bu üzücü dostluğa iki yıl dayanabildim. Ayrıldık. İki yıl sonra tekrar kapımı çaldı. Hiçbir şey olmamış gibi yeniden kucaklaştık ve dostluğumuz son günlerine kadar gölgesiz ve sakin sürüp gitti. Acılar zekâsını bilemişti Celâl’in, duygularını derinleştirmişti. Şimdi, o yaramaz, o uçan, o kabına sığmayan genç adamın yerinde olgun bir insan vardı.

Yirmi beşinde şöhretin zirvesine erişen şair, elli beşinde unutulmuştu. Daha mı kötü yazıyordu? Hayır... Okuyucularını kaybetmişti sadece, okuyucularını ve hayranlarını. Bir zamanlar hislerine tercüman olduğu “mutlu azınlık” hassasiyetini büsbütün kaybetmişti. Şiir istemiyordu artık. Tutunduğu dallar kopmuştu Celâl’in. Altından başka mukaddes tanımayan bu sersem kalabalığa ne söyleyecekti Celâl... Kitaplarını belli bir sayıda basıyor ve birkaç dosta armağan ediyordu. Zavallı Celâl, ömür boyu içtimaî kavgaların dışında yaşamıştı. Çalışanların, inananların ve gönüllerini bir dâvaya bağlayanların dünyasından habersizdi. Ve hazlar, bir zelzeleden kaçan hassas yaratıklar gibi uzaklaşmışlardı ondan.

Küçümsüyordu şöhreti. Ama âşıkklarını kaybeden bir dilberin meraretiydi bu. Başka ne yapabilirdi? Etrafındakiler tarafından anlaşılmadığına inanınca ebediyete seslenmek istedi. Aldatmayan tek sevgili vardı dünyada: mutlak güzel. Ve Celâl son yıllarını bu mağrur dildâdenin fethine adadı. Ama boşuna... Zengin bir hayat tecrübesi, keskin bir zekâ ve çok sığ bir irfan. Ömür boyu okuyamamıştı zavallı dostum. Kelime dağarcığı fakirdi. Ve kendisini bir uçuruma atar gibi “uydurcanın” kucağına fırlattı. Bu köksüz, bu musikisiz, bu tedaisiz kelime leşleriyle şiir yazılamayacağını anlayamadı. Başarısızlığı bir neslin başarısızlığıdır.

Celâl’i düşündükçe Balzac’ın bir hikâyesini hatırlarım: “Bilinmeyen Şaheser.” Bilinmeyen Şaheser bir ressamın trajedisidir, mutlak peşinde koşan bir ressamın. Bir portre üzerinde aylarca çalışan sanatkar eserini boyuna düzeltir. Bu titiz, bu hummalı çalışmaların sonunda bir boya yığını kalır tuvalde. Yalnız bu tashihlerden nasılsa kurtulan bir el ressamın bütün ustalığını, bütün sanatını, bütün dehâsını ifşa eder seyircilere. Celâl’in son şiirlerinde de bu “eli” hatırlatan güzel mısralar var: ciltlere sığmayacak düşünceleri üç beş kelimeye hapseden kristal mısralar.

Son yılların Celâl'i için şiir bir mikrokozmostu. Bütün ruhunu dökmek istiyordu kelimelere; bütün çilesini, bütün tecrübelerini dökmek istiyordu. Ve şiir Heraklitos'un vecizelerine dönüyordu çok defa: namütenahi karanlık... ve nazlı nazlı ışıldayan birkaç ateşböceği. Hint'in sutralarını hatırlatan bu yalın ve esrarlı kelime yığınının bütün lezzetiyle tadabilmek için şairin kendisini dinlemeliydiniz. Ne cezbeli bir okuyuştu o...

Zulmet perde perde aydınlanır, kelimeler birer kıvılcım olurdu. Anlamasanız da kendinizi kaptırırdınız o musikiye. O mısralar kırk yıllık şairin son yaşama sevinciydiler. Son yaşama sevinci ve usanç dolu bir hayatın tek esbab-ı mucibesi ve yegâne meşruiyet beratı. Zavallı Celâl... Elinde ne Oscar Wilde'ın İngilizcesi gibi muhteşem bir piyano, ne Mallarme'nin Fransızcasına benzer çok sesli bir org vardı. Ve o eciş bücüş "tilciklerle" ebedî güzeli yaratmak için çırpınıyordu.

Dikkati bıçak gibi saplanırdı gerçeklere: Sekmeyen, bağışlamayan bir dikkat. Bu keskin bakışlar her yalana faziletin maskesini lâhzada sıyrır; her sahte şöhreti çırılçıplak soyardı. Celâl kitapları değil, kalpleri okuyan adamdı. Son yıllarda tek zevki kalmıştı: anlamak: ıstırapları, buhranları, faziletleri. Ve anladıkça bedbinleşiyordu.

Her karşılaşmamız tadına doyulmaz bir vuslattı Celâl'le. Birkaç cümleyle masayı ışığa boğardı. Biz birbirini tamamlayan iki tezattık. Ben ciddiyetim, o sezişti. Ben kitapları tanıyordum, o insanı. Fazilete susuzdu Celâl, asalete susuzdu. İrfana hudutsuz hürmeti vardı. Bu büyük kabiliyeti köksüz ve idealsiz bir topluluğun alkışları mahvetmişti. Erken şöhret canına okumuştı Celâl'in. Muhatabını seçemedi Celâl.

Celâl Türkiye'nin Oscar Wilde'ıdır.

Batı'ya Kaçış

Yunanistan'a giderken, vapurda iki gençle tanışıyor Miller.* Yunanlı talebeyi çok beğeniyor. Dünyadan kaybolduğunu sandığı insanca duygulara kavuşmak sevindiriyor romancıyı ve Yunanistan'ı görmeden âşık oluyor Yunanlılara. Türk talebeye gelince "Hiç hoşlanmadım ondan diyor, en kötü taraftarıyla Amerikan kafası. Hayat yokmuş Türkiye'de. Ne zaman olacak? diye sordum. Ne zaman biz de Amerika gibi, Almanya gibi olursak, dedi. Hayatı hayat yapan madde idi, makine idi, ona göre." (The Colosus of Maroussi, s. 8-9).

Sürgüne gider gibi yurduna dönen bu bahtsız delikanlı, uzun bir zincirin son halkalarından biri. Ne Avrupalı, ne Asyalı. Ne Fransız, ne Türk. Kopmuş ve bağlanamamış.

Ağaoğlu Ahmet* Bey'i hatırlıyorum. "Babamdan Hâtıralar" (Samet Ağaoğlu,* Ankara 1940) okuduğum trajedilerin en acıklısı. Saf, iradesiz bir baba, ne istediğini bilmeyen garip ve hasta bir anne. Kadın, kocasından habersiz, Rusça öğretecek bir Ermeni hoca tutuyor oğluna. Ve Ahmet yalanla başlıyor hayata. Dört yılda ana dilini sökmemiştir. Leylâ ile Mecnûn'u okuyamıyor. Gülistan ile Bûstan'ı ancak hecelelemektedir. Oysa "üç ayda Rusça yazıyı söktüm" diyor... "Rus kitapları ne kadar çekici idi. Ötekiler ise kupkuruydular. Birtakım, beynimde taktak yapan şeyler."

Sonra Karabağ'da açılan Rus jimnazı. "Bahtiyarlığı tamdır." Türk hocalarını hatırladıkça utanç duyuyor: "Mecalsiz, üst-başları perişan, miskin insanlar." Oysa Rus hocalar "ne kadar canlı, temiz ve muntazamdılar". "Manevî varlığım ikiye bölünmeğe başladı. Mektepte iken başka hava, başka insanlar, başka fikirler ve endişeler arasında yaşıyordum. Eve gelince tamamen yabancı bir muhite giriyordum. Ve bendeki bu iki varlık, birbirine karışmaksızın, yanyana ve dimdik yaşamakta idiler. Hâlâ da yaşamıyorlar mı?" Ne hazin itiraf! Ölümünden birkaç yıl önce yazdığı bu satırlar, yalnız Ağaoğlu'nun değil, bütün bir aydınlar kafilesinin dramına ışık tutuyor.

Jimnazı bitiren delikanlı, Sen-Petersburg'a gitmek üzere ayrılırken annesi gâvur kızı ile evlenmeyeceğine dair ondan söz alıyor. Elli yıl sonra bile, o ânı hatırlarken üzgündür Ağaoğlu, tam bir Avrupalı olmadığına üzgündür.

"Ah, sevgili anneciğim" diye inliyor, "beni bu ikiliğe, bu tezatlara, bu ıstıraplara sevkeden sensin. Ben tarih ve tabiatın verdiği bütünlüğü kaybedeceğim. Fakat, yeni bir bütünlük de almış olmayacağım. Yarım yamalak bir şey olacağım. Ah bu yarım yamalaklık, ne tükenmez bir dramdır!"

Eski bir dâva arkadaşı, Resûlzâde, Ahmet Bey'i şöyle anlatıyor: "1894'te Fransa'daki tahsilini bitirdikten sonra Kafkasya'ya dönen Ahmet Bey'e yurttaşları beyhude değil ki, Frenk Ahmet demişlerdi. Bu sıfat ona Frenk fikir ve ideallerini yaymak hususunda gösterdiği gayreti için takılmıştı.

“Ahmet Bey Yakın Şark’taki Avrupalılaşıma hareketinin en samimi ideologudur.”

1909’da Türkiye’ye gelen “Frenk Ahmet” çok geçmeden İttihat ve Terakki’nin tanınmış yazarları arasındadır. Birinci Dünya Savaşı’ndan sonra onu tekrar Azerbaycan’da görüyoruz. Azerbaycan heyet-i murahhas âzası sıfatıyla Baku’dan Paris’e gitmek üzere iken İstanbul’da İngilizler tarafından tutuklanarak Malta’ya sürülüyor (Resûlzâde). Malta sürgünü bu “mutaassıp Garpçı”ya garip bir eser ilham ediyor: “Üç Medeniyet.” *Türk Yurdu* gibi milliyetçiliği bayraklaştırmış bir dergide parça parça yayımlanan eser 1928’de kitap olarak basılıyor (Türk Ocakları Matbaası).

Dünyada üç medeniyet vardır yazara göre. Bunlardan biri (yani Garp medeniyeti), diğer iki medeniyeti (İslâm medeniyeti ile Budist-Brahman medeniyetini) tahakkümü altına almıştır: “Necat ve halâsımız için Avrupa medeniyetini olduğu gibi temessül etmekten başka çare yoktur.” Peki medeniyet nedir? “Tarz-ı hayattır” diyor Ahmet Bey, “hayatın kâffe-i tecelliyâtı, maddî-manevî bütün şuûnudur... Tefekkür ve tecessüs tarzından başlayarak, telebbüs şekline kadar hayatın bütün tecellilerini” kucaklar. “Aynı medeniyet zümresi aynı kafa ile düşünür, aynı kalp ile hisseder, aynı manevî cihazlarla mücehhezdir.”

Garp medeniyeti galip, İslâm ve Budist-Brahman medeniyeti mağlup. Bunu bir kere açık ve kat’i olarak itiraf etmelidir. Mağlubiyet iki türlüdür: maddî ve manevî. Maddî mağlubiyetimiz aşikârdır. “İslâm cemaatleri, birbiri ardından velveleli bir tarzda sükût etmekte ve mahvolmaktadır. İslâmiyet’in son müstahkem kal’ası olan Osmanlılık da bugünkü hâl-i perişaniye maruz kaldı.”

Manevî mağlubiyetimiz de inkâr edilemez. Mağlubiyet nedir? “Başkasının şahsiyetini kabul ve iradesine tâbi olmak. Gerek Müslümanlar, gerek san ırk, elbiselerinden ve evlerinin tefrişatı gibi hayatın maddî tecellilerinden başlayarak, edebiyat, musiki gibi manevî hususatin en munis köşelerine kadar Avrupa modellerini taklit etmektedirler. Hele içtimaî, siyasî, fennî, terbiyevî müesseselerde Avrupa’nın büsbütün şakirdidirler.” Ahmet Bey de bunu istemiyor muydu? Evet ama, bu tâbiyet doyurmuyor üstadı. “İslâm medeniyetine mensup cemaatlerin her gün mahv ve münkariz olduklarını görüyoruz. Japonya gibi Avrupalılaştan milletler ise günden güne ilerliyor... Seylâp gibi akıp gelen ve karşısında kendi nev’inden bir mania bulamayan Avrupa medeniyeti her şeyi süpürüp götürüyor.” “Aramızda Avrupa medeniyetinin üstünlüğünü kabul etmeyen yok, fakat bir noktada aklananlarımız var: bu üstünlük Avrupa medeniyetinin yalnız bazı unsurlarına, meselâ ulûm ve fûnûna münhasır değildir. Her medeniyet zümresi, bölünmez bir bütündür. Parçalanamaz, süzgeçten geçirilemez. Üstün olan onun bütünüdür. Ayrı ayrı, falan veya filan kısmı değildir.”

Yani Ahmet Bey Şark milletlerinden -daha doğrusu İslâm dünyasından- tam bir teslimiyet, kayıtsız şartsız teslimiyet bekliyor. “Medeniyeti, idare-i

maslahat usulüne tâbi tutmak isteyerek, kadir ve kahhar bir kuvveti, pazar mantığı ile idare etmeğe kalktık. Yüz seneden beri çabalayıp müsbet bir neticeye vasıl olamayışımızın sebebi hep budur...” Yaşamak için ‘Yalnız libasımız ve bazı müesseselerimizle değil, kafamız, kalbimiz, tarz-ı telâkkimiz ve zihniyetimiz itibariyle de, Avrupa’ya uymalıyız.” Ama bunun için “şahsiyet-i milliye”mizi feda etmek lâzım gelecekmiş. Adam; şahsiyet-i milliye de nedir ki? “Acaba bir millette değişmeyen, ebedî bir hususiyet, bir özlük var mıdır? Hayır”, diyor Ahmet Bey, “özlükten bahsedenler mütemadiyen bunun ahlâktan, hukuktan, lisandan v.s.’den ibaret olduğunu söylüyorlar. Fakat tarih-i millet üzerinde en sathî bir teemmül, bütün bu anâsırın lâyetebeddel ve ebedî olmadığını isbat eder.”

“Tarihinde dinini en az iki defa değiştirmeyen hangi millet vardır? Türkler önce Şamanî değil miydiler?” (Şimdi de Hristiyan olsunlar, değil mi Ahmet Bey?) “Ahlâk ve hukuka gelince bunlar mahiyetleri itibarı ile mütehavvil ve mütebeddildirler... Lisanın ebedîliği de umumî değildir. Bununla beraber yalnız lisandır ki, mahiyeti değişmeden tekâmül edebilir. Demek ki millî şahsiyet denilen mefhum, lisanla beraber bir milletin mevcudiyet-i maddiyesinden başka bir şey değildir.”

Din, ahlâk, hukuk... birer safra. Gemimizi kurtarmak için vazgeçeceğiz onlardan. Dile gelince, başka bir “milliyetçimiz”, Ahmet Bey’den kırk yıl sonra, hemşehrisinin başlattığı teceddüt hamlelerini taçlandıracak ve bizi ilim dili olarak İngilizceyi kabul etmeğe çağıracaktır. (Bakınız Zeki Velidî Togan,* Hâtıralar). Ahmet Beye dönelim: “İbtidâî bir ziraattan başka elimizde millî denilecek bir sanatımız yok. Zekâ ve dimağımızın saha-i cevelâm pek mahduddur. Kalbimizin darabanı pek zayıftır.” (Yani sefaletimizden başka kaybedecek bir şeyimiz yok. Marx olsa zincirlerimizden başka derdi). “Yine bereket versin ki, herkesin mütenaim olduğu o umumî sofrada hissemize düşen kırıntılarla bir nevi idare-i maslahat etmekle zevahiri kurtarmağa çalışıyoruz.”

Sonra nakarat: “Medeniyet sahasında mağlubiyetimiz kat’idir ve galip medeniyeti temsil etmek lüzumu mübremdir.” Ahmet Bey de ihtiyar Caton* gibi her ibareyi aynı nakaratla bitiriyor: “Delenda Carthago” (Kartaca’yı yıkalım). Yalnız Ahmet Bey’in Kartaca’sı, düşman bir ülke değil; kendi medeniyetidir, kendi medeniyetimizdir.

Düşman esareti altında kaleme alman kitap, düşman medeniyetinin destanı. Galiplerin çizmesini yalayan bir “milliyetçilik”. Ahmet Bey tanımadığı Osmanlı tarihinin ve ölünceye kadar öğrenemediği Türk edebiyatının hasm-ı bîamanı’dır. Şöyle diyor: “Mekteplerimizde umumî edebiyat tedrisinde Yunan, Roma ve Avrupa akvamının kahramanlık devirlerine ait edebî eserleri hususi bir itina ile tedris etmeliyiz.” “Asırlardan beri Osmanlı hükümeti, faziletin düşmanı olmuştur. Hükümdarlar ve hükümet adamları âdeta faziletten, bilhassa medeni faziletten tevahhuş edegelmişlerdir. Onun menbaini kurutmak için ne yapmak lazımsa

yapmışlardır. Sıdk-u sadakate, cesaret-i medeniyyeye, hakka ve hakperestliğe karşı, mütemadi bir harp ilân etmişlerdir.”

Deli Petro’yu “âlî fikir” ve “âlî himmet” bir dâhi olarak takdim eden yazar, ahlâkımızı da, edebiyatımızı da yerin dibine batırıyor. *Hâkimiyet-i Milliye* başmuharririnin en çok sevdiği müellifler “Lenin’i hazırlayan” Rus yazarlarıdır. Kendisini dinleyelim: “Bana ilk evvel Kafkasya’yı sevdiren, Kafkasya’nın güzelliklerini anlatan Lermontov’la Puşkin’in tasvirleridir. Ve keza Kafkasya köylüsüne, onun saf ve temiz hayatına karşı ilk hissî merbutiyeti yine bu muharrirlerin eserleri uyandırmıştır. Vatan muhabbeti, vatan aşkı işte böyle doğar, böyle kesb-i kuvvet eder.”

“Üç Medeniyet” serlevhalı bu insafsız ithamnamede Türk-İslâm medeniyetine ait her değer kötülenir. Bayramlarımızın sayısı azdır, kabahat. Sadi’yi okuruz, günâh. Ve üstat bizi utançtan öldürmek için Sadi’nin ahlâkını “Kanunların Ruhu” ve “İçtimaî Mukavele” ile mukayeseye kalkar. Hattâ Marx’ın tarihî maddeciliğini bile sahneye çıkarır. Ne var ki, hukuk-u esasiye müderrisi, Şiraz’lı şairle, Montesquieu veya Rousseau arasında nasıl bir münasebet bulunacağını katiyen söylemez.

Aydınlarımız bu “haydarâne” hücumlar karşısında kahramanlıklarını “hakîmâne” bir sükûtle ispat ederler. Ancak Serbest Fırka komedyasından sonra, dilleri çözülür. Celâl Nuri Bey* “Üç Medeniyet” yazarını Rus’lukla itham eder. “Üç Medeniyet” yazarı Celâl Nuri Bey’in Rum olduğunu ispata kalkar... Zavallı Agayef, zavallı Türk milliyetçiliği.

Vatanında pek az tanınan Le Bon, Osmanlı ülkesinde yaman bir mürit bulur, Abdullah Cevdet. Bu aşinalığın uzun bir mazisi var. Paris'te "Osmanlı" gazetesinin yazı işlerini deruhte eden genç politikacı halk ruhiyatının yabancısıdır. Büchner'den* Le Bon'a, yani fizyolojiden sosyolojiye atlar. Ve "bir kavmin tabib-i içtimaîsi olmak isteyenlere uzviyet-i akvamın teşrihini, fizyolocyasını" göstermek için "Les Lois Psychologiques de l'Evolution des Peuples"ü tercümeyle koyulur. Zira bu kitaptaki "nusus ve kavanın-i içtimaiyeye muttali olmaksızın ıslah-ı mülk ü millete" kalkışmak "teşrih ve fizyolocya bilmeksizin tabiblik davasında bulunmak kadar abes ve tıflânedir."

Genç doktorun Le Bon hayranlığı, ana yurtta da devam eder. A. Cevdet, "O zekâ-ı feyyaz"ın Türkiye büyükelçisidir sanki. "Yığın Psikolojisi" mi çevrilmiş? Nevzuhur mütercimlere yıldırımlar yağdırır ve kolları sıvayıp kitabı kazandırır Türkçeye.

Zavallı A. Cevdet! Paris'e her gidişinde o "büyük ve İslâm'ın muhibbi hakîm"ın ikametgâhını tavaflı edermiş. "Aklı Selim" mütercimini ateizmin bayraktarı olarak tanıyanlar "İslâm'ın muhibbi" tabirini tuhaf bulacaklardır. Acele etmesinler; bu "reaksiyoner, sosyalizm ve cumhuriyet aleyhtarı, fakat hür-endîş" fikir adamı (!) "medeniyetler, yalnız yeni bir din hâlini alan sosyalizm ve komünizme değil, İslâmiyet'e karşı da savaş açmak zorundadırlar" diyecek kadar "İslâmiyet muhibbi", Lozan'da Türklere fazla mülayim davranan İtilâf Devletlerini kınayacak kadar da Türk dostudur! Ah bu intelijansiyamızın gafleti...

İkinci Meşrutîyet'in bir başka "Le Bon'perest"i de, Celâl Nuri. "Tarih-i Tedenniyât-ı Osmaniye" yazarına göre: "Bizim ahvalımız, hususiyle Meşrutîyet'ten sonra cereyan eden vak'alar nazar-ı dikkate alınır, G. Le Bon pek ziyade hak kazanır." Celâl Nuri, üstadın temel fikirlerini uzun uzadıya anlattıktan sonra, onu "inkılâpçılarımız"a ısrarla tavsiye eder: "Kanun-u esasi ile bir millet can çekişmekten kurtulamaz." Asıl gaye, "devlet ve milleti ıslah etmek." "Psikolojiyi küçümsedikçe çökmekten kurtulamayız."

Le Bon fikriyatının hayranlıkla sergilendiği bir mecmuada da *Edebiyat-ı Umumiye*, Le Bon düşünce bakımından Fransız'dan çok Alman'dır, diye yazar Celâl Nuri. Bunun içindir ki, Fransız aydınlarından çoğu onu kendilerinden saymazlar. Son kitaplarında "irfan-ı beşeriyete yeni bir felsefe-i ruhiyenin çerçevesini sunan" üstat, kendi memleketinden çok Almanya'da, Japonya'da, hattâ memleketimizde meşhurdur.

Alman orduları, muzaffer oldukça Celâl Nuri'nin Le Bon hayranlığı tezâyüt eder. "Latin milletleri tarih sahnesinden çekiliyor" müjdesini vermektedir Le Bon. "Biz Türkler, onun eserlerine eşsiz bir ilgi göstermeliyiz. Onu ne kadar iyi tanırsak, o kadar az hata ederiz. Üstat, yalnız Fransız

psikolojisini değil, bizim ahvalimizi de bizden söz etmeyerek düsturlaştırmıştır. Le Bon’dan bir formacık olsun okunmadan, doğru dürüst bir başmakale bile yazılamaz.” (*Edebiyat-ı Umûmiye Mecmuası*,* s. 2)

İkinci Meşrutiyet’in ilânından sonra Ahmet Şuayp,* Rıza Tevfik ve Câvit Beylerin büyük iddialarla neşrettikleri *Ulûm-u içtimaiye ve iktisâdiye Mecmuası*’nda da üstatla sık sık karşılaşırız. Şuayp muharririni zikretmeye lüzum görmeden Le Bon’dan fikirler, hattâ fasıllar aktarır.

Le Bon mütercimlerinden Giritli Ahmet Saki, üstadı, “kimya âlimi, teşrih uzmanı, usta bir ressam, fotoğrafçı ve haritacı, sabırlı bir seyyah...” olarak tanıtır. Ve “kütüphaneler dolduracak kadar bol olan muhalledâtının” bizde kâfi derecede tanınmadığından şikâyet eder.

Hangi muhalledât? “Kitle Psikolojisi” yazarı, rüzgârın istikametine göre yönelen bir düşünce fırlıdağıdır. Avama mahsus bir ansiklopedi, Frenkçe yazan bir Rıza Tevfik. Köksüz bir intelijansiyaya ufuksuz bir “mürşit”.

İnsanından kopan intelijansiyanın kaderi suya nakışlar çizmek. Zavallı *Peyam-ı Sabah* başmuharriri... O hazin başlığın (Nakş-ı Ber ab) yalnız bütün mahsulat-ı edebiyesini değil, kısa fakat hummalı hayatını da kucaklayan bir mezar taşı kitabesi olacağını düşünmüş müydü acaba? Hatalarını hayatıyla ödeyen Ali Kemal bana hep Suavi'yi hatırlatır. Aynı engin tecessüs, aynı bilgi susuzluğu, aynı şuarsuzluk. "Fetret" yazarı bir fetret devrinin yazarıdır. Diliyle Ahmet Mithat'a, inançlarıyla Celâl Nuri'ye yakın. Ali Kemal'i Avrupa mahvetti. Akla, muayyeniyete, Batı'nın bütün yalanlarına inanıyordu. Bozgun çağlarının ümitsiz aydını. Karanlık günlerin bu çok alkışlanan, çok sevilen, çok korkulan gazetecisi ne istikbale inanıyordu, ne halkına. Ali Kemal an'ı yaşıyan adamdı. Satılmış mıydı? Hayır. Ali Kemal bir neslin günâhlarını yüklenen tekedir, belki en büyük suçu: samimiyet. Topal bir üslup, çılgın bir muhayyile ve bir kadın hassasiyeti.

Fransız Devrimi'ni ben de "Rical-i İhtilal"den heceledim, bütün bir nesil gibi. "Edebiyat-ı Hakikiye Dersleri" çırpıştırılmış bir kitap, ama Türk aydınları Flaubert'le mektebini o karalama'dan öğrendiler. "Bir Safha-i Tarih" zaman zaman bir destan coşkunluğuna yükselir. "Paris Musahabeleri"ni hâlâ severek okurum. Hüseyin Cahit'le tartışmalarında Ali Kemal'i çok daha dürüst, çok daha tarihe hürmetkâr, çok daha bizden bulmuşumdur. Ali Kemal Yeni Osmanlılar'ın son temsilcisidir. Sait Halim Paşa'nın ölümü üzerine yazdıklarını hatırladıkça hem insan, hem yazar olarak yüzüm kızarır. Politikacı Ali Kemal, yazarın mesuliyetinden habersiz, insiyaklarına zebun bir kelime cambazı idi.

Çağdaşlarına tarih şuuru aşılama isteyen o çılgın zekâ yakın tarihimizin en şuarsuz kalemlerinden biri ama yine de adını kuşatan bu korkak, bu hain, bu riyakâr sükûtu hakketmemişti. Fransa bir Maunas'ı bile bağışladı.

Nakş-ı Ber ab yalnız Ali Kemal'in hailevî kaderini hulasa etmiyor; yazarın kalabalıkla haşr-u neşr olamadığı bir dünyada hepimiz suya nakışlar çizen birer çılgın değil miyiz?

II- BİZ VE ONLAR

“İmparatorluk günden güne zayıflamaktadır. Niçin saklamak? Onu bu hâle düşüren sebeplerin başında Avrupalılaşma zihniyeti gelir. Temellerini III. Selim’in attığı bu zihniyeti, derin cehaleti ve sonsuz hayalperestliği yüzünden II. Mahmut son haddine vardırır. Babıâli’ye tavsiyemiz şudur: hükümetinizi dinî kanunlarınıza saygı esası üzerine kurunuz. Devlet olarak varlığınızın taneli, Padişahla Müslüman tab’a arasındaki en kuvvetli bağ, dindir. Zamana uyun, çağın ihtiyaçlarını dikkate alın. İdarenizi düzene sokun, ıslah edin. Ama yerine size hiç de uymayacak olan müesseseleri koymak için eskilerini yıkmayın. Avrupa medeniyetinden sizin kanun ve nizamlarınıza uymayan kanunları almayın. Batı kanunlarının temeli Hristiyanlıktır. Türk kalınız. Tatbik edemeyeceğiniz kanunu çıkarmayın. Hak bellediğiniz yolda ilerleyin. Batının sözlerine kulak asmayın. Siz ilerlemeye bakın. Adalet ve bilgiyi elden bırakmayın. Avrupa efkâr-ı umûmiyesinin az çok değeri olan kısmını yanınızda bulacaksınız. Kısaca, biz Babıâli’yi kendi idare tarzı’nın tanzim ve ıslahı için giriştiği teşebbüslerden vazgeçirmek istemiyoruz. Ama, Avrupa’yı örnek olarak olmamalıdır kendine. Avrupa’nın şartları başkadır, Türkiye’nin başka. Avrupa’nın temel kanunları Doğu’nun örf ve âdetlerine taban tabana zıttır, ithal malı ıslahattan kaçının. Bu gibi ıslahat Müslüman memleketlerini ancak felakete sürükler. Onlardan hayır gelmez sizlere.”

METTERNİCH*

Bir Anonim Şirket

Bu kasvetli hava, Büyük İhtilali'mden sonra esmeğe başlıyor Avrupa'da. Ortaçağda herkes yerli yerindedir. Arada bir Kudüs hülyasına tutulan baronları, İslâm'ın kılıcı hacamat edip şatolarına yollar. Avam tarihin kulisindedir, sırtında kamçı izleri. İctimaî ehram sarsılmağa başlar. Karanlıktan uğultular yükselir: şuurun sesi, isyanın sesi. Ve yeni Tanrılar belirir ufukta: hürriyet, akıl, fert.

Avam burjuva olur. On sekizinci asır, kavga asrı. Arzı insanlığa mezar yapacak olan burjuvazi, insan hakları uğruna savaşmaktadır. Ağlamaz, kükrer. Sonra, fetihten fethe, daha doğrusu cinayetden cinayete koşan bu Kabilleroyu,* kendi günlerinin de sayılı olduğunu anlar. Karamsarlık sarar Avrupa'yı, şairane bir karamsarlık... bir imtiyaz, bir kibarlık alâmeti.

Şimdi, yeni bir illetle karşı karşıyayız. Elem değil, keder değil, yas değil. Avrupa bir yol kavşağında ve her yolun sonunda: adam. Cellatları da, kurbanları da aynı mezbaha bekliyor. Avrupalı Tanrıyı öldürdü. Topuklarından saçlarına kadar uzanan bir mütenâhiye mahpus. Bu kubbede hoş bir seda bırakmadan, yok olup gidecek. Cinayetleri hiçbir işe yaramadı.

Avrupalı... Hangi Avrupalı? Bugün bütün dünya Avrupalı değil mi? Aydınlarımız, Batı'nın her hastalığını ithale memur bir anonim şirket. On dokuzuncu asırda ithal ettikleri hastalığın adı "buhran"dı. Kelime doğar doğmaz birbirini kovaladı buhranlar: iktisadîsi, içtimaîsi, fikrîsi. Şimdi de yeni bir meta' sürüyorlar piyasaya: bunalım. Cıvık, sinsî, vahim bir maraz. Kendimize pek yakıştırdığımız bu illetin kökü ne tarihimizde, ne uzviyetimizdedir.

Şairin Reşit Paşa için söylediklerini -biraz değiştirerek- intelijansiyamıza ithaf edelim:

"Vücûd-ı nâzik-i millet, rehin-i sıhhat iken
Düşürdü re'y-i sakimi frengi illetine"

İki asır önce basılan bir ikonoloji* kitabında, kadın olarak tasvir edilmiş demokrasi; alnında asma yapraklarından bir taç, sırtında kaba saba giysiler; bir elinde nar, ötekinde yılan.

Her çağ kendi rüyalarını, kendi emellerini söyletmiş kelimeye; her demagog kendi yalanlarını. Uğrunda sel gibi kan akıtılmış. Nedir bu demokrasi?

“Katıksız demokrasi ayak takımının despotizmidir”, diyor Voltaire.* “Demokrasinin temeli fazilettir”, diyor Montesquieu*... De Maistre:* “hırstır”, diyor. Demokrasi adaletin temelidir, Vacherot’ya* göre. Proudhon’a göre, ruhanî ve cismanî bütün iktidarların sona ermesidir. Thierry* için, demokratik cumhuriyetlerin sonu ahlâkî bir alçalıştır.

Günümüze gelelim: “Weberci* bir sosyologa göre, demokrasiyi diğer siyasî rejimlerden ayıran. önfara ziye: hürriyet. Hürriyet, demokrasinin başlangıcından itibaren mevcuttur; derece kabul etmeyen, kayıtsız şartsız bir hürriyet. Bu mefhum demokrasinin amacını da belirler: eşitlik. Eşitlik gerçekleşemez, gerçekleşirse demokrasi hikmet-i vücudunu kaybeder, yerini anarşiye bırakır. Tarihteki demokrasileri anlamak ve özlerinden ne kadar uzaklaştıklarını tayin etmek için onları bu saf tiple karşılaştırmak gerek. (Bkz. J. Freund* “Le nouvel âge”, Paris Riviere, 1970).

Çağdaş Avrupa’nın demokrasi anlayışı bu, kısaca. Şimdi de İslâmiyet’in devlet telakkisine bir gözatalım.

İnsanlar, doğuştan eşittirler: kullukta, fanilikte eşitlik. Ama menfi bir eşitlik bu. Sonra, iman sayesinde yeni bir eşitlik kazanırlar, kardeş olurlar. Rabbin lütuflarından aynı ölçüde faydalanacaklardır: hukukî ve müsbet bir eşitlik.

Kulun bütün haysiyeti: mümin oluşunda. Kul, mümin olunca hukukî bir hüviyet kazanır, dilenciye halifeye eşit kılan bir hüviyet.

İslâm için hürriyet felsefî değil, hukukî bir mefhum. Temeli: camianın bütün fertleri arasında tam bir hak eşitliği olduğu inancı.

Hükmeden Allah’tır, bu hâkimiyet devredilemez. Allah, her ul-ül emr’i* otorite ile doğrudan doğruya teçhiz eder. Emir (veya Sultan) seçimle gelse de, durum değişmez. Allah’ın dışında cismanî bir otorite yoktur. Vardır demek, Allah’a şerik koşturaktır. Ul-ül-emr, Allah’ın aletidir sadece. İslâmiyet’te her türlü istibdada, ahkâm-ı Kur’aniyye dışındaki her türlü keyfiliğe karşı direnmek için birçok yollar vardır.

Kitap sahibi kavimler, İslâm’ın üstünlüğünü kabul etmek ve ona cizye ödemek şartıyla hudutlu, fakat teminatı olan bir hakka lââyık görülürler. Bu himaye, ümmetin bir civanmertliğidir. Bir nevi misafirperverlik. Himaye edilenlerin daha az vazifeleri olduğu için, hakları da daha azdır. İbadetlerine devam edebilir, kendi kanunlarını uygulayabilirler.

Putperestlerin camiada yeri yoktur. Ama Müslümanlar onları da zaman

zaman korumuşlardır. Her kâfir ve putperest İslâmiyet'i kabul eder etmez, misak'a dahil olur. İslâm, cihanşümul bir dindir, bütün insanlara hitap eder. Kast da tanımaz. Gerçek Müslümanın nazarında sosyal sınıf diye bir şey olamaz. Servet veya mevki ayırmaz insanları; Müslüman, Müslümana eşittir. Cevdet Paşa'nın söyleyişiyle: "Emr-i taayüşçe ağniyâ ile fıkârânın halleri mütekaarib ve müteşâbihdir. Câmi-i şerifde ise müsâvât-ı tâmmе ve hürriyet'i kâmile vardır..." Fukara ile zengin arasında "bir büyük mesafe görünmez." Ve Hristiyan devletlerinde olduğu gibi, tefrika ve husumet de yoktur. "Binaenaleyh, akvâm-ı İslâmiyede commune ve socialiste ve nihiliste gibi fûrûk-ı îtizâliyye" bulunmaz.

Emr (teşriî magister)* Kur'an'ındır. Fıkıh* (kazaî magister)* bütün müminlerindir. Müminler Kur'an'ı okur, ezberler ve hareketlerini ona göre ayarlarlar. Bir hükm (icra kuvveti) var, hem mülkî, hem dinî. Hükm yalnız Allah'ındır. Bir aracı tarafından (ul-ül-emr) yürütülür. Ul-ül-emr'in ne kazaî, ne de teşriî kuvveti vardır.

Vatandaşlığı yapan kan ve toprak değil, inanç. Ümmetin Avrupa dillerinde karşılığı yok. Siyasî ve dinî bir bağ. Kuran hem bir ibadet kitabı, hem bir anayasa, muhatabı bütün insanlık. (Bkz. Gardet,* "La Çite Musulmane", Paris, Vrin, 1970).

Demek ki İslâmiyet'in temel mefhumu: eşitlik. Bu bir amaç değil, bir hak. Hürriyet, eşitliğin bir başka adı veya görünüşü. Sınıf kabul etmeyen, imtiyaz tanımayan bir dinde kimin, kime karşı hürriyeti? Batı, hürriyeti, bir hata işleme hakkı olarak tarif ediyor. Müslümanın böyle bir hakkı yoktur. Çünkü o ebedî hakikatin, yegâne hakikatin, cihanşümul hakikatin emrindedir.

Evet, İslâmiyet bir kanun ve nizam hâkimiyeti (nomokrasi)dir.* Batı'nın gerçekleştirmeye çalıştığı eşitliği çoktan fethetmiştir. Fikir hürriyetini, insanı insana saldırtan bir tecavüz silâhı olarak değil, bir ikaz, bir irşat vasıtası olarak kabul etmiştir. Demokrasinin ta kendisidir İslâmiyet. Ama Batı'nınkinden çok başka bir ruh ikliminde gelişen, çok başka umdelere dayanan bir demokrasi.

İrfan, düşüncenin bütün kutuplarını kucaklayan bir kelime. Tecessüsü madde dünyasına çivilemeyen, zekâyı zirvelere kanatlandıran, beşerîyi ilâhî ile kutsileştiren, uzun ve çileli bir nefis terbiyesi. İslâm, insanı parçalamaz. İrfan, kemâle açılan kapı, amelle taçlanan ilim. Batının “kültür”ünde bu zenginlik, bu ihtişam, bu hayata istikamet veriş yok. İrfan bir mevhibedir. Cehille gelişen bir mevhibe. Kültür, katı, fakir ve tek buutlu bir lâfız. İrfan, beşeri beşer yapan vasıfların bütünüdür. Kültür, homo ekonomikus’un kanlı fetihlerini gizlemeye yarayan bir şal. İrfan, dinî ve dünyevî diye ikiye ayrılamaz. Yani her bütün gibi tecezzi kabul etmez.

Kültür kaypaklığı, müphemiyeti ve seyyaliyetiyle Avrupa’dır. Tarih edilmeyen ve edilemeyen bir kelime. Kâh suda, kâh karada yaşayan bir hilkat garibes. Alman için başkadır, Fransız için başka. Bazen içtimaî hayatın bütününe ifade eder, bazen bir alışkanlıklar, bir kazanılmış hüneler mecmuasıdır. Şimdi hayatın kendisidir, şimdi cilası.

Avrupa’nın kılı kırka ayıran tahlilci zekâsı bilgiyi dünyevî ve dinî diye ikiye böler. O’na göre dinî kültürle lâdinî kültür farklı mefhumlardır. Dünyevî kültür ne demek? Kültürü toprağa zincirleyen bu anlayış da bir ideoloji, yani bir aldatmaca değil mi?

Din asırlardan beri yaşayan ve nesilleri huzura kavuşturan, tecrübeden geçmiş bir inançlar manzumesi; sıcak, dost, köklü. Batı’nın dünyevî dediği kültür ise, hâkimiyetini tahkim için düşman ülkelere ihraç ettiği sefil bir ideoloji. Taarruzun hedefi haçlı seferlerinden beri aynıdır; kılıçla kazanılamayan zaferi yalanla kazanmak. İdeolojiler tahribe yeltendikleri imanın yerine sahtelerini ikame etmek için uydurulan birer ersatz’dır. Başka bir deyişle, remizleri, merasimleri ve kiliseleriyle çağın icaplarına uydurulmuş birer inanç manzumesi. Rüştünü idrak etmemiş nesillere ilim diye yutturulan, yalnız zarflarıyla ilmî, muhtevalarıyla masal, birer bulamaç.

Şöyle diyelim; Avrupa Tanzimat’tan beri aynı emelin kovalayıcısıdır: Türk aydınında mukaddesi öldürmek. Mukaddesi yani İslâmiyet’i. Bu mukaddesin yerine kendi mukaddesini aşılazamazdı. Çünkü misyonerin hedefi, Devlet-i Âliyye’yi Hıristiyanlığa kazanmak yani, Devlet-i Âliyye ile bütünleşmek değil, ezeli düşmanını “etnik” bir toz yığını haline getirmektir, istediği kalıba sokacağı şuursuz ve iradesiz bir toz yığını. Kaldı ki İslâm’a teklif edeceği bir mukaddesi de yoktu, Avrupa’nın. Tahrip ameliyesi hiç değilse aydınlar “kesimi”nde tam bir başarıya ulaştı. Batı’nın muharref Hıristiyanlığa tevcih ettiği tenkitleri kendi dinimiz için de geçerli sandık. “Hür-endiş”likleriyle övünen nesiller türedi. “Hür-endiş”ler ananeye düşmandılar, tek mabutları vardı: teceddüt; tek mabetleri: Avrupa. Celâl Nuri, Abdullah Cevdet, Baha Tevfik ve Sabahattin Bey vs. Sözde bir isyandı bu... taassuba, istibdada karşı zekânın direnişiydi. İmihlâlin mes’uliyetini imana yükleyen bu zavallılar bir asır önceki Fransız intelijansiyasının

kiliseye karşı savaşıını tekrarlayan şuursuz birer aktördüler. Zehirli telkinleri mukavemet kalelerini yok etti, imansız ve idealsiz nesiller türettik. Pusuda bekleyen yabancı ideolojiler setleri yıkılan ırmaklar gibi yayıldılar ülkeye. Bunları üç zümrede toplayabiliriz:

1 - Hiçbir dünya görüşüne bağlı olmayan ve sırf ihraç maksadıyla uydurulmuş müstehase telkinler. Bizim için uydurulduklarından onları millî diye vasıflandırdık. Bu tahripkâr telkinlerin mümeyyiz vasfı tarihe düşmanlıktı. Tarihe, yani millî birliğin, millî şuurun biricik mimarına. Osmanlı barbardı, İslâmiyet gericilikti, biz Hititler'in, Sümerliler'in çocuğuyduk vs.

2 - Bir nevi nasyonal sosyalizm. Nasyonal sosyalizm Alman millete mahsustur ve ithal edilemez. Ancak karikatürü, yani muharref bir nasyonal sosyalizm Türkleştirilebilir. Hayvanî'yi yani biyolojiği ilâhîleştiren bir inanan, bütün kavimlere kucağını açmış bir camiadan iltifat görmesi beklenemezdi.

3- Sosyalizmler. Başka ülkelerin tezatlarını halletmek ve Hıristiyan Batı medeniyetinin karşılaştığı engelleri ortadan kaldırmak için imal edilen sosyalizmler bize tarihî çerçevelerinden sökülerek, içtimaî muhtevalarından tecrit edilerek ezelî ve ebedî birer nass gibi takdim edildi.

Üç zümrede topladığımız bu hazmedilmemiş ve hazmedilmesine imkân olmayan inanç manzumeleri, hep aynı iştiyakı cevaplandırmaktadırlar, yani her üç inanç da mahiyetleri icabı dinîdirler. Mahiyetleri icabı dedik, zira üçünün de, ilmihalleri, rahipleri, remizleri vardır. Üçü de şuura değil, şuuraltına hitap ederler. Tenkit ve münakaşaya tahammülleri yoktur.

Geniş halk tabakaları, ecdattan müntekil imanlarına sıkı sıkıya bağlıdırlar. Rasyonel, irrasyonel gibi nevzuhur tefriklerden Habersizdirler. İslâmiyet'i toptan benimserler. İthal malı ideolojiler intelijansiyamızın inhisarındadır. Bütün zorlukları onlarla çözer, bütün meçhulleri onlarla aydınlatırlar, İslamiyet halk tabakalarının “kültür”üdür. Bu sözde dünyevî kültür ise aydınların dini...

Din Afyon mudur?

Şato kiliseye dayanıyordu, kilise, nass'a.* Batı'nın düşünce tarihi akılla naklin mücadelesi tarihi. Nakil, imtiyazların kalesiydi. Üçüncü sınıf, bu asırlık kaleyi aklın dinamitiyle tahrip etmedikçe hürriyete kavuşamazdı. Hıristiyanlık, eski toprak köleleri için karanlık bir mahpesti, maddecilik* arz-ı mev'ut;* din zilletti, dinsizlik haysiyet.

Burjuvazi iktidara geçer geçmez kiliseyle nikâh tazeledi; kiliseyle, yani nass'la. İmtiyazlarını koruyacak bir hisardı nass. Şimdi, aklım bayrağını omuzlamak yeni bir içtimaî sınıfa düşüyordu, en yoksul ve en kalabalık sınıfa.

Mekanist maddecilik,* yükselen burjuvazinin* kavga silâhıydı; diyalektik maddecilik* dördüncü sınıfın kavga silâhı oldu. Birincinin görevi feodaliteyi* yıkmaktı, ikincinin kapitalizmi. Din, Avrupa için bir afyondur, bütün ideolojiler gibi. Avrupa'nın tarihi, bir sınıf kavgası tarihidir. Osmanlı için şuurdur din, tesanüttür, sevgidir. Osmanlı toplumu insan haysiyetine ve inanç birliğine dayanır. Hegel* belki haklı: tarih tezatlar içinde gelişir. Osmanlı'nın tezadı Avrupa'dır. Batı'da maddecilik bâtil'in hisarlarını yıkan bir dinamit, hür düşüncenin dinamiti; Osmanlı İmparatorluğunda maddecilik bir kendi kendini tahrip cinneti.

Avrupa, Osmanlı ülkesine papaz ihraç eder. Hıristiyanlığa davet için mi? Ne münasebet. Tek emeli, Osmanlı'yı dinsizleştirmektir. Dinsizleştirmek, yani "etnik bir toz" hâline getirmek.

Bir kelimeyle: dinsizlik, Batının yükselen sınıfları için ne kadar hayırlıysa, bizim için o kadar meşumdur; onlar için ilerleyiş; bizim için çözülüş ifade eder, mukaddesi. İster siyah derili, ister sarı...

İnananlar kardeştir.

Aynı şeyleri sevmek, aynı şeyler için yaşamak ve ölmek. Türk'ü, Arap'ı, Arnavut'u düğüne koşar gibi gazaya koşturan bir inanç; gazaya, yani irşada. Altı yüzyıl beraber ağlayıp, beraber gülmek. Sonra bu muhteşem rüyayı korkunç bir kâbusa kalbeden meşum bir salgın: maddecilik. Tarihin dışına çıkan Anadolu, tarihin ve hayatın. Heyhat, bu çöküşte kıyametlerin ihtişamı da yok, şiirsiz ve şikâyetsiz.

Düşmanlarımızın Tanrısı

Akıl, devlerin değil cücelerin silâhı. İnsiyaktan daha ahmak bir meleke. Küstah, şımarık, mütecaviz. Hırsız fenerinin soluk ve şüpheli aydınlığı. Toprak köleleri bu Tanrı sayesinde zincirlerini kırdılar, fakat insanlık ne kazandı?

İnanç asildir. Medeniyetler onun eseri. Biri mühendisleri yaratır, öteki kahramanları.

Gerçek akıl, ilâhi bir mevhibedir; aşka, sonsuza, feragata kanatlandırır bizi. İnsanı maddeye ve rakkama zincirleyen bu miskin meleke, yabancı bir Tanrıdır: düşmanlarımızın Tanrısı.

Kendini Promete* sanan Avrupalı... içtikçe artan susuzluk, ve devrim.

Giyotin, taçlı başları egzotik çiçekler gibi biçer; asalet yanan şatoların duman ve alevleri içinde tarihe karışır. Yeni bir kahraman belirir sahnede: Caliban, bedmest ve küstah. Önce insanlara saldırır sonra Tanrılara. O Tanrılar ki, ezelden beri kâinatın bel kemiğiydiler.

Sığınağını kundaklar Caliban ve ayılınca afallar. Diyalektiğin ve izafiyetin kaypak dünyasında sabit bir nokta bulamayınca, abese iltica eder. Tanrı fikri, istikametini ayarlayan Kutupyıldızıydı. Kayboldu. Onun yerine bir meşale oturtmağa çalışıyor, meşale veya mum. Bu garip mahlûk, kâh şüphenin sınırlarında rakediyor, kâh fikri iffetini en bâtıl inançlara teslim ediyor. Çağdaş Avrupalı'nın mukaddesi: abesler, yani hantal, yalınkat ve şiirsiz ideolojiler.

Yeni Bir İdeoloji

Sosyoloji buhranların çocuğu. Comte,* ihtilalin ölüme mahkûm ettiği Katolikliği, “insanlık dini” ismi altında horlatan bir yan deli. Le Play* sürüyü şer kuvvetlerine kaptırmak istemeyen kiliseyi temsil eder; ser kuvvetlerine, yani sosyalizme. Durkheim,* sarsılan düzeni rasyonalizm rayına oturtmaya çalışan bir haham torunu. Ortak vasıfları kötü birer nâsir olmak. Dâva: Hıristiyan Batı toplumunu istikrara kavuşturmak, dördüncü sınıfın ataklıklarını önlemek. Bir Fransız yazarı “çoban köpekleri” diyor üstatlara.

Fransa 1958’e kadar liselere almıyor sosyolojiyi. Bizde 1914’ten beri kürsüsü var. Yeni teolojinin üç eknumu -Le Bon ve Demolins* gibi yamaklarıyla birlikte- İkinci Meşrutiyetin en itibarda kâhinleri. Hangi meselemize aydınlık getirdiler? Başka bir dünyanın, başka bir medeniyetin çocuğuydular. Yeryüzünde yaşadığımızdan bile haberleri yoktu nerdeyse. Büyük bir isticalle ithal edilen bu sahte ilim tek işe yaramış: nesillerin uyanmasını önlemek.

İkinci Dünya Savaşı’ndan sonra yeni putlar çıkmış ortaya: Truman,* Marshall plânı* ve Amerikan sosyolojisi. Bu “bilimsel” sosyolojinin ilk amacı, Amerikan iş çevrelerinin mutlak hükümranlığını sağlamak; ilk keşiflerinden biri sosyodrama. Sosyodramanın temelinde şöyle bir peşin hüküm yatar: Amerikan toplumu mümkün dünyaların en iyisi, ama işletmelerde ufak tefek aksaklıklar görülüyormuş, adam... Bu canım düzene ayak uydurmayan birkaç ruh hastası, psikodrama veya sosyodrama ile afiyete kavuşturulur, olur biter.

Sovyet sosyolojisi, sosyolojinin karikatürü.

Hüsnüne esir olduğumuz bu yeni ideoloji, edebiyatın en sevimsiz dalı. İlme benzeyen tek tarafı: sıkıcılığı. Kendi tarihlerinden, kendi mukaddeslerinden, bir kelimeyle kendi ruh dünyalarından habersiz nesiller, bir ülkeden bir ülkeye, bir medeniyetten bir medeniyete taşınınca bütün hikmet-i vücudunu kaybeden bu şiirsiz, bu soğuk ideolojiden öylesine bezmişlerdir ki, iffetlerini herhangi bir gerçek ideolojiye teslim etmelerine şaşmamak lâzım.

Bu son moda mitolojinin yerli rahipleri bana hep Voltaire’in bir tarifini hatırlatır: “Avukat, Paris’in örfü adâtını öğrenmek için yıllarca Teodosyus* ve Justinianus* kanunlarını ezberleyen, sonra efendim, kaydını yaptırarak ücreti mukabilinde müdafaaya çıkmak hakkını kazanan kimsedir, sesi müsaitse tabîi.”

İki Düşman Kardeş

Avrupalıya göre, Marx'la Weber, sosyolojinin iki düşman kardeşidir. Ama, Doğu sözkonusu oldu mu, rakipler anlaşmazlıklarını unuturlar, coğrafi kaderciliği “bilimsel” bir hakikat gibi sergiler Marx; “ülkedaş”larının Doğu'yu sömürürken vicdan azabı duymamaları için, bir kurt masalı uydurur: ATÜT*

Weber'in hareket noktası ise şu: Avrupa dünyanın kalbgâhı; insan bütün büyük fetihlerini Avrupa'nın kılavuzluğunda gerçekleştirmiştir. Öteki medeniyetler, birer emekleme, birer başlangıç, birer müsvedde. Avrupa'nın ayırıcı vasfı: akılcılık. Çağdaş tarihin mimarı: burjuvazi. Dünyanın başka ülkelerinde burjuvazi olmadığı için, Avrupa'nınkine benzeyen bir medeniyet de yok. Birçok ülkeler kapitalizmin eşiğine kadar gelmişler, fakat kapitalizme geçmemişler. Sınaî kapitalizm, Protestan ahlâkının eseri.

Acaba öyle mi? Weber'in Protestan ahlâkına yamamak istediği rasyonalite, irrasyonalitenin ta kendisi değil mi? İnsanı eşyalaştıran, insan haysiyetini sıfıra indiren bu ahlâk, kapitalizmin cinayetleri ve adilikleri üzerine örtülen bir şal.

Tarih bir Avrupa dimidir, Weber'e göre. Oysa “Mukaddime”* 1860'larda Fransızcaya çevrilmiş. Geniş tecessüslü bir ilim adamının bu büyük kitaptan habersiz oluşu düşünülebilir mi? Ne çirkin samimiyetsizlik!

Weber, Protestan insanın yani Hıristiyan Avrupa'nın destancısıdır. Asil bir davranış! Ama, o âteşin Alman milliyetçisinin Türk insanına ifşa edeceği hakikat ne? Marksizm'in tek büyük faydası olmuştur: dikkatimizi liberal Avrupa'nın yalanlarına çekmek. Yani, içtimaî ilimlerin birer ideoloji olduğunu öğretmek. Weber de, “bir nevi Marksizm”in panzehiri olarak tavsiyeye şayan.

Sakson Köleleri

Sakson köleleri boyunlarında bir tasma taşırlarmış: efendilerinin adı yazdırmış bu tasmaya. Aydınlarımız da onlara benziyor; her biri bir şeyhin müridi.

Marx'ın ayırıcı vasfı: içtimaî hakikatlerin ezeli ve cihanşümul olmadığını anlamış ve anlatmış olmak. *Kapital* yazarı biliyordu ki, düşünce, belli bir çağın, belli bir coğrafyanın, belli bir ırkın imtiyazı değildir. Ve ilmin çarkı, küflenmiş bir saatin akreple yelkovanı gibi kendi öldüğü gün durmayacaktır. Ne garip tecelli: dünyanın en diyalektik kafası, diyalektiğe karşı kullanılan en müessir silâh oldu. Marksist ne demek? Marx, ne vahye mazhar bir peygamberdir, ne tecrübe dışı bilgilerle donanmış bir kâhin. Onu beşerilikten uzaklaştırmak, beşeriyete kazandırdığı birkaç büyük hakikate ihanet değil mi? Hayatı, zaafları, hastalıklarıyla, belli bir milletin, belli bir asrın adamıdır Marx. İzm'ler -bu mânâda- insan idrakine giydirilen deli gömlekleridir. Her ...ist, koltuk değneği olmadan yürüyemeyeceğini itiraf eden bir zavallıdır. İzm'ler birer anakronizm'dir, birer anakronizm yani kalıplaşan, canlılığını yarı yarıya kaybeden birer konserve düşünce. Batı'dan gelen hiçbir "izm" masum değildir.

Biz ki, nass'ı mukaddesler dünyasından kovduk... Avrupa'nın içtimaî ve siyasî mitosları karşısında bu apışıp kalmak, bu kendini küçük görmek, bu papağanlaşmak ne için? Unutmamak lâzım ki "izm'ler içtimaî bir sınıfın müdafaasıdır. İçtimaî bir sınıfın, bir milletin veya bir medeniyet camiasının.

Tefekkürün Tarifidir Diyalektik

Çağdaş Batı'nın koyun postuna bürünen kurt kelimelerinden biri de diyalektik. Diyalektik nedir? “Fikrî gelişmenin gerçekten ilmî bir tarihi, ancak diyalektik materyalizmle açıklanabilir” diyor Plehanov. Ama böyle bir izah, her ilmî izah gibi olayları dikkatle incelemeyi ve gerçeği tanımayı gerektirir. Hiçbir nazariye, hiçbir felsefe, genel olarak ne kadar doğru olursa olsun, böyle bir incelemenin, bu türlü bir bilginin yerini tutmaz. Böyle bir muhtevadan mahrum her nazariye, mumyalaşmış, heybeti içinde kısır bir nass olarak kalır. Diyalektik materyalizmin en büyük düşmanı: nass'cılık. Diyalektik, bir araştırma yöntemidir. Çok doğru. Yunan'dan Aristo mantığını almakta tereddüt etmeyen İslâm, çağdaş Batı'nın diyalektiğinden de faydalanacak elbette. Faydalanacak ama, geri kalmış ülkelerin ahmakça hayranlığı içinde bir tılsıma sarılır gibi değil. Yeni Osmanlılar, hürriyet diyordu... Avrupa'yı Avrupa yapan hürriyettir. Genç sosyalistler, diyalektik, ilmin son sözü, diyorlar.

Diyalektik maddecilik: garip bir mefhum izdivacı. Diyalektik, bir davranış, bir gerçeğe bakış tarzı. Maddecilik, kalıplaşmış bir düşünce yani bir nass, ispat edilmesi gereken bir faraziye. İlim maddeci imiş. Ne münasebet! İlim, gerçeği, bölerek anlamağa çalışan, sınırlı olmağa mahkûm bir tecessüs. Karanlık bir ormanda dolaştırılan çıra. Materyalizm veya idealizm gibi küstah ve bütüncü nazariyelerin tehlikeli dünyasına sokulmamalıdır ilim. Bence, diyalektiği zedeleyen başlıca handicap, kuyruk sokumuna ilıştırılan materyalist sıfatı. Diyalektik, “değişen”e çevrilen bakış, tezatların ilmi... diyalektik, şüphe. Diyalektik, daima tedirgin, daima uyanık bir şuur.

Descartes'ın şüphecililiği, siyasî'nin, içtimaî'nin eşğinde durur. Korkak bir şüphe. Marx'ın diyalektiği, daha hamleci, daha cesur. *Kapital* yazarı da Promete gibi, bütün Tanrılara düşmandır, bütün Tanrılara, yani bütün yalanlara. Ama yine de kalıplara iltica etmek zaafından kurtulamaz. Hegel idealistti, Prusya'nın resmî felsefesi idi Hegelcilik. Ödip kompleksi fikir adamlarının ortak zaafı. Marx da “karnı doyuncu annesine tekmeler savuran haşan bir tay gibi” Hegel'e cephe alır: maddecidir. Marx'ın benimsediği maddecilik gerçekte bildiğimiz maddeciliklerden çok başka bir maddeciliktir, ama ne de olsa bir yan hakikat.

Diyalektik düşünce, hiç kimsenin inhisarında değildir. Tefekkürün tarifidir diyalektik. Herakleitos'tan Hegel'e, Proudhon'dan Weber'e, Sartre'a, Gurvitch'e kadar, düşüncenin bütün fâatihleri diyalektikçidirler.

İman mutlak hakikatlerin dünyası. Tefekkür, şüphenin. İbn Haldun, gerçeği, haber ve inşa diye ikiye bölmüştü. Ne kadar haklı... haber kabul edilir, inşa tahkik. Aklın cevelângâhı olan mahsus dünyada (duyular dünyası) hiçbir mutlağın yeri yoktur. Hiçbir milletin idraki başka bir milletinkinden, hiçbir ferdin zekâsı başka bir ferdinkinden daha üstün değildir. Düşünceye sınır çizilemez. Şüpheden bile şüphe. Diyalektiğin her düşünce için kabul

ettiği münakaşa hakkını kendisinden niçin esirgeyelim? Diyalektik tefekkürün tarifidir dedik, doğru. Tefekkürün tarifi, yani düşünceyi mücerretlere hapsedemeyeceğimizi ihtar eden son derece mücerret bir ifşa, bir işaret. Düşünceyi mücerretlere hapsetmek, yani kalıplaştırmak, kemikleştirmek. Hayatla ölüm, gerçekte yalan iç içedirler, hazla elem gibi. Varlık denen esrarlı yumağı ancak diyalektiğın titiz, seyyal dikkati çözebilir. Diyalektik düşünceyi birkaç kaba düstura hapsetmek, diyalektiğe ihanettir. Yorulmayan bir cehittir diyalektik: her konuyu ayrı ayrı ve tekrar tekrar ele almak, bütün yönlerini ve bütün yönleriyle kavramağa çalışmak; köküyle, gövdesiyle, dallarıyla. Irmağın kaynaklarına çıkmak ve akışını son durağa kadar izlemek.

Doğu Despotizmi

Montesquieu, Doğu despotizminden söz eder. Düşünmez ki despotizmin âlâsı, perestîşkârı olduğu İngiltere’de ve tebaası bulunduğu Fransa’dadır. Ne beyzadelerin dillere destan zulümlerini, ne isim hanesi açık tevkif emirnamelerini hatırlar. Bu şaşkın toprak ağasının hakkımızdaki türrehatı sadece gülünçtür: “Türkler dünyanın en çirkin insanları idi. Karıları da kendileri gibi kaknemdi. Rum dilberlerini görünce akılları başlarından gitti. Başladılar kız kaçırmaya. Zaten ezelden beri hayduttular” v.s. “Türkler eşek olacak öbür dünyada. Yahudileri sırtlarında cehenneme taşıyacaklar. Bütün kavimlerin en cahili... Türkiye’de tebaanın servetine, hayatına, haysiyetine kimse aldırış etmez. Anlaşmazlıklar çabucak karara bağlanır. Şöyle ki: Paşa davacıları dinler, sonra falakaya yatırır herifleri, bir âlâ döver ve böylece dâvayı neticelendirir.” v.s.

Bizi bu kadar tanır Montesquieu. Batı yazarlarında ciddiyet ve dürüstlük aramayacak kadar Batı irfanının âşinâsı olanlar için bu hükümlerin tek orijinal tarafı terbiyesizliktir.

“Kanunların Ruhu” müellifi, ülkesinin 1. François’dan beri çok sıkı münasebet halinde bulunduğu Osmanlı İmparatorluğunu bu kadar tanır, Hint’i, Çin’i, İran’ı ne kadar tanır? Ne garipdir ki bu hayalperest ve hayâsız yazarın Doğu’ya izafe ettiği despotizm birçok Batılı yazar tarafından münakaşasız benimsenir. Wittfogel* Sovyetler’e çatmak için Doğu despotizmi bayrağını omuzlar; bizim köksüz ve ufuksuz aydınlanınız da tarihimizi karalamak için Montesquieu’nün coğrafî kaderciliğine sığınır.

Çağdaş Uygarlık Düzeyi ve İsa Efendimiz

Ahırda doğmuş, çarmıhta can vermiş... Sonra anlaşılmış ki, “semavattaki pederimiz” günâhlarımızı bağışlatmak için (kime bağışlatacak belli değil) Mesih* suretinde tecelli etmiş. Asırlar geçmiş. Nasâra taifesi,* çarmıhta can veren şefkat Tanrısı adına cinayetler işlemiş. Haçlı orduları, zincirden boşanan köpekler gibi saldırmış ülkemize. Saint-Barthelemy* İsa şerefine tertiplenmiş; engizisyon İsa adına konuşmuş.

Kürenin, adı duyulmamış bir bölgesinde minnacık bir kıta... Önce haydutlarla keşişler hüküm sürmüş bu ülkede, sonra eski toprak köleleri. Dünyanın dörtte üçü kana boyanmış, talan edilmiş. Ve o kan denizinden mağrur ve muhteşem bir melike belirmiş: “çağdaş uygarlık”. Mukaddesler kurban edilmiş dildadeye, makhur ve mağlup kavimler perestişe diz çökmüş önünde. Ve rub’-u meskûn,* Avrupa’nın abeslerini Tanrılaştırmış.

Biz ki İslâm’ın kılıcı idik, “hezâr bütgedeyi* mescid” eylemiş, “nâkûs yerlerinde ezanlar” okutmuştuk; biz ki salibe karşı hilâl, küfre karşı hak, zulme karşı adalettik... Şîrler pençe-i* kahrımızda lertzân olurken, felek bizi de bu gözleri ahuya zebûn etmez mi? Ne zilletlere katlanmadık bu dildade uğruna, ne fedakârlıkları göze almadık! Peki amma, “çağdaş uygarlık düzeyi”nde İsa efendimizin yeri ne?

Tarihçilerin iddiasına göre, nerede doğduğu, ne zaman doğduğu, hattâ doğup doğmadığı meçhul olan bu insana, Avrupa’nın hâlâ taabbüt etmesi anlaşılmaz bir zaaf: belki bir kadirşinaslık,* belki bir narsisizm.* Hadi bu idrak sakametini anlayışlı bir tebessümle karşıladık; kendi hamakatimizi gelecek nesillere nasıl bağışlatacağız?

İnsanlığın tarihi neden İsa ile başlasın? Tarihin mihver çağı İsa’dan önce beşinci yüzyıl. Bugünün insanı o zamandan beri yaşıyor (Jaspers).*

“Her şahıs tasavvurlarını kendi lisanı üzre kurup da sonra başka lisana tercüme ettiği gibi, her millet vak’aları kendi tarihine göre tertib edip, öteki tarihleri ona kıyasla bulur... Yani her millet kendi tarihini muhafazaya mecburdur” diyor Cevdet Paşa. “Binâenaleyh, bizde de hicretin tarih başlangıcı olması emr-i tabîîdir”. Tarih, gerçekte iki kısma bölünebilir. Paşa’ya göre: “asr-ı Âdemden, asr-ı İslama kadar” olan zaman eski çağdır; ondan sonra yeni çağ İslâm’la başlar. ‘Yeni tarihi de iki kısma ayırabiliriz: ikinci kısmın mebdei, matbaanın keşfidir.”

Matbaanın keşfi, beşeriyetin tarihinde yeni bir devir açmış mıdır? Sanmıyoruz. Bizce yakın tarihi kanlı bir çizgiyle ikiye bölen, giyotinin bıçağı. Filhakika 1789, sanayi inkılâbını, siyasî bir zaferle taçlandıran yepyeni bir devrin habercisidir.

Biz oyunu o zamandan kaybettik. Zavallı Cevdet Paşa! Hicri takvim,* hazin bir hatıra-ı tarihiyedir artık.

Bir İnsan Yaratmak

Avrupa, iki asırdan beri bir delinin peşinde. Bir çağ başlıyor bu deliyle, kaç asır süreceği belli olmayan bir çağ; hasta, sarsak, perişan, ama kalbi olan bir çağ. Bütün devrimler onun adıyla çıkıyor sahneye. Rousseau, şuuraltının isyanı; şuuraltının, yani tabiatın.

Akademi'ye yolladığı iki risale, asrın suratında saklayan iki tokat. "Yıkılacaksın" diye haykırır ona, "yıkılacaksın çünkü doğru yoldan ayrıldın."

"Tiyatro Üzerine Mektup", tiyatroyu bir mekteb-i edeb değil, bir mekteb-i fezâhat olarak vasıflandırır.

"Emil"* Kitâb-ı Mukaddesin şeytana yüklediği suçları hemcinsine yükler. Tanrı, ihtiyar bir oyuncakçı; insan hoyrat bir çocuk. 'Yaratanın elinden çıkarken her şey güzel, insanı elinde her şey yozlaşır.' Ve bu itham bütün bir asrı büyüler: zekânın, şüphenin hür düşüncenin asrını. Neden? Avrupa'nın ufkunda İsrail'in sûru gibi cınlayan bu ses bir vicdanın sesidir, yaralı bir vicdanın. Medeniyet insanı öldürmüştür, insanı ve hayatı. Avrupa bir kıyametin arifesindedir.

"Emil" de bir ütopya, bütün büyük kitaplar gibi. Rousseau kurtulmak isteyen insanları gemisine davet eder; geminin adı terbiye, yöneldiği liman: tabiat.

Avrupa iki asırdan beri Rousseau'nun mirasıyla yaşıyor. Çağdaş pedagoji, hataları ve sevaplarıyla "Emil'i" heceleemektedir. Rousseau da Sokrat gibi hayâsız ve Sokrat gibi sarsıcı. Maruf tâbirle, at sineği.

On dokuzuncu asrın ikinci yansı Avrupa düşüncesinin çağlayanlaştığı devir. Şiir tahtında Hugo, tenkit tahtında Sainte-Beuve; Balzac ölümünden sonra büyüdükçe büyümekte. Saint-Simon'cular, Comte, La Play Marx. Ziya Paşa ile Namık Kemal'in bu devler arasında yüz yıl evveline uzanıp, Rousseau'nun önünde diz çökmeleri dikkate şayan değil mi? Osmanlı İmparatorluğu, bir buhran içindedir. Belki suni bir zelzele, ama zelzele. Enkaz altından neyi kurtaracağız? Ziya Paşa, çocuğu, diyor; Namık Kemal, vatandaşı.

Ziya Paşa için "Emil'in cazibesi nereden geliyordu? Bir insan yaratmak isteyişinden; tabii insan sıhhatli insan, soyut insan. "Emil", üzerinde kafa yorulması gereken bir modeldi sadece. Ziya Paşa'nın düşünmeğe zamanı yoktu. Tercümeyle bile tamamlayamadı. Ve eser Tanzimat aydınlarının tefekkür ve tecessüs hudutlarını gösteren tarihi bir vesika olarak *Mecmua-i Ebuzziyâ'nın* sayfaları arasında unutuldu gitti...

İkisi de Batı irfanının “müthiş çocuğu”, hasta, ölçsüz. Sade bir zirve. İnsan zekâsı hiçbir çağda memnu’un sınırlarını öylesine zorlamadı. Ama Batı’da müstehcen onunla başlamaz. “Ahd-ı Atik” yüz kızartıcı parçalarla dolu. (Neşideler Neşidesi’ni hatırlarsınız... Hadi şiirin hakları vardır diyelim, hürriyeti vardır, Lut kıssasına ne buyrulur.)

Yunan edebiyatı bir fuhuş edebiyatı. Dufour, altı ciltlik Fuhuş Tarihi’nin beş yüz sayfalık birinci cildini bu edebiyata ayırır. Roma da Yunan’ın şakirdi. Juvenalis gibi ahlâkçıları bile yüzünüz kızarmadan okuyamazsınız. Bir kelimeyle Batı’nın eski edebiyatları için müstehcen diye bir mefhum yoktur. Afif olan kulaktır Roma’ya göre, göz en hayâsız tasvirleri okuyabilir. Ortaçağa gelince... Kilisenin tanınmış bir azizi “Tanrı’nın yaratmaktan utanmadığı uzuvların adını söylememek Tanrı’ya hakarettir” diyor. Aziz’in tenbihi kulaklara küpe olmuş. Ne dindışı edebiyat-haşa-hakaret etmiş Tanrı’ya, ne dinî edebiyat. *Decameron*, dekolte tasvirlerle bayılanların hâlâ başucu kitabı. Yalnız *Decameron* mu? Balzac, XVI. asrın en yaman üslup ve düşünce tâcidan Rabelais’yi George Sand’a okumak ister. Sand gibi dişlemediği memnu meyve kalmayan bir alutfe-i cihan dehşetli utanır, kapı dışarı eder Balzac’ı. *İnsanlığın Komedyası* yazarı: “Sakın kadınlara ayıp şeyler söylemeyin, saygı gösterin kulaklarına. Düşünün ki afif olan, bir kulakları” derken bu sahneyi mi hatırlıyordu acaba? XVII. asır, merasimperver ama Lafontaine’in Conte’ları (Fableları değil) bir müstehcenler meşheri.

Voltaire’in çağdaşları -en ciddileri de dahil- yasak bölge tanımazlar, Diderot’u n “Geveze İnciler”i, üslup bir yana, Sade’in romanlarıyla boy ölçüşebilir. Bir kelimeyle “ilâhî Marki” ne bir münzevidir ne bir müceddit. Avrupalı’nın şuuraltını dile getiren cesur ve hayâsız bir psikolog. *Julie’ye Mektuplar* yazan Mirabeau, kendini politikanın çılgın kasırgasına kaptırmasa, bir ikinci Sade olurdu.

Unutmayalım ki Sade yaşarken aristokrasi can çekişiyordu. Küstah Marki, bütün inançlarını kaybetmişti. Başarısız bir izdivaç, baldızına karşı duyduğu aşk, mukaddeslerini kaybeden adamın tek mukaddesi kalmıştı: Vücudu. Yirmi beş yıl tımarhanede yaşadı. Mecburi imsak, azgın iştihalarını kamçılادıkça hasta muhayyelesinin hayallerini kâğıda döktü. Talihsiz bir Feud. Zincire vurulan bir Enfantin. Sade için hayatta başkası yoktur. Saadetin sırrı insiyaklara teslimiyet. Tek düşman: Tanrı, yani ahlâk. Hiçbir anarşist cinayeti överken onun kadar coşkun değildir. Sade, insanlığı kurtarmak için cana kıymayı öğütlemeyiz, cinayet cinayet olduğu için, yani işleyene cismanî bir zevk verdiği için insanın Tanrılaşmasıdır.

Aşk yoktur, Sade için. Çiftleşme vardır. Kadın bir zevk makinesidir. Kâm alındıktan sonra ifna edilir. İnsana işkence en büyük haz kaynağı.

Garip değil mi, unutulan Sade’ı içli bir şair Fransa’ya tanıtır:

Apollinaire. Şuurlaltının karanlık dehlizlerinde dolaşmaktan zevk duyanlar, bu Freud azmanını muhabbetle bağırılarına basarlar. Avrupa'nın putlarından biri olur Sade.

Stirner de bir başka Sade. O zavallı mektep hocası da benliğinin zindanına mahpus. Hayat hikâyesi tatsız bir roman. Doğar doğmaz öksüz kalmış. Annesi yeniden evlenmiş. Talih hiç gülmemiş zavallıya. Üvey baba, şefkatsiz bir çevre ve hastalıklar. Güçlkle okuyabilmiş. Sonra özel bir kız okulunda felsefe hocalığı. Altı ay süren bir evlilik ve boşanma. Sonra dört yıl nisbi bir rahatlık devresi. Berlin, Hippel'in meyhanesi, bira kadehleri arasında geçen saatler, Genç Hegelcilerle dostluk. Kendilerine "Azadedilmişler" ismini veren bu serazat insanlar ne yasa tanımaktadırlar ne başkan: Bauer Kardeşler, şair Hervegh, Ruge, Marx, Engels vs. Asıl adı Gaspar Schmidt olan kahramanımız, Stirner takma adıyla birkaç makale karalıyor; dostları çok beğeniyorlar. 1843'te yeni bir izdivaç, Hippel'in meyhanesinde tanıştığı bir kadın hayal arkadaşı oluyor. Bir yıl sonra, Stirner imzasını bir kitabın kapağında görüyoruz: "Tek ve Dünyası". Kitap değil felâket. Stirner, işinden çıkarılıyor. Bu tehlikeli fikirlerin yayıcısı genç kızlara felsefe okutamaz diyorlar. Hicivler birbirini kovalıyor, karısı uçuyor yuvadan ve sefalet ömür boyu yakasını bırakmıyor. Sefalet ve yalnızlık: dehânın ezeli yoldaşları. Hippel meyhanesinde bir yabancı olarak yaşamıştı Gaspar. Kitabı çağdaşlarıyla arasındaki uçurumu bir kat daha derinleştirdi. Ve o coşkun düşünce volkanı bir kere intifa ettikten sonra ebediyen sustu. Ne korkunç bir kader... Yıllarca ekmek parası kazanmak için tercümeler yaptı ve kırk dokuz yaşında şarbona yakalandı. Yasak bölge tanımayan o serazat fikir Don Kişot'unu pis bir sineğin taşıdığı mikrop öldürdü (25 Temmuz 1856). Kemikleri çürümeden unutuldu Stirner. O çılgın zekâyı, ölümünden yanın asır sonra bir biyografin (Mackay) hayran tecessüsü umulmadık bir ba's-ü bâd-el mevte kavuşturacaktı.

Islıklarla karşılanan "Tek ve Dünyası" çağın en büyük, en derin kitabı olarak selâmlandı. Yazarın fırtınalar koparan düşüncelerine bir gözatalım... Önce bir tespit. Sümer bütün bağımsızlık iddialarına rağmen Hegelci. Hegel'e karşı ama, Hegelci diyalektikten kurtulamamış. Hep tez, artitez, sentez üçlüsü. Çocuk, insiyâklarıyla yaşar, Sümer'e göre. Tek dünyası yaşadığı dünyadır. Delikanlı, çevreden kopar. Görünenin arkasında görünmeyeni arar. Düşünceye, ideale âşıktır. Bir mefhumlar âleminde yaşar. Olgunluk, bu iki zıt davranışı kaynaştıran çağdır. Yetişkin insan, olduğu gibi görür dünyayı. İdealinden çok gerçeğe yönelir. Yine çocuktur ama şuurlanan bir çocuk. Vehimlerinden sıyrılmıştır, tek kılavuzu vardır: çıkarları. Toplumlar da aynı merhalelerden geçer. Antikite, insanlığın çocukluk çağı. Yaşanılan dünya, tek gerçektir. İstihaları, insiyakları yönetir insanı. Sonra toplumların delikanlılık devri başlar. Hâlâ bu çağın içindeyiz. Mazinin hakikatlerine inanmıyoruz artık. Tek hakikat tanıyoruz: düşünce veya ruh. Dinler, Tanrı diyor bu tecride, felsefe: akıl. Düşünüyorum, o halde varım... Ne demek?

Düşünmeden başka gerçek tanımamak değil mi? Hegel de aynı inancı bölüşmüyor mu?

Stirner, soyumuzu delikanlılık döneminin vehimlerinden kurtarmak emelindedir. Olgunlaşan insan için tek gerçek: Ben. Liberalizm, hakiki insan millettir, diyor. Fert, hodgâmlıktan kurtulmak, yani insanca bir hayata kavuşmak istiyorsa devletin içinde erimeli. Devleti Tanrılaştırıyor liberalizm. Bundan daha büyük istibdat olur mu? Siyasî hürriyet dedikleri, ferdin devlete ve kanunlara teslimiyetinden ibaret. Çağdaş insan “Hukukun forsası”. Sosyalizm de komünizm de bir nevi “içtimaî liberalizm”. İnsanlara karşı hürmüşüz de, özel mülkiyet canımıza okuyormuş. Özel mülkiyet kalktı mı hürriyetimiz tamamlanılmış. İstedikleri bütün insanların yoksul, bütün insanların dilenci olması. İçtimaî liberalizmin insanlara vaadi: Cihanşümül dilencilik. (Nitekim siyasî liberalizmin armağanı da cihanşümül kölelik olmuştur.) Her şey herkesin olacakmış. Herkes kim? Toplum. Daima bir tecrit, daima hayalî bir varlık, hayalî ve ezici...

Bu sözde “athee”ler gerçekte çok dindar kişiler. İnsanlığa yeni putlar sunuyorlar. Hepsi de, ferdi, mevhum Tanrılar uğruna feda eden tehlikeli birer ütöplast. Cihanşümül insan diye bir şey yok. Fert var, ferdin kendisi, yani ben. İnsan olmak, ideal insanı gerçekleştirmek... Lâf bunlar. Beşeriye temsil edecekmişim, niçin? Kendi kendime yetmek, kendi kendimden hoşnut olmak biricik görevim. Benden başka nev’i beşer yok. Ne kural tanının, ne yasa, ne model. Yaramaz bir çocuk, örnek bir çocuktan; herkese kafa tutan insan, dış baskılara boyun eğen yaratıktan çok daha sıhhatli.

Ben, her şeyden önce ben. Ama Fichte’nin ideal ve mutlak ben’i değil, gündelik ben, fâni ben. Gerçek olan tek değer: ferdin zevki, ferdin saadeti, ferdin iktidarı. Devlet, kanun, ahlâk... Kendi kendimize vurduğumuz birer zincir. Kâmil insan, bu zincirleri parçalayandır. Benim için bugün doğru olan, bugün doğrudur. Yarın başka şeye inanırmışım, inanırım... Keyif benim değil mi? Haklarımın sınının yok. Bütün dünya benim.

Görüyoruz ki ihtiyar Hobbes’u n “Tabiat hâli” ile karşı karşıyayız. İnsanın insan için kurt okluğu bir dünya bu. Öldürdüğünüz kadar yaşar, çaldığınız kadar kâim alırsınız. Her şey sizin. Avrupalı’nın coşkun bir hayranlıkla tekrarladığı bu abesler, Şark’ın da meçhulü değildir. Cevdet Paşa olsa Mezdek mezhebinin artıkları, der geçerdi.

Öldürmeyeceksin

Kanun, eski Yunan'dan beri "büyük sineklerin yırtıp geçtiği, küçüklerin takılıp kaldığı bir örümcek ağı" Avrupalı için. Machiavelli, insanlığı ikiye ayırır: tarihi yapanlar, tarihin malzemesi. Çobanla sürü. Katili göklere çıkarır, Sade, ayak takımının peşin hükümlerinden sıyrılmış bir gerçekçi olarak alkışlar. Devlet, gözünü kırpmadan cana kıyanları korumalıdır.

Rousseau, çağdaşlarının yüzüne tükürür gibi sorar: içinde Mandaren'i öldürmeyecek kaç kişi var? Kimdi bu Mandaren? Çin Maçın'de yaşayan bir meçhul insan. Tanımadığımız, tanıyamayacağımız biri. Yani bir mücerret. Oturduğumuz yerde bir düğmeye bastık mı geberecekti herif, biz hazinelerine konacaktık, kimselerin ruhu duymayacaktı, şöhretimiz gölgelenmeyecek, şerefli bir insan olarak yaşamakta devam edecektik. Ahlâk bu suale verilecek cevaptaydı, Rousseau için.

Avrupa insanının ruh dünyasını bütün giriftliği ile ifşa eden iki büyük romana, en tanınmış eserlerinde bu can alıcı suali tekrarlarlar. *Goriot Baba*'nın kahramanı Rastignac daha oturmuş, daha zinde bir toplumun çocuğudur. İlk tepkisi şu: Mandaren kaç yaşında? Sonra sesini yükselten vicdan, daha doğrusu alışkanlık: hayır.

Suç ve Ceza'nın Raskolnikov'u daha çıplak, daha kendisi, daha insan. Sefaleti bütün zilleti, bütün rezillikleriyle yaşamış. Çıkmazdan kurtulmak için tek çaresi vardır: tefeci kadına kıymak. Âdeta meşru bir müdafaa içindedir, hukukçuların iztirar hâli dedikleri korkunç durum. Kanayan bir hassasiyet, uyanık bir zekâ ve hasta bir şuuraltı.

Avrupalı için medeniyet, zorun yerine hilenin geçişidir. Fransız, bu mânâda Rus'tan daha medenidir, daha medeni, yani daha tehlikeli. Boşuna dil döker muhatabı. Delikanlı Mandaren'i öldürmeyecektir. Faziletinden mi? Hayır. Tatsız sürprizlerden çekinir ve bilir ki er geç şeytan kendisine yardım edecektir. Raskolnikov, sarsıntı geçiren bir toplumda yapayalnızdır, Dosto gibi. Kafasında bulanık düşünceler, aç ve yan uykuda. Sanki bir kâbusu yaşamaktadır. Aylarca tereddüt eder. Ezilen gururu uzun zaman yaralı bir yılanın ıslığı gibi uğuldar içinde: güçlüsün ve güçlü, engel tanımayandır.

Suç ve Ceza'nın birinci bölümü, bir insanla bir düşünce arasındaki tüyler ürpertici kavganın hikâyesi. Sonra düşüncenin zaferini hazırlayan dekor ve hâdiseler... Saint Petersburg, ihtişam ve sefaletin kucak kucağa yaşadığı şehir. Çayırda görülen rüya, kamçı darbeleri altında öldürülen kısrak. Dosto'nun kitapları rüyalarla doludur, rüyalarla beklenmedik tesadüflerle. İnsanların dışında bir kader vardır, zalim, anlaşılmayan bir kader, eski Yunan trajedisinde olduğu gibi. Kararsızlık içinde bocalayan Raskolnikov'u garip bir tesadüf cinayete zorlar. Hiçbir sebep yokken evine saman pazarı yolundan gitmeğe kalkar, orada tefecinin kız kardeşiyle bir eskici arasındaki muhavereye kulak misafiri olur. Ertesi gün tefeci kadının evde yalnız kalacağını duyar. Artık karan kesinleşmiştir. Hiçbir şey

düşünmez ve düşünemez. Raskolnikov'la sorgu yargıcı arasındaki konuşma kitabın can damanı.

Sosyalistlere göre suç, çevrenin ürünü. Suç diye bir şey yok. Suç, kötü ve tabiat dışı bir içtimaî düzene isyandan ibaret. Çevre her kötülüğün kaynağı. Demek ki, toplum akla veya tabiata uygun bir düzene kavuşunca suç falan kalmaz. Çünkü isyan edecek bir konu yoktur artık. Ve göz kapayıp açıncaya kadar insan salâha kavuşur.

Ne var ki bu madalyonun bir yüzü. Rüya ile gerçeği karıştırmayalım. Yaşadığımız dünyada suç kaçınılmaz bir olay. Büyük adamla sokaktaki insan ayrı kanunlara tâbi. Daha doğrusu, büyük adam için kanun yoktur. O, bir gayenin emrindedir; insanlığın hayrı için kalabalığın suç saydığı herhangi bir hareketi işleyebilir. Meselâ bir Kepler'le bir Newton un keşifleri, şu veya bu sebepten dolayı içtimaîleşmiyorsa, bu sebepleri ortadan kaldırmak için çekinmemek lâzım. Ama bu uğurda bir, beş, yüz kişi feda edilecekmiş... varsın edilsin. Bütün kanun koyucular, Solon, Muhammet veya Napolyon, suçludurlar. Suçludurlar çünkü ataları tarafından konulan, çağdaşları tarafından saygı gören yasaları çiğnemişlerdir. Kan dökmekten de çekinmemişlerdir bu uğurda. Yeni bir hakikatin, yeni bir düzenin müjdecisi olmak isteyen, bir kelimeyle söyleyecek sözü olan herkes suç işlemek zorundadır.

Peki ama, büyük adamla sokaktaki adamı nasıl ayıracağız birbirinden? Büyük adam, tabiat kuvvetleri gibi, tahripkârdır veya tahripkâr olmak zorundadır. Daha aydınlık bir gelecek uğruna bugünü yıkmakta tereddüt etmez. İdealin konuştuğu yerde vicdan susar. Sokaktaki insanın tek vazifesi vardır: neslini devam ettirmek. Tabiatı icabı muhafazakârdır, itaatkârdır, hürmetkârdır. Ayırıcı vasfı törelere boyun eğmektir; bundan gocunmaz da. Yığın büyük adama kanunu çiğnemek hakkını tanımaz. Suçlunun kellesini keser; böyle yaparken de mizacına uygun davranmış olur. Ama bir nesil sonra aynı kalabalık kellesini kestiği adamı azizleştirir. Yığın hale hükmeder, büyük adam istikbal'e. Yığın, kurduğu düzenin koruyucusudur ve soyumuzu arttırır. Büyük adam dünyayı yerinden oynatır ve hayali bir düzenin mimarı olmak ister. Her iki insanın da en tabîî hakkı yaşamak. Bu ezelî savaş, yeni bir Kudüs'e yani ilâhî nizamın kurulacağı bahtiyar güne kadar sürüp gidecektir. Her büyük adam çarmıhta can vermez. Talih gülümser bazılarına: kendileri kelle keserler.

Dosto, ıstırabın romancısı. İstırabın, isyanın, merhametin ve şuurlaltının. Raskolnikov, fahişe Sonya'nın önünde eğilirken "Senin önünde değil, acı çeken bütün insanlığın önünde diz çöküyorum" der. *Suç ve Ceza*, insan ruhunun uçurumlarını, mağaralarını, dehlizlerini tarayan bir kitap. Sözü Vogüe'ye bırakalım (Rus romanının Kristof Kolomb'u o. Avrupa, Gogol'ları, Dosto'ları, Tolstoy'ları ondan öğrenmiş): "Romanı zevk için okuruz umumiyetle, hastalanmak için değil. Suç ve Ceza'yı okumak, kendini isteyerek hasta etmektir. Kitabı okurken, daima bir ruh sancısı duyarsınız.

Her kitap, yazarla okuyan arasında bir düello; yazar bize bir hakikat, bir hayal veya bir korku aşılamağa çalışır, biz de ya kayıtsızlığımızla karşı koyarız ona, ya aklımızla. Suç ve Ceza'da yazarın dehşet verme kabiliyeti, orta bir hassasiyetin dayanamayacağı kadar büyük. Ürpertici eserlerin en tanınmış ustaları, bir Hoffmann, bir Edgar Poe, bir Baudelaire, Dosto'ya kıyasla birer göz boyayıcı, birer edebiyatçı... Suç ve Ceza, Macbeth'den beri yazılan en derin suç psikolojisi etüdü." (E.M. de Vogüe, Le Roman Russe, Paris, Plon, 1892) Doğru ama insanı tanımak böyle bir üzüntüye değmez mi?

Semavî kitapların emri: "Öldürmeyeceksin". Hıristiyan Avrupa, en sefil çıkarları için dünyanın bütün Mandarenlerini öldürdü ve öldürmeye hazır. Goethe: 'Ya örs olacaksın, ya çekiç' diyor. Şark, Sadi'den Gandi'ye kadar aksi kanaatte: "Yemin ederim ki, dünyanın bütün toprakları bir tek insanın kanını akıtmaya değmez." Kim haklı?

Şiddet: Avrupa'nın Tanrısı

Çağdaş Avrupa'nın en "insancı" filozoflarına bir göz atın, hepsi şiddete âşık. Soyumuzun alinyazısıymış bu. "Kullanılan şiddet, şiddeti kökleştiriyor mu, yok mu ediyor; bizi geriye mi götürüyor, ileriye mi? İşte, asıl mesele" diyorlar.

Şiddeti yokeden şiddet, yalanların en alçakçası değilse vehimlerin en şairanesi. Her kavganın ezelî mazereti: son kavga olmak.

Bu tahrip ihtirası, bir asrın imtiyazı, daha doğrusu yüz karası değil, Kabil'den beri uzayıp giden bir lanet zinciri. Kıyıcılık kanında var Avrupalı'nın, Yunan destanları birer cinayet salnamesi,* Yunan, İskandinav veya Germen destanları. Machiavelli'ye göre, "mecbur kalınınca kuvvet haktır"; mecbur kalınınca, yani istenince. Şair: "Din şehit ister, asuman kurban"* diyor; evet Avrupalı'nın dini.

Kutuplar

Dört asır önce içtimaîyi ahlâkın dışına iten Avrupa şimdi de ferdî hayatı ahlakdışı ilân ediyor.

Machiavelli* ile Freud iki müşahit. Biri politikayı ilimleştirmiş, öteki ruhiyatı.

Avusturyalı hekim çağdaş insanın kulağına, “Canavarsın” diye fısıldıyor, “canavar ve hasta. Dertlerinin kaynağı annene duyduğun itiraf edilmez şehvet, babana beslediğin hayvanca kıskançlık.” Ve Avrupalı, asırlarca gizli kalmış meziyetleri birdenbire keşfedilmiş gibi mağrur.

Psikanaliz kârlı bir mit. Kilisesi, rahipleri, ayinleri var. Şuuraltı, her istediğini kolayca elde eden mutlu azınlığın imtiyazı. Yığının bu gibi inceliklerden haberi yok.

Upanişat* “Tanrısın” diyor insana. Freud “İtsin” diyor. Hangisi haklı?

Şairi dinleyelim:

“Gökten yücesin, topraktan bayağı.

Yokluk zulmedyle bağlıysan, toprak,

İlâhi nurun tecelligâhı isen, arş.”

(Feyz-i Hindî)

Testideki Ay

Hadis: “Kendini tanıyan, Rabbini tanır” diyor. En küçük sonsuzla, en büyük sonsuz arasındaki esrarlı ayniyeti ifşa eden büyük söz. Hint bilgeleri de “Gökte bir tek ay var, akisleri sonsuz. Her testinin suyunda başka bir ay. O testilerden biri de sensin” derken aynı hakikate tercüman olmuyorlar mıydı? Kendini tanımak, marifetler marifeti.

Doğu, kıyıları görünmeyen bu ummanda binlerce yıldan beri dolaşıyor. Ama keşiflerini kitaplaştırmamış; gönülden gönüle aktarılmış sır. Batı’ya gelince: Freud öncesi psikoloji, çeşitli bilgin çehreleri sunan bir kaleydoskop. Bakışlarını iç dünyaya çeviren aydın, şuurun mağarasında kendi gölgesiyle karşılaşmış. Montaigne elinde bir kitapla resim çektiren adam. *Denemeler* bir aile albümü. *Madam Bovary Flaubert’in kendisi, *İnsanlık Komedyasının** tek kahramanı: Balzac.**

Bütün yok bu psikolojide. Küçük dertleri, küçük sevinçleri, küçük meseleleri ile bir çağın ve bir ülkenin insanı var. Bu testilerdeki ay, ay’a benzemiyor.

Peşin hüküm yok Koestler'de.* Yasak bölge tanımayan bir tecessüs. *Gün Ortasında Karanlık*, bir çağın muhakemesi; bir çağın hattâ bütün çağların. Düşünce, kınından sıyrılan kılıç gibi keskin, parlak ve hissiz. *Yogi ile Komiser* de *Gün Ortasında Karanlık*'ın bir uzantısı.

Bu iki insan, düşünce tarihinin iki kutbu veya iki zirvesi: Gandhi ile Lenin.

İnsanın hayat karşısındaki bütün davranışlarını bir gök kuşağına benzetiyor Koestler. Ve sosyolojik bir spektroskoptan seyrediyor. Tayfın bir ucunda (kıızıl-ötesi) komiser, ötekinde (mor-ötesi) yogi. Komiser dünyayı dışardan değiştireceğine inanır; devrim, bütün felâketleri ortadan kaldıracaktır (ne inkibaz kalacaktır, ne Ödip kompleksi*). Devrim, istihsale mübadelenin yeni baştan düzenlenmesi. Amaca götüren her vasıta meşru: şiddet, hile, hıyanet, zehir. Mantık tek yanılmaz pusula. Kâinat bir kere harekete geçirildi mi hep aynı gidiş-gelişleri tekrarlayan bir rakkas.

Yogi der ki: amacı bilen var mı? Yalnız vasıtalar önemli. Zor yok. Dıştan hiçbir şey düzelemez. Tek manivela, kişinin ruhî kuvvetleri. Her işin başı: mistik bir terbiye. Fert, görünmeyen bir göbek bağıyla sonsuza bağlı. Onun manevî değerlerini besleyen: sonsuz.

Bu iki kutup arasında düşüncenin nüansları. Merkeze yaklaştıkça renkler sisli ve karışık. Komiserle münakaşa edemezsiniz. Hazret "dövüşe hazırlanan goriller gibi göğsünü döver önce, sonra ister dost olun ister düşman, sizi kucaklar ve boğar." Yogiyle de tartışılmaz. Kelimelere inanma: ki. Liberallerle, Fabiancılarla,* filantroplarla* tartışabilirsiniz. Ama neye yarar? Dâva, Yogi ile Komiser arasında. Dünya dıştan değiştirilebilir mi? Tarihi berbat eden, iki ucun anlaşılamaması. Komiserin bütün dikkati: kişi ile toplum arasındaki münasebete takılı. Yogiye ilgilendiren yalnız kişi ile sonsuz arasındaki bağlar. Komiserin bütün çabaları insan tabiatını değiştiremedi, diyor Koestler. Bu iflâsın iki sebebi var: ütopya sarp bir zirve. Yol dolambaçlı, Yükseldikçe zirve kaybolur gözden, ne tarafa gidildiği bilinmez. Kalabalık kılavuzunu yolun dışına iter, sonra kendisi de yuvarlanır uçuruma.

İkinci sebep de gayeyle vasıtalar arasındaki uyumsuzluk. Mesul mevkideki adam daima iki imkândan birini seçmek zorundadır. Ya vasıtaları gayeye uyduracak, ya gayeyi vasıtalara. Nazarî olarak bir uzlaşmaya varmak kabil: din, iyi niyet, liberalizm birer uzlaşma. Amelî mesuliyetler dilemmayı keskinleştirir. Seçeceksiniz. Vasıtaları amaca tâbi kılınca, faydacı mantık sizi aşağıya kaydırır boyuna. Önce meşru müdafaadan sözedersiniz, sonra en iyi müdafa taarruzdur düsturuna varırsınız. Bu yol sizi atom bombasına, Nagazaki'deki iki yüz bin ölüye götürür. Bu uğursuz inişin ikinci örneği yarayı dağlamak iddiasıyla başlar, Moskova tasfiyelerinde biter.

Peki, Yoginin davetine koşalım: yazık ki murakabe ancak ferdi

kurtarabiliyor. Kalabalığı dışardan günâhsızlaştırmak, temizlemek söz konusu olunca da, karşımıza aynı dilemma çıkıyor. Gayeleri vasıtalarla tâbi tutunca da aynı kayış mukadder. Yollardan biri Moskova dâvalarına açılıyor, öteki her şeyi kabule: istilâyı, sefaleti, zilleti. Mazinin bir terkibe kavuşmayan halk hareketleri rasyonalizmle* mistisizm* kutupları arasında yalpa vurur gibi. Bazı devirlerde kitle kızıl-ötesi'nden mor-ötesi'ne yönelmiş, bazı devirlerde tersine. Sanki tarihte de musonlar esiyor. XIX. yüzyılda hareket Komisere doğru. Bugünün insanı mor-ötesi'ne koşmakta. 1930'dan beri hepimiz bir parça Yogileştik, diyor Koestler. Rasyondan inasyonale itildiğimizin farkında değiliz. Aydını önüne katan rüzgâr laboratuvarlardan esiyor. Soldan sağa kayış, başlangıçta ilim adamlarının eseri. Fizik son yıllara kadar bir Komiser-ilim'di. Gittikçe bir Yogi-ilim oluyor. Psikoloji de öyle. XX. asır rasyonalizmi, yalınkat iyimserliğe, hayâsız mantığa, küstah bir kendine güvenişe, hulâsa XIX. asrın Prometeci davranışına şüpheyile bakar. Irkların gelişmesinde Yogi-geceler ve Komiser-gündüzler var. Belki de medeniyet uyuyor ve zaman zaman rüya görüyor.

Çağdaş insan, insanın yarısı. Ona kutsiyetini ve bütünlüğünü kazandırmanın yolu murakabe. Bizi ne yalnız veli kurtarabilir, ne ihtilalci, diyor Koestler. Kutuplar arasında ahenk kurulmadıkça, insanlığın istikbali tehlikelidir. Ve murakabenin mekteplerde ders olarak okutulmasını istiyor, jimnastik ve matematik gibi.

Yıl 1893. Güney Afrika'dayız. Pretoria'ya giden trenin birinci mevki kompartımanında genç bir avukat üzerine aldığı dâvayı düşünüyor. Bu sakın delikanlıyı yakasından tutup, tarihin girdabına fırlatan bir kondüktörün eli. Genç adam Hintli olduğu için vagondan atılır, öğrenir ki on binlerce soydaşı yıllardan beri aynı hakaretlere uğramaktadır.

Bir vicdan ile bir imparatorluk arasındaki savaş o gün başlar. Çağımızın ve belki de bütün çağların en büyük destanı. Gandhi bir insan değil, bir şuur, Hint'in şuur. Ve Hint, zulmün süngüsünü, kanının alevinde eriten millet.

Gandi'nin sise ihtiyacı yok. Hakikatlerin hurafelerle sarmaş dolaş olduğu bir ülkede efsanelerin hâlesine tenezzül etmeyen büyük ruh. İkbal'in* sarhoş edemediği tek politikacı. Ne Yogi, ne Komiser.

Lanzo del Vasto* doğru söylüyor: korkunç bir tehlikenin arifesindeyiz. Çatışan milletler ve sınıflarla, gelişen teknik, uçuruma açılan iki ray. İmparatorluklar yok artık, iki blok var. Hâkim devletler, bir ülkenin adını taşımıyor. İsimleri baş harflerden ibaret: ABD, SSCB... Pençeleri birbirinin karnına geçmiş iki canavar. Bu azgın düşmanların en göze çarpan tarafı, benzerlikleri. Her iki blokun rejimi de kanlı bir ihtilalden doğdu. Birinci, blok, Fransız İhtilali'nin çocuğu. Mecburî askerlik hizmetini kanunlaştıran o; topyekûn savaşa ilk hazırlık. İkinci blok kadınları da silâhlandırdı. Vasıtaları aynı: şiddet. Kanunları aynı: madde. Bu lanet zincirini ancak hakikat, adalet ve aşk kırabilir. Kapitalizmle komünizm Batı'nın iki çehresi... Biri kumarhane, öteki mahpes.

Koestler, ya Komiser, ya Yogi diyor. Gandhi, zirvelere yükselen üçüncü yolun müjdecisi.

Düşman süngülerine göğsü ile karşı koymak... Zora yok demek, direnişlerin en erkekçesi. Diz çöken bir direniş değil bu; haksızlığa boyun eğen, zora yok demiş olmaz. Cinayete ses çıkarmayan, canının suç ortağıdır. Her zorba yiğitlikten dem vurur. Tehlikeyi görünce sıvışan, kuşatılınca teslim olan sahte bir kahramanlık. Tek gerçek yiğitlik, zora yok demek. Zora yok, demek, insana güvenmektir. Düşmanı dost ederek yoketmek. Küçültmek değil, küçülmekten kurtarmak. Hakkın ezelî gücüne, cihanşümül gücüne inanan zora yok diyebilir. Tek düşman var: aldanan. Savaş bir irşat. Savaş, ışıkla karanlığın diyalogu. Düşman, gözü bağlı olandır. Savaşın amacı, bu bağları çözmek; kinin, öfkenin, peşin hükmün, küçümseyişin bağlarını, güvensizliğin, inadın bağlarını.

Hürriyet bir bağış değil, bir fetih. Zafer acıya katlananındır. Zor, hayvana yakışır, "ahimsa"* insana. Şiddet, uçuruma açılan bir yol; sabır hakikate.

Gandi, Hint'in ruhunu dile getirdiği için büyük ve ölümsüz: Hint'in ve insanlığın. Hem Doğu, hem Batı. Politikayı bile ulvîleştiren o büyük mücâhidin derslerine herkesten çok muhtacız.

Biz anlayabilir miyiz Gandhi'yi? Hayır. Çünkü hayranı olduğumuz Batı anlamaz. Hristiyan Avrupa hakikatte tek Tanrı tanır, Tanrı veya kahraman: Promete. Aşkın, imanın, sabrın zaferlerinden habersizdir.

İnsan Nereye?

Servet, küstah; sefalet, tehditkâr. Voltaire'in kahkahası baykuşun ulumasından farksız, yakın harabelerin rüyasıyla sermest bir baykuşun. Gözler, ya doğacak fecirlerin hasretiyle yaşlı, ya kaybolan bir altın çağın.

Bu çökmeye mahkûm medeniyet üç sütun üzerinde duruyor; süngü, açlık, fuhuş. Fransa yorgundur, zaferden yorgun, yenilgiden yorgun, sefahatten yorgun, sefaletten yorgun. Ve burjuvazinin gittikçe kabaran iştihası.

Saray kanlı akıbetinden habersiz. İmtiyazlılar filozoflarla kadeh tokuşturuyor.

Altın çağ yalnız zamanın külleri altında kaybolan bir belde değil, denizlerin ötesinde de mevcut. Ummanı aştın mı: Eldorado. Sen de böyle bir Eldorado yaratabilirsin, "Emil"i oku: "Her şey Yaratanın elinden çıkarken güzel...", bu bir nâra. Konuşan, filozoftan çok hicivci, "insanın elinde yozlaşmış her şey."

İyi ama Yaratan'ın eserini tahrip eden insan da Yaratan'ın eseri değil mi? Güzel, güzel'i nasıl bozar? Belli ki şuuraltında konuşan, "ilk günâh" masalı. Yedi canlı bir masal bu. Calvin ahlâkı bu masala dayanıyor; kapitalizm, Calvin ahlâkına.

Rousseau için şeytan: özel mülkiyet. İnsan, bir tarlanın etrafını çitle kuşatıp, burası benimdir dediği günden beri doğru yoldan uzaklaşmış. Cinayet cinayeti kovalamış, facia faciayı. Sonunda medeniyet denilen bu yapma düzen kurulmuş.

Oysa Oscar Wilde için iğrenç olan tabiatın kendisi. Terbiye de içtimaîye yöneldiği ölçüde bozucu. Şu çocuğa bakın diyor, ne kadar sevimli, bir de şu yirmisindeki haytaya bakın: nobran, edepsiz, lanet. Onu bu hâle getiren toplum yani terbiye.

Ummanların ötesinde bir altın şehir yok. İnsan her ülkede hilekâr ve yırtıcı, zaruret tünelinden hürriyet alanına çıkamadı henüz. Elli bin yıl öncesine kıyasla çok daha güçlüyüz. Ama gelişme bütünü kucaklamıyor. Yol iniş çıkışlarla, geriye dönüşlerle, sapışlarla uzamaktadır.

Dünle yarın, karanlıkla aydınlık boğaz boğaza. Vedalarla Avesta'nın anlattığı kavga sona ermedi. Soyumuzun ana dâvalarından hangisi çözüme bağlanabildi? Sanayi devrimi hayat üslubunu altüst etti ama kafalar hep aynı. Devler her çağda vardı. Zerdüşt'le Russell, Yajnavalkiya* ile Sartre aynı insan. Cilâlı Taş Devri'nden bu yana insanlığın en büyük zaferi on dokuzuncu yüzyılda gerçekleşmiş: madde üzerinde hâkimiyet. Kimin hâkimiyeti? Üç buçuk Avrupalı'nın. Ya altüst olan ruh dengemiz?

"İnsanın elinde yozlaşmış her şey", doğru ama her şeyi düzelten de insan değil mi? Peygamberler de, veliler de kahramanlar da insan. Tarihi yaratan, fertle yığın arasındaki anlaşmazlık. Hayatın kanunu tezat. Çatışmasız toplum beraber otlayan, beraber geviş getiren adsız bir sürü.

Tarihin mimarı: isyan, kadere, zamana, insana. Dâhi iki taşın çarpışmasından doğan kıvılcım. Marx da toplumun eseri, Lacenaire* de. Ama ikisi de toplum-dışı.

Versailles bahçeleri gibi tarhlara ayrılmış toplum ama tarhların sınırın belirsiz. Toplumun içinde birçok toplumlar var. Büyük adam, kucağında yaşadığı toplumun üvey evlâdı dünkü, yarınki, ötelerdeki bir toplumun çocuğu. Rousseau'yu Rousseau yapan yüzünü görmediği annesiyle ayyaş babası mı? Marx, avukat Marx'ın oğlu olmaktan çok Rousseau'nun, Saint-Simon'un, Hegel'in çocuğu.

Kaderimizi çizen toplum, ama ona teslim olunca yokuz, denizdeki herhangi bir dalgayız artık. Dalgaların bir tarihi var mı? Kişilik bir kopuş, bir olmayan'a, bir olacağa bağlanıştır. Görünen toplum içinde görünmeyen toplumu seçmek.

İnsan tabiatı değiştirirken kendini de değiştirilmiş, yalnız tabiatı değiştirirken mi? Büyük adam bir devin sırtına tırmanan cüce, diyor Michelet. Belki doğru, dev: Goliat yani yürüyen dağ parçası, sırtındaki cüce: Davut yani zekâ. Büyük adam, kalabalığı tekme ile uyandıran kılavuz. Sonra uyanan Caliban efendisini parçalar.

Tarih hürriyetle kader, ruhla madde arasındaki kavgaymış. Bir kelime ile tabiatla insanın kavgası. Tabiat hep aynı tabiat, ne var ki insan hep aynı insan değil. Ummanlar dehşetinden birşey kaybetmedi. Ama çağdaş Ülis'in emrinde yüzen şehirler var. Ve Jüpiter'in korkunç silâhını, emekleyen bir çocuğun parmakları bir avuç ışığa kalbedebiliyor. Nesiller fetihlerini nesillere devretti ama ilerleyen yalnız homo faber. Bütün bu zaferler biraz göz boyayıcı.

Jean Rostand, "tabiatın sırlarından bazılarını aşırdık", diyor, ilim adamı çok defa ne yaptığını bilmeyen bir büyücü çırağı. Tabiat kuvvetlerini, uysal bir arslanla oynayan çocuk gibi mıncıklıyor... ya arslan kızırırsa. Will Durant hiç de iyimser değil, "deprem devî şöyle bir dizlerine dayanıp arzımızı sallayacak olsa ne kulübe kalır ne gökdelen." İki robotun yanlış bir hareketi, nereden geldiği, niçin geldiği hâlâ bilinemeyen bu ahmak yuvarlağı yeniden kaostırabilir.

İnsanlık, barut fıçıları üzerinde rakeden sarhoş. Ağzında sigara ve elinde havaî fişekler.

Soyumuz Tanrı'nın halifesiymiş, pek toy bir halife. Kâinatın bu yeni misafiri nihayet bir milyon yaşındadır. Elbet hataları olacak. Şahikalara ancak tırmanarak yükselinebilir.

Yaratanın elinden çıkarken her şey güzelmiş, kime göre güzel? Evren bir ham madde deposu. Her şeyi biçimlendiren insan; güzel de iyi de insan icadı. Yalnız hilkatın atölyesinde çalışan, yani yeni bir dünya parçası, yeni bir düşünce, yeni bir terkip kurabilen ustaların sayısı bir asırda üç-beş. Ötesi mevaşi.

Düşünce bir köprü: kıldan ince, kılıçtan keskin... Kalabalıklar geçemez üzerinden. Ülkeler asırlarca habersiz yaşamış birbirinden.

Ne Asya Avrupa'yı tanımış, ne Avrupa Asya'yı. El Birûnî boşuna anlatmış Hint'i çağdaşlarına. Kıt'alar kapalı birbirine. Yalnız kıt'alar mı? Aynı mahalledeki insanlar birbirine yabancı. Her ev meçhule giden bir kompartıman. Kompartımandakiler tesadüfün biraraya topladığı üç beş yolcu. Ne Marx'ın annesi oğlunu anlayabilmiş; ne Cromwell, Milton'u. Saint-Simon "Ebediyete giden yol tımarhaneden geçer" diyor. Tehlikeli bir durak, tımarhane. Birçok yolcular cinnette karar kıldı: Nietzsche, Hölderlin. Comte, ömrü boyunca huysuz bir âşık gibi dalaştı cinnetle. Ayrılan, birleşen, tekrar ayrılan bir çifttiler.

Ve Rubaçof zindanının duvarında sesler duydu, kelimeleşen sesler. Bir avuç kelime kıtaları birbirinden ayırır, yer sarsıntısı gibi. Uçurumlara köprü atan cümleler de var.

Bir ırmağa benziyor zaman. Hayretten dona kalmış. Perdede hep aynı gölgeler. Karagöz'ün repertuarı tarihinkinden daha zengin. Juvenal'i öfke şairleştirmiş, öfke yani isyan. Şark'ta fert değil, sokak isyan eder. Sorumsuz ve şuursuz bir ayaklanış. Hikmet, hamakatle vuslatı hayatın tabî cilvesi saymaktan ibaret.

Batılı için tekâmül bir başkalaşma, bir kişileşme. Sürünün tarihi yok. Ama tarihin yaratıcısı o. Sürünün önüne geçmek, sürüden ayrılmak mı? Aradaki mesafe uzayınca, evet!

Coşmak lâzım, diyor Saint-Simon, yaşamak lâzım. Hem zirvelerde, hem uçurumlarda yaşamak. Dizginleri gerilen at şahlanır, ama kanatlanmaz.

Tecrübe, harem ağalarının silâhı. Büyüklerin bu koltuk değneğine ihtiyacı var mı? İsa tecrübesiz. Saint-Just tecrübesiz olduğu için ulu. Tecrübe, bayağılığa alışmak ve bayağılaşmak.

İnsanları eskisi kadar sevmemek. İnsanları ve eşyayı. Galiba ölmek de bu.

III- MÜNZEVI YILDIZLAR⁵

Diderot'un delişmen bir kahramanı, ne lüzum var dâhiye der, dünyanın başına dert açan hep o. Deha tabiatın en tehlikeli armağanı.

Düşüncenin bütün "cenin-i sâkıt"larını kudurtan bu tehlikeli armağan nedir acaba?

Deha, Genie'nin tercümesi. Genie, bulutların arkasından gülümseyen tayf. Alnında kâh yıldızlardan bir taç, kâh dikenden. Görülür, fakat anlatılmaz. On sekizinci asrın sonlarına kadar yerine oturmamış bir kelime. La Harpe* isteyenin dilediği mânâda kullandığı bu içi boş kelimededen hiç hoşlanmaz. Ama Genie, o yavuz belâgatçının yıldırımlarına rağmen yaşar ve yaygınlaşır. Zaferleriyle sarhoş bir neslin bayrağı olur. Cihanşümûllüğünün sırrı, müphemiyetindedir. Bütün gönülleri fetheder, bütün dudaklarda dolaşır.

Genç Hugo, münzevi bir dinleyici olduğunu söyler... "Esrarlı bir ses yükselir içimden, dışımdan esrarlı bir ses gelir. Kimin sesi bu, ne söyler bilmem." Şairin duyduğu bu ses ilhamın sesidir; ilhamın, yani dehanın.

Bu cezbe Lamartine'in de yabancıısı değildir: "Mucizelerini terennüm edeyim diye, ikinci bir ses verdin bana Tanrım. Duyduğumuz seslerden daha saf, rüzgârlardan, dalgalardan, ormanlardan daha heybetli. İsrail nebilerinin soluğu bu. Ölümlü dünyanın hay-u huyunu musikiye kalbeden deruni ses." Başka bir şiirde dehayı şöyle anlatır şair: "Vecit, o muzaffer kartal, ruhuma saldırdığı zaman, alevden kanatlarının sesi, mukaddes bir korkuyla ürpertir beni."

İlham perisi, Musset'yi de sık sık ziyaret eder. Yan putperest, yan Hıristiyan bir bakire bu. Homeros'tan çok Ossian'ın* kızı. Kendini şaire sunan bir sevgili, şairi koruyan bir Tanrıça değil.

Sanat bir görevdir Hugo için, mukaddes bir görev. Sanatçı bir nevi rahiptir. Yeryüzünde ruhanî bir reis, bir 'sacerdos magnus' var: deha. Bu ilahî güç zaman zaman bir insanda tecelli eder. "Shakespeare" yazarı için ilham, meçhul bir varlığın esrarlı fısıltısı değildir, artık. Dâhinin tabiat-üstü yardımcıları yok. Tek yardımcısı: beyni. Sokrates'in Demon'u, Musa'nın yanan çalısı, Numa'nın perisi... birer remiz.

Yunancada dâhi ile şairin kökleri bir, ikisi de yaratıcı demek. Deha ilahî bir cezbedir, Eflatun'a göre. Kant için, "sanata kaideler sunan bir meleke." Hegel "Gerçek sanat ne öğrenilir, ne aktarılır", diyor. Kabiliyet ile dehayı şöyle ayırıyor Schopenhauer: kabiliyet, belli bir hedefe başkalarından daha ustaca ok atmak; deha, oklarını, başkalarının bakışlarıyla dahi ulaşamayacağı bir hedefe saptamak. Taine, dehayı girift bir varlık olarak vasıflandırıyor. Önce sanatçının mizacı, üslubu, yapıcılığı, sonra çevre. Tabiat, insiyak, deha, mizaç, sinir sistemi, beyin veya kan... Bu esrarlı varlığa ne ad verirsiniz verin, her büyük eserin ilk kaynağı o. Sabırmış, emekmiş, çevreymiş, hiçbir şey o cevherin yerini tutamaz.

Şairlerle filozoflardan sonra, bir filozof-şair, Guyau'yu* dinleyelim: "Sanat ve şiirde deha, alabildiğine geniş ve derin bir sevgi, bir içtimaîleşme

gücüdür. Veludiyete yönelen bir aşk bu, bütün gerçek aşklar gibi; yeni bir dünya, yeni bir canlılar dünyası yaratmadan rahat etmez. Dâhi bütün varlıkları anlamak için, bütün varlıkları sevmelidir. İlimde bile, hakikati bulmanın ilk şartı, kendini bir düşünceye bağlamak, bir meseleye vermek. Sevmeden olur mu bu? Dâhi başkasının içine giren, başkasını veya başkalarını duyan, yaşayan, yani yaratan adam.” Deha bazen bütün melekelerin harikulade güçlü, harikulade ahenkli bir gelişmesidir, bazen bir tek melekenin alabildiğine derinleşmesi, büyümesi, bazen de oldukça gelişmiş melekeler arasında tam bir ahenk. Çevre ile izah edemeyiz dehayı; çevrenin eseri olmaktan çok yaratıcısıdır deha. Darwin’in “mes’ut tesadüfü.

Seneca “Her dâhi bir parça delidir” diyordu. Guyau da “Perili ruhlar var” diyor, eski konaklar gibi. Bazı hekimlere göre bir sanrıdır deha, bazılarına göre bir nevroz. Max Nordau,* Beethoven’den Tolstoy’a, Verlaine’den Rimbaud’ya kadar geçen asrın bütün büyük şöhretlerini tereddi ile damgalar.

Bu cüceler asrı, ne dehaya inanıyor, ne fazilete. “Deha bir sümük meselesidir” Leon Paul Fargue’a göre, “sanat bir virgül meselesi”; Aragon için, “dâhi’nin özelliği, öldükten yirmi yıl sonra salaklara düşünceler ilham etmesidir.”

Dâhi münzevi bir yıldız; anasız doğan çocuk, anasız doğan ve zürriyetsiz ölen. Zirveden zirveye akseden şarkı.

Rüyalarından biri Machiavelli oldu, mısralarından biri Michelangelo. İtalya'ya bir dil armağan etti Dante, yani İtalya'yı yarattı. Ve sefalet içinde öldü. Ve elli yıl sonra bir Tanrı olarak kalktı mezarından, bir bayrak oldu: İtalyan birliğinin bayrağı. İtalya beş yüzyıl tek birlik tanımış: *Îlâhî Komedya*'nın gerçekleştirdiği edebî birlik. Tevrat, önce kelâm vardı, diyor. İtalyan milleti için de önce *Îlâhî Komedya* vardı. Kasvetli bir tecelli: çılgınlıklar, göz yaşları, ümitsizlikler.

“Siyahlara bürünmüş kadim bir katedral. Bir tabut ve dua sesleri. Ama kubbeler ürperti içinde. Hayat dolu bir soluk dolaşüyor mabedi. Bu şiir çöken bir çağın mezarı, doğacak bir dünyanın beşiği” (Lamennais*).

Dante tek başına yürüyen adam: mağrur ve münzevi. Sevgileri de kinleri de kendinin. Cehennem'i ve Cennet'i olan bir Tanrı. Hem ölülerin yargııcı, hem dirilerin. Oysa ne bir tarikatı temsil ediyor, ne bir devleti. Vatanı bile yok. Sürgün ve fermanlı. Kaybolan bir dâvanın son mücahidi, bir vicdan. Fikir adamının müdahale hakkını idrak eden ilk şair. İnsanlara hakikati haykıran bütün haysiyet sahibi yazarların kılavuzu. Gönlüyle muhafazakâr, dehasıyla devrimci.

İbn Haldun ile Vico

“Mukaddime” bulutları dağıtan bir rüzgâr. “Scienza Nuova”* teolojinin sisleri arkasında çakan bir şimşek. İbn Haldun akıl, Vico* sezış. İkisi de zirvededir. Tunuslu filozof bir kartal gibi yükselir bulutlara. İtalyan zirveye tırnakları ile tırmanır. Hakikati adım adım fetheden bir sabır; büyük ve yiğit.

Yeni ilmin anahtarı şu: insanlık kendi kendinin eseri. Tarihten tesadüfü kovan bir ihtilal. Büyük adam efsanesi, “Scienza Nuova” ile tarihe karışır. Michelet* tek hoca tanır: Vico. Ve üstadını bir havari vecdi ile çağının kayıtsız ve kadirnaşinas Avrupa’sına tanıtır.

Gerçekle rüya arasındaki uçuruma şiirden bir köprü kurmuş Camoens.

1580 bir şairin değil, bir edebiyatın ölüm tarihi. Portekiz tek büyük fâtilh yaratmış: Camoens. Bir kıta değil, bütün kıtaları fethetmiş Camoens; bütün kıtaları, yani ebediyeti. “Os Luciades” çağımızın gerçek destanı, diyor Quinet.* “Kan kokmayan tek destan!” Avrupa şiirinin ilham perisi bir an için Akdeniz’den uzaklaşıp Okyanuslara kanatlanır. Her mısırda, insanlık gemisinin uzun zamandır hasretini çektiği kıyılara yaklaştığını sezersiniz. Yelkenleri yeni meltemlerle kabarır, ve Asya gökleri Taj ırmağının sularına akseder. Mısrarlar kâh portakal çiçeği kokar, kâh tarçın. Şairin kalbi de Okyanus kadar derin ve geniş, ve Okyanus gibi iki kıtayı birleştirir.

Hayatı bir destandan çok bir hâile. Sürgün, hapishane, savaş; Merakeş’te bir gözünü ve ikbal rüyalarını kaybeder. Yeniden yaralanır, yeniden yollanır sürgüne. Mekong nehrinin ağzında ölümle kucaklaşır ve elinde dalgalardan kurtardığı şaheser, karaya çıkar. Sonra binbir ümitte döndüğü vatanında, gurbetlerin en zalimini bulur: zillet, sefalet, hastalık. Her akşam Lizbon sokaklarında bir hayalet dolaşmış, efendisi Camoens’e sadaka toplamağa çıkan Cavalı bir köle. Voltaire “Os Luciades” şairini Homeros’a benzetiyor. Onun gibi ülkeler dolaştı diyor, yoksul yaşadı, yoksul öldü. Ve öldükten sonra kadri bilindi. “Bütün bu örnekler dâhilere öğretmeli ki, deha ikbale götürmez insanı.”

Scott'un hikâyeleri yirmi yaşlarımdan "Binbir Gecelerinden. O büyülü ülkeyi *İnsanlığın Komedyasından* tanıdım önce. Sonra Zola'dan, Marx'tan, Taine'den. On dokuzuncu asır Avrupa'sını bir baştan bir başa fetheden romancı, benim toy ve obur tecessüsümü de çabucak alevlendirdi. Ne kadar anlıyordum? Anlayabilir miydim? Bilmediğim bir tarih, görmediğim ülkeler... Başka bir ruh iklimine ne kadar girebiliriz? Birçok kitapları, okumuş olmak, hattâ okumuş görünmek için okuyoruz. Birçoklarını da çevremizden kaçmak için. Goethe doğru söylemiş: kitap, Batı'nın afyonu. Aylarca masallar dinledim Scott'tan. Her roman merakla seyrettiğim uzun, esrarlı bir film gibiydi. Ne kaldı? Bir düzine roman ismi, üç beş kahraman, birkaç peyzaj, meçhul bir dâva uğruna dövüşen yiğit, serazat, inatçı insanlar, kan ve ölüm, Arslan Yürekli Rişarla Selâhattin Eyyûbi, Haçlıların İstanbul'a girişi ve oldukça geniş bir zaman çerçevesi içinde dal-budak salan ihtiraslar, Londra, saray, gelişen burjuvazi, derebeyleri ile şehirler arasındaki savaş, İsviçre'nin hürriyet kavgası, hayat ve gerçek...

Scott, Batı'da tarih sevgisini canlandırmış. Romantizmin köşe taşlarından. O olmasa, Hugo, Nötre Dame'ı yazamazdı. Avrupa'yı Avrupa yapan, bu düşünce fâtipleri değil mi? Scott, Gervantes'in daha genişlemiş, daha gelişmiş bir devamı. Balzac ise, Fransa'da yaşayan bir Scott. Mezarların kapısını açar Scott, ölüleri konuşturur, çağları, âdetleri, müesseseleri gün ışığına çıkarır. En başarılı eserleri yakın maziye anlatanlar. Balzac bu hakikati hemen farketmiş ve gündeme yaşadığı çağı getirmiş. *Son Şuan*'da Balzac'tan çok Scott var.

Scott neden çevrilmemiş Türkçeye? Çevrilmemiş, çünkü tadına varmak için geniş bilgiye ihtiyaç var. Alexandre Dumas'ın romanları, daha harcı âlem. Hamzanâmelerle beslenen muhayyileler, Monte Kristo'lara, Üç Silâhşörler'e, Jozef Balsamo'lara eğilecekti. Bununla beraber geçen asrın tembel okuyucusu Dumas'yı bile fazla ciddi buldu. Asrımızın gözde romancısı: Michel Zevaco. Yan aydınlar, tarihî roman diye, onun hiçbir hazırlık istemeyen, ucuz, çiğnenmiş, kavaf işi hikâyelerine saldırdılar. Dâhi, hocasını iyi seçendir. Scott, Balzac'ı yaratır; Michel Zevaco, Kozanoğlu'nu.

Scott, Balzac... Geçen asrın iki büyük yaratıcısı. Balzac'ı daha çok tanıyoruz. Çünkü bizim için Avrupa demek, Fransa demek. Scott'un en tanınmış devamcısı: Cooper, Balzac'ın: Zola, ikisi de hocalarına kıyasla sığ ve yalınkat.

Her Mayıs Balzac'la yeniden doğarım. Dante için Vergilius ne idi bilmiyorum. Yan yolda bırakan bir kılavuz. Balzac'la başladım yazı hayatına, Zweig* ömür boyu yaşadı Balzac'ı ve eserini tamamlayamadan öldü. Yıllardır yazmak istediğim bir Balzac var: Belki de hiçbir zaman gerçekleşemeyecek bir rüya. Kitap üç bölümü kucaklayacak: 1) Balzac'ı yaratan dünya, 2) Balzac'ın yarattığı dünya, 3) Dünyadaki Balzac.

İnsanlığın Komedyası'nı otuz yıldan beri tavaf ederim. Dosyalar kabardıkça kabarmış. Yazmış mıyım, çevirmiş miyim bilmiyorum: Şöyle bir kâğıt:

Şair, yarattıktan sonra şairdir, Hegel'e göre. Şairin yazmayanı olmaz. Eserlerinden üstün yazarlar var. Eserlerinden üstün veya onlarla aynı çizgide. Flaubert romanlarını aşar, kimine göre. Valery şiirini aşar. Goethe'nin kişiliği konuşmalarında bütün heybetiyle yaşar. Balzac mektuplarında yok. Balzac günlük hayatta yok. Yiyen, dolaşan dalaşan başka biri.

İnsanlığın Komedyası'nı kimin yazdığını bilmesek, birkaç Homeros aramağa kalkardık. Tek Homeros, yaratamaz böyle bir kâinatı, derdik. Bir kâinat ki her cins insanla dolu: delisi, akıllısı, sapığı, bilgisi, dâhisi. Belki Tanrı'nınkinden daha küçük, ama daha zengin.

İnsanlığın Komedyası... Demek Balzac bir komedyayı seyretmiş, oyuna karışmamış, yahut gördüklerini bir seyirci soğukkanlılığı ile anlatıyor. Tarihi yapan: cemiyet. Yazarı: o. *İnsanlığın Komedyası* Batı'nın *Binbir Gece Masalları*. Hangi insan bu masalların hepsini birden yaşayabilir?

Kaynakları hem hayal, hem hakikat. Rüayla kaynaşan gerçek. Bu romanlar birer itirafnâme değil, Balzac konuları seçmez, konular seçer Balzac'ı.

İki Balzac var: yaşayan Balzac, yaratan Balzac. Birinci Balzac öfkeleri, azgınlıkları, bayağılıkları, hülyaları ve iştihaları ile ikincisinin hammaddesi. Birinci Balzac hüddam, ikincisi büyücü. İki Balzac mı? Hangi iki Balzac? Tabiat bir Balzac'la binbir Balzac hakketmeseydi insanlığın Komedyası nasıl çıkardı ortaya? Romancı yaşayacak, duyacak ki, yaşatsın ve duyursun. Ağlatmak istiyorsanız önce siz ağlayın. Gördüklerinizi anlamak için daha önce yaşamış olmalısınız. İnsan ancak yaşadığı kadarını görür, gerçek hayatında veya rüyalarında yaşadığı kadarını.

İnsanlığın Komedyası ne rasgele bir ilhamın mahsulü, ne tarafsız bir anketin. Balzac eserinin içindedir. Romanlarında âdeta rüyalarını yaşar. Yahut her roman gerçek toprağında gelişen, dal budak salan bir rüya.

Adamla eser arasındaki uçurum, görünüşteki Balzac'la gerçek Balzac arasındaki uçurumun tıpkısı. Balzac yalnız yaratıcı değil, yaratıcıyı besleyen ihtirasların da tümü. Eseri dolduran insan, vazoyu dolduran su gibi. Balzac eserini ne olduğunu anlatmak için yazdı. Her yaratıcı iki insan. Görünen

insan, görünmeyen insan. Çağdaşlarının Balzac'ı tanımayışları bundan. Gerçek Balzac mektuplarında yok. Söyledikleri pestenkerani şeyler. Zaten içindeki dünyanın farkında da değil. İçindeki dünya da dışındaki dünya gibi, parça parça fethedilmesi gerek; parça parça yaratılması.

Bir adamı tanımak için düşüncelerini, acılarını, heyecanlarını bilmemiz lâzım, hiç değilse. Hayatın maddî olaylarıyla ancak kronoloji yapılabilir. Kronoloji: aptalların tarihi.

Lamennais Hıristiyanlığın en coşkun, en inanmış savunucusu. Kilise aforoz etmiş üstadı. Her müessese yalanlara dayanır. İstedığı: ezeli prensiplerin aydınlatılması değil, çıkarlarının korunması. Lamennais vecitle yazar. On dokuzuncu asır Avrupa'sını, akıldışı bir yobazlık dalgası önüne katmıştır: akla perestiş. Hangi akla? Maddî çıkarlarını bir çoban köpeği uysallığı ile koruyan, alelade ihtimalleri ezeli kanun diye sunan, bakkal terazisi kadar hassas, bakkal terazisi kadar yalana bir aşağı-yukarıya. Lamennais bu sahte Tanrıya isyan eder. "En hasta asır kendini hataya kaptıran asır değildir; hakikatten yüz çeviren, hakikati küçümseyen asırdır... Coşkun heyecanların olduğu yerde güç tükenmemiştir, ümit vardır henüz. Ama ya kıpırdanışlar sona ermiş, nabız durmuş, kalp soğumuşsa... yakın ve önüne geçilmez bir çöküşten başka ne umulabilir? Neden saklamalı? Avrupa'da toplum hızla bir vahim âkibete koşmaktadır. İlletin en korkunç arazi sinesinde uğuldayan eninler, varlığını alt üst eden sarsıntılar mı? Hayır? İçine yuvarlandığı ölü kayıtsızlığı, derin uyuşukluk. Bu kuru kemik yığınlarını hangi nefes canlandıracak? Din, ahlâk, şeref, vazife... en mukaddes umdeler, en asil duygular birer rüya, birer hayalet. Düşüncenin ufuklarında hemen belirip kayboluyorlar, hem de bir daha görünmemek üzere. Benzerine hiçbir zaman şahit olunmayan, hattâ tahayyül bile edilmeyen bir olay karşısındayız. Bu hayvanca vurdumduymazlığa erişmek için uzun ve ısrarlı çabalar, insanoğlunun vicdan ve aklıyla yorulma bilmeden boğuşması lâzımdı. İnsan hakikatin tâcidarı imiş. Sevsinler! Bu zavallı yaratık sevinçten, mutluluktan habersiz. Hakikate de, hataya da iğrenerek bakıyor. Ve cehaletinden memnun. Bu utanç verici yozlaşmanın kaynağı: ruhumuzun zaafı değil, vücuda esir oluşu. Sanıyoruz ki yalnız gördükleri gerçek; başka ne varsa, birer soyutlama, birer hayal. Fizik dünyayı tanıyor sadece, manevî dünya umurunda değil. Düşünceyi uzviyetinin bir eseri sayıyor, maddeleştiriyor onu."

Batıdan pozitivistimin döküntüsünü almışız. Avrupa insanı hiç değilse Aristo mantığına inanmış. Belki ruhunu öldürmüş, maveraya sırtını çevirmiş, büyük, ebedî ve mutlak hakikate yabancı kalmış. Bir kelime ile ruhunu satmış şeytana. Ama madde dünyasında zaferler kazanmış. Kıtalar ferman dinletmiş. Ve dinletiyor. Avrupa, yarım. Biz yarım bile değiliz.

Lamennais tanımadığımız bir Avrupa'nın sesi.

Hayatının yarısı Kilise'nin abesleri uğrunda savaşmakla geçti. Yıkılan bir nizama inanıyordu. Teokrasi ezeli hakikat demekti. Ortaçağa dönmeden kurtulamazdık. Kilise, bu samimî ve pervasız mücahidini inkâr etti. Zavallı Lamennais ömrünü vakfettiği dâvanın nasıl bir serap nasıl bir abes, nasıl bir bâtıl olduğunu anlayınca, ümitlerini halka bağladı. Vehimlerinden sıyrılan Lamennais'nin ölünceye kadar taşıyacağı bayrak, demokrasi ve hürriyet. Değişiklik satıhtadır. Yazar ilk inanışlarına ebediyyen sâdık. İnsanlık,

içindeki Allah düşüncesini öldürmemeli. “Bir Müminin Sözleri” imansız, samimiyetsiz, namussuz bir toplumun suratında saklayan kamçı.

Biz sadece çıkara Avrupa’yı tanıdık. Oysa, bugün bile Lamennais’lerden öğreneceğimiz çok şey var. Avrupaperestlerimiz yalnız Marx’ı değil, Lamennais’yi de okumalıdır. Hırçın, tedirgin ve deli. Ama kalbi daima insanlık aşkı ile tutuşmuş; daima inandığı hakikatin canfeda müdafii. Onun için yalnız Batı’ya değil, Doğu’ya da seslenebilmiş. Yer yer Said Nursî. Bir parça Akif. Daha çok Necip Fâzıl. Ama hepsinden başka. Başka çünkü, İslâm’ı tanımıyor. On iki ciltlik külliyatı kanla alevle yazılmış. Çığlık ve hırçınlık.

Her meyvede tohum, her canlıda Tanrı. Onun için seviyoruz cananı, çocuğumuz O'ndan bir zerre diye aziz... Sevgin bütün varlıkları kucaklaman; onu, beni, onları değil. Bütün varlıkları yani Tanrı'yu. Kurtuluş, Kesret'ten Vahdet'e dönüş. Tanrı'nın içinde kaybolmaksın. Ummana dökülen ırmaklar gibi, benliğinden sıyrılmalısın. Ne kalıbın, ne de adın kalmalı. Tanrı nedir diye soruyorsun, Tanrı sensin.

UPANIŞATLAR.

Binlerce yılın ötesinden gelen, binlerce yankısı olan bir ses... Hint'in ve şiirin sesi. Kâh coşkun ve bulanık, kâh durgun ve berrak, Ganj gibi.

Yapraktan taçlarında ağaçların, güneş yükseliyordu, hür ve şuh. Açıldı gönlümün kapıları, dünyalar doldu içime. Oynaşan, cıvıldaşan dünyalar.

Şaire içindeki Tanrıyı keşfettiren: Tabiat. Vuslat: sonluda sonsuzu bulmanın sevinci. Sevinç, her yanda sevinç. “Beni de çağırdılar hayat denen şölene. Rebâbımı alıp koştum.”

Upanişatlar ne diyor: “Kâinat sevinçten doğdu, sevince koşuyor, sevinç içinde eriyecek.” Ama “acıların anahtarıyla açılır sevincin kapakları.” “Bir neye benzesin ömrün, onu nağmelerle doldur.” Tagor'da adem korkusu yok. Sevgililer ondan şarkı bekliyor. Öbür dünyayı neden düşünsün? Biliyor ki besteleri ebedî. Biliyor ki ezel kıyılarında ne bir ümit kaybolur ne bir mutluluk. Varlıkların son durağı burası. Sen de karış dalgalara ve sonsuzlukta kaybol.

Din, bir susuzluk, sonsuza karşı duyulan özlem. Bilgi değil, aşk. Aşk öğretilir mi? Dini, mektebe sokmak yanlış. O, dost bir iklimde kendiliğinden çiçeklenmeli. Hint bilgeleri ormana otağ kurarlardı. Kâinatın ruhu ile insanın gönlü, sessizlikte kaynaşırdı. Kuşlarla, çiçeklerle kardeştiler. Dua ile başlardı günleri, dua ile biterdi. Şair de insanla tabiatı kaynaştırmak için Santiniketanı kurdu. Bir tekke idi Santiniketan, bir âşiyandı. Kapısında şu sözleri okuyordunuz: “Burada hiçbir puta tapılmaz, her inanca saygı gösterilir.” Terbiye metotları, bir başka ülkeden ithal edilemezdi. İnsan ağaçlar gibi boy atmalıydı, kendi toprağında. Dallarını göğe uzatmalıydı. Yabancı terbiye, bu serazat, bu yaşayan ağacı kesip, ambalaj sandıkları yapıyordu ondan. Hayatı kurutuyor, insanı öldürüyordu içimizde.

Çevresindekiler üstat (grudev) diyorlardı ona, Gandi, “büyük kılavuz”. Tagor, “kavili” adını benimsiyordu. Şair demekti kavili, bilge demekti. Bir nevi meczub-u ilâhî. Edebiyatın belli bir bölgesine, dar bir bölgesine hapsedilemezdi o. Hem gönül, hem düşünce adamıydı. İlhamlarını kâh sözle, kâh çizgiyle dile getiren bir düşünce adamı, kadîm Rişiler* gibi.

Altın bir rebapta inleyen şarkı Tagor; ihtirasların ummanı üzerinde yükselen ezelinin şarkısı. “Tagor’a ilk defa yaklaşıyorsanız, bir mabette sanırsınız kendinizi. Fısıldayarak konuşursunuz ancak. Sonra bu mağrur, bu kibar çehreyi daha yakından incellersiniz, çizgilerinin sükûnu ve musikisi altında, dizginlenen acılar sezersiniz, vehimlerden kurtulmuş bir idrak, hayat kavgasına erkekçe meydan okuyan yiğit bir zekâ.” (Romain Rolland*)

Bengalli bir hekim, “Çağımız Rabindranal çağı”, diyor. Hint’in batısından, Birmanya’ya kadar, Bengalce konuşulan her yerde onun şiirlerini duyarsınız. Tagor, hayatı bütünüyle yaşayan, bütünüyle terennüm eden ilk Hint velisi.

Hint tarihinin fırtınalı günleri. Ülkeyi ikiye bölmek isteyen Lord Curson.* Sene 1905. İngiliz mallarına boykot. Ve cihada bütün varlığıyla katılan Tagor. Mitingler, nutuklar. Nihayet şairin tereddütleri: Ya hatalı bir parola, şahlanan kalabalıkları kanlı bir maceraya sürüklerse! Çevresindekilerin dar milliyetçiliğinden endişe duyan Tagor Santiniketan’a çekilir. Şiirler yazar, şarkılar besteler, şakirtler yetiştirir. Tagor için milletler yoktu, millet vardı. Aa çeken, dövüşen, düşüp kalkan ve alın teriyle ıslanmış yolda durmadan ilerleyen millet: Bütün insanların milleti.

Avrupa’yı seviyordu şair: Shakespeare’lerin, Hugo’ların, Goethe’lerin Avrupa’sını. Ama gözübağlı bir aşk değildi bu. Çağdaş Avrupa şatafatlı adlar takmıştı bencilliğine. Aile, sınıf, millet. İpek eldivenler geçirmişti pençelerine. Kutsal mefhumların gölgesinde her cinayeti işlemişti. İkiye bölmüştü ahlâkı; bir yamyamlar medeniyetiydi Balı Medeniyeti. Kıt’aları yiyerek semiren bir medeniyet. Ama altın buzağıya tapan sömürücü Avrupa’nın yanında bir başka Avrupa daha vardı: barışçı Avrupa, düşünen Avrupa. Canavarlar yaratan Avrupa, canavarları tepeleyen savaşçıların da vatanıydı. Maddenin karanlık zindanında mahpustu insan ruhu, onu Batı’nın tekniği kurtaracaktı. Doğu, sonsuzu kucaklayan düşüncesini armağan edecekti insanlığa; Batı, tekniğini. Biri ruhtu, öteki madde. İki medeniyetin kucaklaşması Asyalı şairin en büyük emeli, en muhteşem ümidiydi. Tanyerinin ağarmağa başladığı bir çağdaydık.

Gandi ile Tagor çağdaş Hint düşüncesinin iki kutbu. Kalplerinde aynı kutsal inançlar tutuşuyordu. Zora düşmandılar, sömürgeciliğe düşmandılar. Ama uçurumlar vardı aralarında; yaşayışları başkaydı, duyuşları başkaydı, anlayışları başka. Biri imanla şefkatti, tek arzusu yeni bir insanlık yaratmak; öteki sakin, serazat bir gönül, bütün varlıkları kucaklayacak kadar geniş, bütün tezatları ahenkleştirecek kadar güçlü. İngiltere ile işbirliğine karşıydı Gandhi. Avrupa’yı söküp atmak istiyordu Hint’ten. Tohum serpmeden önce toprağı temizlemek lazımdı. Tagor, ahenk bozulmasın diyordu, ne varsa kalsın. Uğultudan hoşlanmıyordu, kandan hoşlanmıyordu. Çocuklarla oynamak istiyordu kumsalda. Tanrı da çağların kâğıttan gemilerini rüyalarıyla doldurup değişiklik girdabına fırlatmıyor mu muydu? “İnsanların bütün zaferleri benim zaferlerim” diyordu şair... Hiçbir millet tek başına

kurtulamaz. Birlik: hakikat; bölünüş: vehim (maya). Gandhi ise “Avrupa ‘maya’dır”, diye haykırıyordu. “Hint eski ihtişamına kavuşabilmek için bu ‘maya’dan bir an önce kurtulmalı.” Tagor’a göre, bir insan ne kadar büyük olursa olsun bir ülkenin kaderine hükmedilmemeliydi. Gandhi, kadim Rişiler gibi, Hint’in bütün bilgelerini işbirliğine çağırıyor, sadece emrediyordu: “Eğirin, dokuyun!” Tek iş kalıyordu yapılacak: “Eğirin, dokuyun!” Tek iş kalıyordu yapılacak: bayun eğmek. Dış hürriyet adına, iç hürriyeti eziliyordu insanın. Çıkrığı kutsallaştırıyordu. Gandhi, ama yalnız mide değildi insan. Şair coşuyordu: “Fecirle uyanan kuş yalnız yiyecek aramaz. Kanatları yorulma bilmeden göğün davetine cevap verir. Işığa neşideler terennüm eder hançeresi. Bizim de şafağa karşı ödevimiz var: bir olan’ı, renk ve sınıf farkı tanımayan’ı, hepimizi nimete gark eden’i anmak.”

Şair zirvelerde kanat çırpıyor, ezelide yaşıyordu. Ama anın ihtiyaçları vardı: Acıları dindirmek, hemen dindirmek, mutlaka dindirmek. Gandhi’nin cevabı dünyanın bütün şairlerini susturacak kadar kesindi: “Hint alevler içinde, önce yangını söndürelim; şair, şarkılarını sonra söylesin. Hint’i çıkırığa zorlayan: açlık. Hintli aç. Tagor kuşlardan sözediyor. Kuşların karınları tok ve kanatları dinlenmiş. Şarkılar açların acısını dindirmiyor. “Bugünün vazifesi yün eğirmek ve İngiliz kumaşlarını yakmak. Yarına Allah kerim.”

Sefaleti inkâr etmiyordu şair. Ben, diyordu, askerlik oyunu oynayamam. Ve Hint’i Avrupa’ya tanıtıyor, Avrupa’ya sevdireliyordu. Gandhi hakikatti, Tagor rüya. Tagor’un vatanı istikbaldi, istikbali bile aşan bir vatan: ebediyet. Heine* gibi tabutuna bir kılıç konulmasını istemiyordu Tagor. Barış’tı, neşe idi, neşide idi. Nehru,* “Glimpses of Word History”yi* Tagor’un şu mısralanyla tamamlar:

“Düşüncenin her korkudan âzâd olduğu bir ülke
Bir ülke ki insanları dimdik,
Dünya duvarlarla bölünmemiş,
Kelimeler gönlün derinliklerinden fışkırır,
Emek kemâle uzatır kollarını,
Aklın ırmağı alışkanlıkların karanlık çölünde kuruyup gitmemiş.
Ne olurdu Tanrım! Benim yurdum da böyle bir ülke olsa!”

Said Nursi

Said'in müridi, bir havariler ormanı. Yekpare ve kesif. Ağaçlar kaynaşmış birbirleriyle. Ve bağrından adsız bir uğultu yükseliyor... Bir fırtına rüzgârına benzeyen Nur risalelerinin zaman zaman boğuk, zaman zaman heybetli yankısı.

Said, dağbaşında va'z eden bir mürşit. Hor görülenler, her şeyini kaybedenler, mukaddesleri çiğnemenler ona koştu akın akın.

Nass'ların yalçın duvarları arkasından geliyordu bu ses, tarihin içinden geliyordu: kabuğuna çekilmiş yüz binlerce insanı uyandırdı. Bu hayalî insanlar o konuştukça gerçekleşti. Yani, Nurculardan önce kelâm var.

O konuştukça, laikliğin kartondan setleri yıkıldı birer birer. Kentle köy, çağdaş uygarlık düzeyi (!) ile Anadolu, tereddütle inanç... karşı karşıya geldi.

Nurculuk, bir tepkidir. Kısır ve yapma bir üniversiteye karşı medresenin, küfre karşı imanın, Batı'ya karşı Doğunun isyanı. Her risale bir çığlık, şuurlaltı'nın çığlığı. Zulmün ahmakça taarruzu olmasa, bu münzevi ses böyle sayhalaşır mıydı?

Tanzimat'tan beri her hisarı deviren teceddüt dalgası ilk defa olarak Nur kalesi önünde geriler. Bu emekleyen, bu kekeleyen yığın, devrim yobazları için bir yüz karasıdır. Düşünmezler ki kendi yüz karaları bu. Nurcuları yok farzetmek, gaflet. Nurcular adalarında kendi hayatlarına devam edebilirler. Ama kökünden kopmak kimseye mutluluk getirmez. Aydın'ın görevi fildişi kulesini yıkarak bu mazlum kitleyi muhabbetle bağırma basmak, acısını anlamağa çalışmak.

Said Nursî, bir kavga adamı. Yalçın bir irade, taviz vermeyen bir mizaç, tefekkürden çok iman. Said'in kavgası, Yogi ile Komiserin kavgası.

“Gerçek kendisini zor teslim eder, çünkü canlıdır, değişkendir. Canlı ve değişken olduğu için de bir kere teslim alınınca sürgit elimizde kalmaz. Bu sebeple gerçeğe girişilecek savaşın sonu yoktur. Bu savaşın zaferi sürekliliğindedir.”

(Bir konuşmasından)

Konuşmak bir arayıştı onun için, bir vuzuha varmak cehtiydi. Hayatın belli merhalelerinde, belli hatalara düşmenin mukadder olduğunu çok iyi biliyordu. Uyanık bir şuurdu Kemal, her an zenginleşen bir şuur. Ve okşayan bir ses... dost, ılık, ısıltılı.

Ulu çamlar, fırtınalı diyarlarda yetiştirmiş. Kemal'i ıstırap yarattı... Hapishane, maskelerin çıkarıldığı yerdir. İhtiraslar, cangıldaki canavarlar gibi dış gıcırdatır hapishanede. Faziletler de günâhlar kadar samimidirler, samimi ve çıplak. Kemal, Türk insanını böyle bir laboratuvarında tanıdı, bütün giriftliği, bütün sefaleti ve ihtişamıyla.

Hapishaneden önce çapkın ve şımarık bir İstanbul delikanlısıdır. Sağlam bir iştiha, diri bir tecessüs, diri fakat toy ve serseri. Ülkemiz bir geçiş devresinin hummaları ve yasakları içindedir. Mukaddeslerin can çekiştiği bir devir, “izm’lerin gittikçe kesifleşen taarruzu karşısında bütün setler yıkılmış. Mazi yok, istikbal meçhul... Tutunacak dal arayan genç zekâlar, mücerredin cazibesine kapıldılar, mücerredin yani meçhulün. İçtimaî reçetelerin en ucuzu, en yalınkatı, en aldatıcısı elbette ki büyüleyecekti onları.

Gerçeğin çelik pençesi, şairane hayallerden ayırdı delikanlıyı. Çılgın ümitler, yerlerini çetin bir murakabeye terkettiler. Hapishane hapishane dolaştı. Yokolmamak için, bir hayvan terbiyecisinin gergin ve sürekli dikkatine muhtaçtı. Hatalar bıçakla düzeltilir “dam”da. Kemal, o çetin tecrübelerden yüz akıyla çıktı; yüz akıyla yani hem kendini hem insanımızı tanıyarak. En sağlam bilgilerini o acılar ummanından devşirdi. Kitaplar, bildiklerini vesikalandırmasına yarayacaktır.

Hayata karışan Kemal Tahir'i, peşin hükümlerin esaretinden de kurtulmuş görüyoruz. Nass'ların peçesini sıyrıp, gözlerinin içine bakabiliyor. Fikir adamı için namus, abes de direniş değil, hakikate teslimiyet. Kemal yaşayan adamdı. Yaşamak tekâmül etmektir. Çocuklukta dinlenen masalları, ölünceye kadar ciddiye alamazdı. Putları kırılanlar öfkelenildiler.

“Sol’daki tefekkür sefaletini bütün buudlarıyla açıklıyordu, Kemal: “Hiçbir şey bilmediğimiz meydana çıktı”, diyordu... “yeni bir şey getiremezdik biz... yazı yazarlarımız ortada. Hiç fikirleri yok adamların. Zor, bizim fikrimizin olması... Gerçekleri araştıramıyoruz, fikrimiz nereden olacak?” Tecrübeli bir hekim soğukkanlılığıyla teşhisini koyuyordu: Batılılaşıma... “Biz Batılılaşıma hareketini -tabiî Batılılaşıma hareketinin bir

kolu da, sosyalist harekettir- yani laiklik, maiklik denilen maskaralıkların yanı sıra, sosyalizmi biz, tıpkı Batılılaştırmacılarımızın Batılılaşmayı aldığı gibi aldık. O zaman, Batıda büyük bir sosyalist birikim, fikir birikimi vardı. Her gelen dergi, bize yeni fikirler getirecekti ve bizim, Batıdan hiçbir farkımız olmadığı için, aynen kullanacaktık onları! Batı'da bizim için hazır fikir olmadığı anlaşılnca kıyamet koptu... Zira biz gözü kapalı, Batı'daki fikirleri burada tekrar ediyorduk... Dünya'da bir tek sosyalizm var, o da bilimsel sosyalizm diyorduk. Hâlâ da bu lâkırdıyı söyleyenler var Türkiye'de. Müslümanlıkla sosyalizmin münasebetlerini Garaudy'den öğreniyorlar..." "Elli yılı kucaklayan sosyalist düşünce tarihimizde, Türkiye gerçeklerine yönelmiş iki tane makale bulmanın ihtimali yoktur; Batı'dan duyduğumuz bir iki basmakalıp düşünceyi tekrarlamaktan başka ne yaptık?" ("Sol bölünmeler üstüne konuşma", *Türkiye Defteri* dergisi s. 2.)

Sonra, cıvık ve hain bir ilericilik adına tarihe saldıran madrabazlara sesleniyordu: "Tarihsiz toplumların büyük sanatı olamaz. Elli yıllık tarihle sanat olamayacağı gibi, uydurma tarihle de sanat yapılamaz..." Ve itiraz kabul etmez bir hakikatin altını çiziyordu: "Osmanlılık, bir tarih döneminde, çok önemli bir coğrafya alanında, çok onurlu bir insanlık görevi yüklenmiştir. Osmanlılık, kolektif dehayla kurulmuş bir dünya imparatorluğudur. Salt geçmişi değil, taşıdığı insan değeri ve özelliğiyle ne kadar görünmezden gelinmek istenirse istensin, geleceğimizi de etkileyecek bir deha eseridir. Anadolu Türk dehasının en büyük eseridir..."

Her kitabı bir bombaydı Kemal Tahir'in; hıyanet kalesinde kapanmaz gedikler açan bir bomba. Her sözü bir tokattı; hamakatin çehresinde saklayan bir tokat: "Hümanizma dünyanın en namussuz sömürüsü olan burjuva sömürüsünü örtbas etmek için ileri sürülmüş bir duman perdesidir" diyordu.

Kemal'in romanları, hiçbir kilisenin sözcülüğünü yapmaz, herhangi bir tarikatın değil, hakikatin emrindedirler. Zaten Kemal'i de, siyasî bir doktrine hapsedmek yanlış. Sağ ve sol tasnifi, o büyük ve coşkun yaratıcı için değil "ulema-ı rüsum"umuzun mumyalaşmış kafaları için geçerli. Sosyalizm, Kemal'de bir gençlik hatırası; daha doğrusu onun sosyalizmi alıştığımız sosyalizmlerden çok başka. Kendisini dinleyelim: "Gerçeklerle gerçekten savaşmak isteyen bir sosyalist, geçmiş gerçeklerle yaşadığı çağın gerçeklerini iç içe düşünmek, onları her durumda yeniden anlamlaştırmak, değerlendirmek zorundadır..." "Her ülkenin sosyalistleri kendi yollarını kendileri bulmak, daha açıkçası sosyalizmlerini kendileri yaratmak zorundadırlar." (Konuşmalarından, *Türkiye Defteri*, s. 6.)

Dost bir sestir Kemal, okşayan, inandıran bir ses. Ama bu yumuşak sesin arada bir korkunçlaştığına da şahit olurduk. Bir vicdanın sesiydi bu. Melanetlere meydan okuyan bir sayha idi. Yalanları silip süpüren bir fırtına. Kemal, her namuslu aydının yol arkadaşıydı, yol arkadaşı ve zaman zaman kılavuzu. Hataları, hepimizin hataları. Vahşi cenk çığlıkları atarak

birbirlerine saldıranlar, onun husumet duvarlarını yıkan büyük sabrından ve anlayışından ders almalıdırlar.

Kemal, bu ülkenin yani hepimizindir. Mahalle kavgaları, tefekkürün zirvelerine ulaşmamalı.

O hayat ve hareket dolu adamın ölümüne hâlâ inanamıyorum. Ve dudaklarıma Sadi'nin mısraları düğümleniyor:

**“Eyyam-ı baharest, gul-u, lâle-u nesrin;
Ezhak berayent ve tü der hâk چراغی.”**

Kerim Sadi

Her değere dost, her sahteye düşman. Önce, mabedi bezirgânlardan temizler Kerim Sadi. Sonra, habercisi olduğu düşünceyi bütün vecdi, bütün şiiriyeti ile kitaplaştırır. Doğu'dan kopmayan Batı, yobazlaşmayan iman.

Kerim Sadi, bir düşünce dünyasını yarım asır dev omuzlarında taşıdı. Cangüda keman çalmakla geçti hayatı. Çölde vaızlar veren çilekeş. Bir parça Sadi, bir parça Faust. Oynak zekâsıyla Fransız, derin tecessüsü ile Alman, diyalektik virtüözü olarak Grek, tevazuu -isterseniz gururu deyin- kibarlığı, celebiliği ile yüzde yüz Osmanlı.

Kerim Sadi, Türk sosyalizminin Plehanov'udur.

IV. FİLDİŞİ KULEDEN

Bir adam Meçhule tırmanıyordu. Sisyphe'e* benziyordu uzaktan. Bir adam Meçhule tırmanıyordu topraktan. Arkası uçurum, yanları duvar. Kaç sabah güneşle selâmlaştılar, kaç akşam yıldızlar feneri oldu, bilmiyor.

Koro

Olemp'e yalnız gidilmez. Kervanla çıkılır yola. Bin çıkılır, bir varılır; bir çıkıp bir varılmaz. Olemp'e yalnız gidilmez.

Ve adam tırmanıyordu. Musa'nın gözünü kamaştıran nur, kavurdu gözbebeklerini.

Koro

Kayaya çaktılar Promete'yi, Homer'i karanlığa gömdüler, Tanrılara yaklaşan, Nemesis'in* gazabına uğrar.

Adam haykırdı: Nemesis, Nemesis! Yıldırımlar gibi ulu çınarlara musallat Tanrıça... Ben ne Olemp'in sırlarını fâşeden bir yarı-Tanrıydım, ne erguvanlar içinde doğan bir prens. Ama madem ki, parmakların bana kadar uzandı, madem ki beni de hışmına lâayık gördün, seni utandırmayacağım. Ya ölüm boğacak şarkılarımı, ya elimden aldığın dünyadan daha muhteşemini yaratacağım.

Ve Meçhul tırmanan adam Kelime oldu.

Tanrı, yıldızlarla oynayan bir çocuk.

Senin yıldızların kelimeler, söyle raksetsinler, alev saçlarıyla sonsuz bahçesinde hayallerinin.

Kelime ormanda uyuyan dilber, şair uzaklardan gelen şehzade.

Öyle seveceksin ki kelimeleri sana yetecekler.

Yıldızlar Tanrıya yetmiş mi?

Kelimeler benim sudaki gölgem, okşayamam onları, öpemem. Bir davet olarak güzel kelime ve dualarda muhterem. Gönülden gönüle köprü, asırdan aşıra merdiven.

Kelime, kendimi seyrettiğim dere. Kelime sonsuz, kelime adem.

Kuřlara benzer kelimeler, odana dolarlar bir akşam. Nereden gelirler bilinmez. Kâh ığlık ığlığadırlar, kâh sesleri işitilmez.

ÇiçeĖe benzer kelimeler: turuncu, erguvan, beyaz. Bir rüzĖâr sűrűkler hepsini. Bulutlara Ėűven olmaz...

Saçlarından yakalayamıyorsun zamanı, mısraa, şarkıya kalbedemiyorsun. Ve sükût medar ormanlarındaki* bitkiler gibi büyüdükçe büyüyor.

Senin türben kelimeler. Yuvarlanırken tırnaklarını kâğıda geçirmek istiyorsun; kâğıda, yani ebediyete. Zavallı çocuk, bilmiyorsun ki ebediyet sümüklüböceğin izleri kadar aldatıcı.

Her kitap, tılsımlı bir saray. Kapıları ilk gelene açılmaz. Büyükler de kıskanç, Tanrılar gibi. Yalnız Numa'ya* görünmüş Egeria". Beatrice,* Dante için Beatrice. Kitaplar kadınlara; kadınlar şehirlere benzer. Paris, Londra veya Madrid... herhangi bir dişi kadar muhteşem, herhangi bir dişi kadar alelade. İnsan şehriyle biner trene; şehri, yani zaafı, alışkanlıkları, zilletleriyle. Her kitapta kendimizi okuruz. Kendimizle yatarız her kadında. Kitaplar, kadınlar, şehirler, metruk kervansaraylar gibi boş. Onları dolduran senin kafan, senin gönlün.

Ruh, yazının icadından beri ölümsüz. Kaya homurdanır, mermer gülümser, konuşan yalnız kitap.

Logos Spermaticos,* diyor bir yazar: gebe bırakan söz. Kimi?

Kartacalı Augustinus,* buhranlar içinde kıvranıyormuş. Bir yandan bütün sıcaklığı, bütün diriliğı, bütün şuhluğı ile hayat: şarap, kadın, tiyatro... Ötede çile.

Kafesteki bir aslan gibi isyanla, öfke ile, endişe ile dolaşırken bir ses gelir kulağına hafiften: Al ve oku. Ve önünde bir kitap açılır: Aziz Petrus'un* "Mektuplar"ı. "Ömrünüzü şölenlerle geçirmeyin. Kaçın tenin nazlarından." Ve çapkın Augustinus, Aziz Augustinus olur.

Şuursuz bir büyücü Gutenberg!* Işığ1 paçavraya hapsetmiş. Yüzyılları kutularla doldurmuş Gutenberg'in çocukları, peygamberleri işportaya dökmüş; tuğla kadar değeri kalmamış dehanın. Eflatun, bir sokak kadını gibi her isteyenin yatağına koşuyor. Don Kişot futbol maçı biletinden ucuz.

San Cassino’da* çile dolduran Machiavelli, akşamları kütüphanesine girerken kirli libaslarından sıyrılır, bir tâcidarın huzuruna çıkar gibi itina ile giyinirmiş. Sonunda kendi de kitap olmuş. Kitap, yani ışıık.

Denize atılan bir şişe her kitap. Asırlar, kumsalda oynayan birer çocuk. İçine gönlünü boşalttığın şişeyi belki açarlar belki açmazlar.

V. BAKI KALAN⁶

Kime yazıyorsun bu mektubu? Elinde hiçbir adres yok. Domuzlar kutsal kitaplarla beslenmez.

Mabetler her çağda ziyaretçisiz kalmış. Tefekkür Sina'sı* metruk bir manastır. Kimin için yaratacaksın? İnsanlar ışığa, hayata, sonsuza düşman. Aydınlanmak için yan, aydınlatmak için değil.

Köleler ehramlarda yaşıyor. İstirap taş olmuş.

Rüyalarından bir Musa yaratıyordu Michelangelo ve zamanı mermere hapsediyordu. Ruhunu işliyordu maddeye: coşkunluklarını, emellerini, vecitlerini işliyordu.

Yaratmak yabancılaşımdır. Yaratılan bir başkası. Yaratmak yokolmdır; ya yaşayacak, ya yaratacaksın. Ebediyet, hazin bir teselli mükâfatı.

Balçığı mermer yapan, zilletin yıldırımını. Ama balçık, mermerden daha yumuşak, daha sıcak, daha insan: Âdem ile Havva'nın ham maddesi. Fâni olduğu için güzel. Ölümsüzleşmek milyonlarca budalanın dudağında tebessümleşmek ve binlerce yıl anlaşılmadan tekrarlanmak, kirlenmek, genelleşmek. Ebediyet, cehennemin ta kendisi.

**Zekâ rüzgârda unutulan mum, bencillik fanus. Senin fanusun yok. Ve
şuurun, hasta bir hayvanın korkularını aksettiren kırık bir ayna.**

**Havarilerini yaratamayan İsa'nın yeri tımarhanedir, tarih değil.
Muhammed'in ilk mucizesi: Haticet-ül kübrâ.**

Arzudan tutuşan parmaklarınla dallara boşuna uzanma Tantal* Meyveleri koparamazsın. Hem böylesi daha iyi değil mi?

O altın meyveler boyalı birer top. Serabın büyüğü yok vahada; rüyası muhteşem suyun, kendisi değil.

Fil dişi kule, davasız sanat meczuplarını barındıran miskinler tekkesi. Ama her mücahit o tekkede silâh kuşanır. Bu zindan değil, bir liman.

Itır gülün sesi, ışık sonsuzun. Geceleri ölüm konuşur karanlıklarda.

“İsrail oğulları arz-ı mev’ud’a geldikleri zaman, karşılarında Jeriko’yu buldular”, diyor Tevrat. Aşılmaz duvarları ile düşman bir ülke idi Jeriko. O duvarları ilâhiler yıktı; ilâhiler, yani ses.

Gandi’nin sesi de zulmün duvarlarını devirmedi mi? Bana öyle geliyor ki, ak saçlı Arya çobanları Tanrılara bu sesle yalvarmışlardı; Vedalar* bu sesle okunur, Upanişatlar bu sesle fısıldanırdı. Britanya adalarında kurt sürüleri dolaşırken, Himalaya dorukları bu sesle ürpermişti. Bu seste bütün Hint var; bütün Hint, hattâ bütün insanlık. Berrak, telaşsız, sakın ama İsrail’in sûru kadar heybetli.

Önce sükût vardı, kelâm değil, “Tanrı sükûttur” diyor bir Hint bilgesi. Söz, iki sonsuz arasında bir çırpılmış. Hayat gibi sıcak ve dost. Kutupların sessizliğinden bana ne?

Kamus, bir umman. A'makında inciler gülümser? Kimi bir sevgili göğsünde parlayacak, kimi bir tâcidar alnında, kimi sedef mahfazasında unutulacak.

Kamus bir umman, dualar uğuldar derinliklerinde, destanlar coşar. Şair bu sesleri duyan ve duyuran.

Münakaşa eden iki insan, aynı graniti yontan iki heykeltıraş, hakikati arayan iki yol arkadaşı. Hedefi, tahrip değil, terkiptir bu kavganın. Mağlubun muzaffer olduğu tek yarış. Yanıldığını kabul etmek, yeni bir hakikatin fethiyle zenginleşmektir: parçadan bütüne, karanlıktan aydınlığa geçiş.

Arzın kaderini değiştirenler, kaderlerinden utananlardır. Zilletten kurtulmak için Sezarlaşılır.* Taç, yüz karasını pırıltılarla gizlediği için kutsal.

Kılavuzların sesi çılgın kahkahalar arasında boğulmuş. Nutku tutulmuş aklın. Zincir sesleri, kadeh şakırtıları, heyheyler. Ve uçuruma doğru ilerleyen kabile.

Manu,* bir başına tırmanmış dağa. Nuh'un gemisine tek insan binmiş. Sodom'da* kalmış Lut'un ümmeti.

Kâbusa, geceye, uçuruma koşan kabileler. Bu cihanşümül hâileyi ibret aynasından seyredemezsin. Devran, çoktan parçaladı aynam. Sen de kafilenin içindesin: kafanla, etinle, çocuklarınla. Dostlarını çağıracağın arz-ı mevud nerede?

Sen düşüncelerin bulutlaştığını bilir misin? Bulutlaşır, cıvıldaşır, katranlasın Tedailer zikzak çizer boyuna. Kafatasında musikisi biter kelimelerin, uğultu başlar, şuuraltının veya şuursuzluğun uğultusu. Hayat, uyku ile uyuşukluk arasında rakseder. Tehlikeye düşen vücut için, şuur bir safradır. Külçe gibi, leş gibi yaşamak da yaşamaktır. Zekânın sürekli isyanlarından bizar olan madde, bu şımarık, bu geveze, bu mütecessis meşaleyi bir üfleyişte söndürür. Cinnet maddenin zaferi.

Spinoza, “Havaya fırlatılan taş konuşabilseydi kendi arzusu ile yola çıktığını söylerdi”, diyor. Kasırgalı bir denizde çalkalanan sal bizden daha hür. Hangi limana yöneleceğiz? Riyazet kalesi metruk bir harabe. Büyükler masal söyleyip uykuya dalmış Hayyam’a göre, ama onun sunduğu kadeh de köpük dolu değil mi? Eflatun’u sokaktaki adamdan ayıran: üslup.

Dâhi, bahtiyar tedaileri olan adam. Tedailere istikamet veren saikler sonsuz... Kapanan bir kapı, açılan bir pencere, müziç bir korna, gazetede okunan bir haber, havanın açık veya kapalı oluşu... hepsi irademizin dışında. Düşüncelerini dilediği ülkelere kanatlandırmak kimin haddi? Her şaheser mesut bir tesadüfün çocuğu, yani babası meçhul bir piç.

Âsaf'ın manzum bir tekerlemesini hatırlıyorum: “Seni görmesem Buda olurum, seni gördüm budala oldum.” “On binlerce Buda gelmiş dünyaya” diyor, “biz yalnız sonuncusunu tanıyoruz.” Tanıyor muyuz acaba? Tarihçilerin üzerinde anlaştığı tek hakikat var mı? Kimine göre, bir ömür boyu dünya nimetlerini hor gören Buda, nefis bir domuz kızartmasını tıkabasa atıştırdığı için göçüp gitmiş... İnanacak mıyız? Kahramanların çamurlaştığını görmek, sokaktaki adam için buruk bir teselli.

Tabiatın dev'e tahammülü yok. Ermişler bile kurtulamamış sitem oklarından. Çağımız, delileri sevimlileştirdiği için Dosto'ya tutkun. Cinnetle cinayet sanatın konusu olunca bir nevi meşruiyet kazanıyor.

Zerdüşt'ten beri hangi muammayı çözebildik? Hâlâ çöller kadar susuzuz hakikate, yalana, hayat ve ölüme. İnsanlık daima daha kötü oyuncaklar peşinde koşan bir çocuk.

Büyük adam, bir devin sırtına tırmanan cüce. Dev: halk. Şuursuz, sevimsiz, tehditkâr.

Yığın kadındır. Irzını teslim edecek bir zorba arar. Çobansız rahat edemeyen kaz sürüsü.

Üç hücreli bir mahpesteyiz: ütopya, mit, ideoloji. Dışarda bir deli haykırıyor: “Hakikati söyler’ Hangi hakikati?

Her mabut, bir devrin hakikatiydi. Devalar* dev oldular. Ahuramazda öldü, Zeus nerede?

İnsan, ormanda unutilan çocuk, yalan zırhı. Yalan hürriyete açılan kapı. Yalan, kaygıların bittiği liman.

Samson’un* gücü saçlarındaydı, esirlerin gücü yalanlarında. Tarih yalan söyler, şiir yalan.

Geçen’i, değişen’i yazıya veya sese kalbetmek, yalanlaştırmak değil mi? Dudaklarımdan çıkarken öyle düşünüyordum. Gülümsediniz. Şuurun durgun gölü dalgalandı. Göl, artık o göl değil. Her yeni oluş’u nasıl kelimeleştirebilirim? Duygular kuşlardan ürkek.

Bana hakikati değil, kendini ver. Kendini, yani rüyanı. Olmak istediğin gibi görün, olduğun gibi değil. Zaten nasıl olduğunu, ne olduğunu biliyor musun? Her yalan bir yaratış.

Hakikat, kaderin imzasız mektubu.

Mezar taşlarına şiir okumak, güzel; taşlar ayakta dinler sizi. Çölde vaaz etmek mutluluk! Kumlar perestişle ürperir.

Çıplak, sevimsiz, uçsuz bucaksız bir dağ: zaman. Kıracaksın onu, heykelleştireceksin. Kaos'u beşerîleştiren: insan; insan, yani sanatkâr. Hayat, herkesin yaşadığı, kimsenin yaşamaktan hoşlanmadığı komedya. İnsan, hayalleriyle Tanrı. Goethe, bunun için hatıralarına "Şiir ve Hakikat" adını vermiş.

Breton'lar ummanın derinliklerine gömülü bir beldeden yükselen çan sesleri duyarlarmış zaman zaman. "Benim içimde de böyle bir şehir var" diyor Renan.* "Ama aradaki yarım asır, uzaktan gelen sesleri boğuklaştırıyor."

Kim maziye değiştirmeden anlatabilir ki? Kelimeleşmeyen "zevk-i tahattur", bir rüya kadar soluk ve fânî. Ama yaşayan insanla, hatırlayan insan aynı mı?

Klasisizm müeddepdır, "ben"i teşhir etmez. Günâh rahip önünde çıkarılır, okuyucu yatak odalarına sokulmaz. Edebiyat pazarı, Rousseau'dan beri kirli çamaşırlarla dolu. Ne kazandık?

Otobiyografileri hep şüpheyile karşılarım. En masumları, ihtiyar nazeninler gibi aşın bir tuvaletle çıkar tarih karşısına. Talleyrand* doğru söylüyor galiba: "Dilin görevi hakikati gizlemektir."

Sartre, "Kelimeler"de bir yarı-Tanrının veya bir hükümdarın çocukluğunu anlatan ücretli bir vakanüvis. Her dokunduğunu çirkinleştiriyor. Bu felâketten kurtulabilen yalnız kitaplar. Kendisi de ancak okuma öğrendikten sonra sevimlileşiyor. Kendimizi tanımak... Ruhumuzun mahzenlerinde bizden habersiz yaşayan bir alay misafir var.

Kendimizi tanımak... Ruhumuzun mahzenlerinde bizden habersiz yaşıyan bir alay misafir var. Berhanenin bazen bir, bazen birkaç odası aydınlık. Işık binanın üst katlarında. Kendini tanımak. Kendini, yani eriyeni, dağılanı, dumanlaşanı. Sen acıların, utançların, zilletlerinle aynısın. Rüyaların, hayallerin, dileklerinle bir başkası.

Gideceksin. Tanrılar bile rolünü bitiren aktörler gibi kâh birer birer, kâh hep beraber çekiliyor bu sahneden. Senin zavallı gölgen zaman perdesine belki bir kere bile aksetmeden, oyuna katılmayan bir kukla gibi unutulup gidecek.

Hayat bir abesler cangılı. Kimi mukaddes abeslerin, kimi mülevves. İnsanın tek hürriyeti kendini aldatmak. Hiçbir zafer umulanı getirmez, hiçbir bozgun mutlak değildir.

Her mücahidin iki çehresi var: Don Kişot ve Sezar Borjiya. Sezar, tarihin en büyük şaheseri, Machiavelli'ye göre. Olaylar ve insanlarla oynayan yavuz bir satranç ustası; hem aslan, hem tilki. Kader, o büyük iradeyi bir tekmede yerle bir etti. Bir İtalyan sıtması graniti çamurlaştırdı.

Önünde birçok yollar var. Politika bunlardan biri. Belki en aldatıcı olduğu için en cazibi. Mutlakın ve sonsuzun rüyası. Mukaddes bir abes. Bana sorarsan kütüphanene dön, yani kitap ol. Aydınlan ve aydınlat.

Altınlarını cam karşılığı dağıtan Kızılderiliyi hiçbir zaman gülünç bulmadım. Cam, altından çok daha asil. İsrail peygamberlerinden beri lanetlenmiş bir maden, altın. Adı, tarihin bütün cinayetlerine karışmış. Pıhtılaşmış kan, insan kanı. Cam güzel, çünkü kirli bir mazisi yok. Cam güzel, çünkü kalbi var, kırılıverir.

Deli İbrahim, Osmanogullarının en akıllısı. İnci balıklara atılmak için yaratılmış olmasaydı, denizlerde ne işi vardı?

İnsanlar beyni fırlatıyor lâğıma. Süleyman'ın sofrası iltifatlarına muntazır, onlar kemik peşindeler. Venüs'e arkaları dönük, köpeklere sırtıtıyorlar. Efsane yalan söylüyor: Sirse* insanları domuzlaştırmamış, domuzları insanlaştırmış. Bunları tekrar ahıra sok Sirse!

Yeşiller-Maviler kavgası Bizans'ın iliklerine işlemiş. Türk sarığı Romalı serpuşunun yerini almadan bu tenperver sürünün Tanrısı: cokeydi. Hayvana kanat takan arabacı, topa tekme savuran şaşkının yanında haysiyet ve ciddiyettir. Bugünün ayaktakımı kahramana değil, maskaraya alkış tutuyor.

Din, aşk, şiir... Boşlukta yuvarlanan insanın bir yıldıza attığı merdivenler. En yüce, en güzel, en ölümsüz taraflarını benliğinden koparıp bir mücerrede armağan eden insan, neden fakirleşsin? Boş kubbeleri sonsuzluğumuzla doldurmak, sonsuzlaşmaktır. Tanrı beşerin en büyük keşfi.

Mağarasında meçhul kuvvetlere yalvaran uzak ceddimiz, feza çağının zındığından daha mı az bahtiyardı? Hangi ilmî hakikat bir kabile dininin nass'larından daha sıcak, daha doyurucu? İnanmayanların, inananlara sataşmaları kıskançlıklarından. Mü'minlerin saadetini gölgeleyen tek ıstırap, inanmayanlara karşı duyulan merhamet olmalı.

**Sensiz giden trenler, ufuklarda kaybolan birer ümit
Nehir gibi akmıyor günler Heraklit Heraklit.
Zaman masal kuşlarına benziyor...
Abus, kocaman, sâkit.
Ve geceleri
Alnında dolaşır biteviye
Kirli, soğuk pençeleri.
Yıldızları söndürmüş fırtına,
Batan bir gemidesin,
Senden ne kalacak yarına!
Kıyılardan imdat isteyen sesin.**

KANAVİÇE

Abdülhak Hâmit: (1852-1937). Büyük ırmaklar gibi coşkun ve bulanık bir şiir. Üç kıt'aya ferman dinleten bir imparatorluğun sesi... Çağdaşları için şiirin Tanrısıdır Hâmit, çağdaşları ve âşinâları için, Hamâkate telkin ettiği kin de dehasının parlak delillerinden biri değil mi? Hâmit'i yerenler, Makber şairinin büyük bir yaratıcı olmadığını ileri sürüyorlar. Hâmit kullandığı malzemeyi başkalarından almış, ne ayıp! Goethe, "Kendi yağı ile kavrulan dâhi yok" diyor: "Dâhi bütün intibaları benimseyen, karşılaştığı nesneleri ayıklayan, düzenleyen, canlandıran; kiminden tunç, kiminden mermer alıp ölümsüz bir âbide kuran kişi." "Ben ne yaptım? Gördüklerimi, duyduklarımı bir araya getirdim. Tabiatın da eserlerinden faydalandım, insanların da. Her yazımı binlerce insana veya binlerce nesneye borçluyum. Alim de, cahil de; bilge de, deli de; çocuk da, ihtiyar da yardımcım oldu. Yani benim eserim mevcut unsurları toparlıyor sadece." Goethe bu bütünden ibaret.

Heyhat! Hâmit de belli bir çağın insanıydı. Zaafları ve kuvvetleriyle belli bir çağın insanı. Dile getirdiği acılar, ümitler, dille beraber unutuldu. Millî hafızamızın tahripçileri arasında, talihsiz şairin adı da geçer. Filhakika TDK'nın hararetli müdavimleri içinde Makber şairinin de bulunduğu söylenir.

Ahimsa: Hint ahlâkının ana ilkelerinden biri: Kötülüğe sevgi ile mukabele etmek.

Ahmet Ağaoğlu: (1868-1939). Gazeteci, fikir adamı, profesör. Karabağlı (Azerbaycan) bir aileye mensup. 1909'da Türkiye'ye geldi. *Tercüman-ı Hakikat* gazetesinde başyazar. Ziya Gökalp, Yusuf Akçura ve Mehmet Emin'le Türkçülük cereyanına katıldı. *Türk Yurdu* dergisini kurdu, *Türk Ocağı*'nda çalıştı. 1909'da Dârülfünûn'da Rusça ve Türk-Moğol tarihi hocası, 1912'de Afyonkarahisar milletvekili ve İttihat Terakki Fırkası umumi merkez üyesi oldu. 1918'de Malta'ya sürüldü. 1921'de serbest bırakılınca Anadolu'ya geçti. Matbuat umum müdürü, Kars milletvekili, Ankara Hukuk Fakültesi Hukuk-u Esâsiye hocası, Hâkimiyet-i Milliye gazetesi başmuharriri. Serbest Cumhuriyet Fırkası kurucuları arasına katıldı ise de parti dağıldıktan sonra siyasî hayattan çekildi. (Hayatının bu devresi için Bkz. Kemal Tahir, "Yol Ayrımı") İstanbul Dârülfünûnu'na Hukuk Tarihi Müderrisi tayin edildi. Akın gazetesini kurdu. 1933'te emekliye ayrıldı. Ölümüne kadar yazar olarak çalıştı. Eserleri: *Şii Mezhebi ve Menbaları* (1892), *İslam ve Ahund* (1900), *İslama Göre ve İslam Âleminde Kadın* (1901), *Üç Medeniyet* (1920) (Malta'da yazılmıştır), *Hindistan ve İngiltere* (1927), *Serbest İnsanlar Ülkesinde* (1931), *Devlet ve Fert* (1939), *Ethika* (Krapotkin'den tercüme 1931), *Ben Neyim* (1939), *Türk Teşkilat-ı Esasiyesi*, *Türk Hukuk Tarihi*, *Gönülsüz*

Olmaz, İhtilal mi İnkılap mı?

Ahmet Mithat: (1844-1912). Cihangir ve cihanşümül bir tecessüs, cihangir ve cihanşümül bir zekâ. Çağdaşlarına göre hâce-i evvel; bize göre, hâce-i evvel ve âhir. (Bkz. Cemil Meriç, *Kültürden İrfana*, İnsan Yayınları, İstanbul, 1986, “Doğulu kalan tek müstağrip”, s. 231 vd.)

Ahmet Şuayp: (1876-1910). Edebiyat-ı Cedide yazarlarından. Batı düşünce ve edebiyat dünyasından sekiz ünlü adamın hayatını, eserlerini inceleyen *Hayat ve Kitaplar* (1901) adlı eserinden sonra yayımlanan *Esmâr-ı Matbuat ve Hukuk-u Umûmiye-i Düvel* (1912) adlı eserleri vardır. Rıza Tevfik ve Mehmet Câvit ile birlikte İstanbul'da *Ulum-ı iktisadiye ve İctimaiye Mecmuası* (1908-1910, 26 sayı) adlı aylık bir dergi kurdu.

Akademi: Akademos veya Hekademos bir efsane kahramanı. Hükümdar Theseus güzel Helena'yı kaçıınca kardeşleri bir ordu toplayıp peşine düşmüşler, ama Helena'yı koydunsa bul. Akademos, Helena'nın kardeşlerine, kızın saklandığı yeri haber vermiş ve böylece Atina'yı yıkılmaktan kurtarmış. Bilinen tek marifeti bu. Akademos adını ölümsüzleştiren: bir toprak parçası. Hazretin Atina'dan iki fersah uzakta tarlaları varmış. Kucağında birçok tapınağın yükseldiği bu topraklar çınarları ve zeytin ağaçlarıyla ün salmış. Kahramanın ölümünden sonra Akademos adıyla yadedilen malikâne, gezinti yeri olmuş. Eflatun da dolaşmış o hıyabanda, şakirtlerini orada toplar, çınarların gölgesinde verirmiş derslerini. Nesiller birbirini kovalamış ve Eflatun'un felsefesine Akademya denilmiştir.

Zamanla Akademya belirli bir felsefe mektebinin ismi olmaktan çıkmış, yüksek okul anlamına gelmiş. Bugün denizcilik, askerlik, tarım, ticaret, güzel sanatlar gibi birçok alanlarda öğretim yapan okulların adı: akademi.

Kelime, bilginler, şairler toplulukları için de kullanılmış.

Rönesans, yalnız klasik edebiyatların değil, millî dillerin ve edebiyatların da canlandığı dönem. 16. yüzyılda kalyan akademilerinin sayısı yedi yüze ulaşır. En meşhurları 1582'de Floransa'da kurulmuş: Academia della Crusca. Crusca'nın Sözlüğü edebî İtalyancayı, Toskanya lehçesini esas tutarak tespit etmiştir.

Akademiler çok geçmeden bütün Avrupa ülkelerine yayılır, hepsinin de örneği: kalyan akademileri.

Fransız Akademisi'ne gelince. 1629'larda üç beş aydın, haftada bir iki gün, kralın sekreteri Conrard'ın evinde toplanıyorlardı. İşten güçten, politikadan, edebiyattan sözediliyor, içlerinden biri herhangi bir eser kaleme almışsa birlikte okunuyor, herkes fikrini söylüyordu. Başvekil bu toplantıları haber aldı (1634) ve üyelere toplantılarını devletin himayesi altında yapmalarını teklif etti. Önceleri tereddüt, sonraları kabul ettiler. Richelieu, sayılarını çoğaltmalarını ve kurulacak cemiyet için bir nizâmnâme hazırlamalarını istedi. Ama önce bir ad bulmak lâzımdı

cemiyete: Edebiyatçılar Akademisi, Belagat Akademisi, Yüce Akademi adları düşünüldü, sonra birden Fransız Akademisi geldi akla ve bu isim kabul edildi. İlk toplantı 1634'te yapıldı, üyeler kırk kişi. Akademi, edebî kabiliyetleri sivriltecek bir müessese olmaktan çok, güzel konuşmaya ve güzel eserlere tutkun bir aydınlar topluluğudur önceleri. Ama resmî bir teşekkür, sohbetle vakit geçiremezdi. Üyelerden biri, Chapelain, nizâmnâmenin ruhundan faydalanarak kırk kişinin yapabileceği ortak eseri keşfetti: lügat. Lügat bitince bir de gramer hazırlanacaktı. Böylece Akademi kibar toplumun bir imtiyazına son vermiş oluyordu: dilin gelişmesine yön vermek imtiyazı. Akademi bilgiç hanımların aşın hassasiyetine kulak asmadı. Amacı, salonları memnun etmekten çok düşüncenin gerçek ihtiyaçlarını karşılamaktı. Bu anlayışın baş mimarı: Vaugelas. Dilini çok iyi bilen bu taşralı asilzadenin her hükmü kanun sayıldı. Vaugelas da, şair Malherbe gibi, tek ölçü tanır: kullanılış. Dil bir işaretler sistemidir. Bir işaretin başlıca meziyeti kullananlar tarafından anlaşılır olması. Yalnız bir iyi kullanılış vardır, bir de kötü kullanılış. İyi kullanılış, zamanın en iyi yazarlarındaki kullanış tarzına uygun konuşma. Taşra konuşmaları da, teknik dil de kibar tabakanın konuşmalarında yer almaz. Vaugelas için mühim olan, efendi takımının yani aydınların dili. Çünkü Akademinin tespit edeceği dili efendiler kullanacak, efendiler yazacaktır. Amaç dili dondurmak değil, düzene sokmak. Ve koyduğu esaslar “dil ve devlet baki kaldıkça” ayakta durur. Başka bir deyişle, dil konusunda, ihtilâl ve hükümet darbeleri çağı sona erer, Vaugelas ile. Evet, dil ağır ağır gelişen, olgunlaşan bir müessese. Bu gelişmeye kişiler müdahale edemez, çünkü dil bütün bir milletin. İler canlı için olduğu gibi dil için de bir olgunluk noktası vardır. Bu noktaya gelince genel biçimler de, iç bünye de gelişmez artık; organlar sayıca da, inkişafça da tamamlanmıştır. Demek ki vuku bulacak değişiklikler esas yapıyı zedelemmez. 17. yüzyıl Fransızcanın olgunluk çağı. Vaugelas anlamıştı bu hakikati. Gerçekten de Victor Hugo Malherbe'e, Ronsard'ın Villon'a yakın olduğundan daha yakındır.

Vaugeles öldü, fakat lügat çalışmaları aksamadı. Alaylar, yergiler durduramadı bu işi. Akademi lüğatinin ilk baskısı 1694 (ikinci baskı 1718, 1932'de sekizinci baskı; gramer, 1933). Bu baskıdaki Fransızca, 16. asır diline kıyasla daha kuru, daha soyut. Ne var ki teknik kelimeleri, somut mefhumları hudut dışı eden Akademi lüğati dile tam bir vuzuh, tam bir kesinlik kazandırmıştır. Fakirleşerek zenginleşme. Atılanlar: somut, renkli, şairane kelimeler, muhafaza edilen, sivriltilen, güçlendirilen: aklî unsurlar yani soyut ve adeta riyazi kelimeler, düşünceyi gevezeliğe kaçmadan ifade eden mefhumlar. Akademi'nin kurmaya çalıştığı dil, saf zekânın, mantığın, tecridin dilidir... Voltaire'in, Condülac'ın tahlilci dili.

1672'de 14. Louis hami oluyor ve Akademi resmî bir müessese hâline

geliyor. O zamana kadar toplantıların belli bir yeri yoktu, bir evden ötekine dolaşılyordu. 14. Louis Louvre'da bir daire ayırdı Akademi'ye ve kırk koltuk yolladı: üyeler arasında tam bir eşitlik. Akademi'nin itibarı gün geçtikçe artıyordu. 1774'lerde efkâr-ı umumiyenin rakipsiz tâcidandır Akademi. Bu hükümranlılık ihtilal'e kadar devam edecektir. 1793'te kapatılan Akademi, 1816'da tekrar kuruluyor. Yirmi üç ödülü var, on yedisi edebiyat, altısı ahlâk ödülü.

Akl-ı Selim: XVIII. asrın maddeci filozofu d'Holbach'ın Hıristiyanlığı yeren meşhur kitabı. Abdullah Cevdet yanlışlıkla papaz Meslier'ye atfedilen bu eseri yobazlıkla savaşmak için (?) Türkçeye çevirir. M.E.B. yanlışlığı düzeltmeden ve çok lüzumlu bir kitapmış gibi yeni harflerle tekrar basar **Akl-ı Selim'i**.

Ali Kemal: Asıl adı Ali Rıza, gazeteci ve yazar (İstanbul 1867 - İzmir 18.11.1922). Balmumcu esnafı kethüdası Çankırlı Ahmet Efendi'nin oğlu. Tahsilini İstanbul, Paris ve Cenevre'de yaptı; miras işleri için İstanbul'a dönünce, siyasî faaliyetleri yüzünden Halep'e sürüldü (1889). Halep idadisinde Fransızca ve edebiyat dersleri okuttu. Tekrar Avrupa'ya gitti (1894). Paris'te n *İkdam* gazetesine yazdığı edebî ve tarihî makalelerle tanındı. Brüksel Elçiliği ikinci kâtipliğinde, Mısır'da bazı prenslerin çiftlik nazırlığında (kâhyalığında) bulundu. II. Meşrutiyet'ten sonra İstanbul'a döndü. Hürriyet ve İtilâf Partisine girdi, *İkdam* gazetesine siyasî yazılar yazdı, ittihat ve Terakki Partisi ne muhalefet etti. Peyam adlı günlük siyasî bir gazete çıkardı. Gazete sonraları, *Peyam-ı Edebî*, *Peyam-ı Sabah Edebî Nüshası* ve *Peyam-ı Sabah* adlarıyla yayımlandı. Damat Ferit Paşa kabinesinde Maarif ve Dahiliye nazırlıklarında bulundu (1919). Gazetesini Mihran Efendi'nin *Sabah* gazetesine ile birleştirerek *Peyam-ı Sabah'ın* başyazarı ve sorumlu müdürü oldu. Mütareke yıllarında Anadolu'daki İstiklâl Mücadelesi aleyhine şiddetli yazılar yazdı, bir gün Nurettin Paşa'nın adamları tarafından İzmit'e götürüldü ve orada halk tarafından linç edileli.

Tarih ve edebiyat üzerine makale, tercüme ve kitapları vardır. Peyam'ın ilaveleriyle devrin edebiyatına hizmette bulundu; Rıza Tevfik, Hüseyin Daniş, Ahmet Refik, Yahya Kemal, Yakup Kadri gibi yazarlar bu gazetede toplandılar. Yazdığı şiirlerde Muallim Naci'yi üstat tanırdı. (ML)

Ali Namık: (1885-1953) Defalarca sadrazam olan, Ayan reisi Küçük Sait Paşa'nın oğludur. Çocukluğunu ve gençliğini kitaplar arasında geçirmiş, okumanın tadını almış, kendi deyimiyle inzivanın ve tettebbuun "templa serana"sında yaşamıştı. 1918'de yayımlanan "Verite, Justice, Bonte" (Hakikat, Adalet, İyilik), bu çalışmaların meyvesi. (Bkz. A. Cerrahoglu, Türkiye'de Sosyalizmin Tarihine Katkı, 1975. s. 9-22. Ve Cemil Meriç, *Dönem* dergisi, "Ali Namık'lar.)

Arz-ı Mev'ut: Vadedilen toprak: Filistin.

Âteşgede: Ateşe tapanların ibadet ettikleri tapınak.

ATÜT: Asya Tipi Üretim Tarzı.

Augias'ın ahır: Augias adlı bir hükümdar varmış. Bir de asırlardır temizlenmeyen ahır. Rivayet ederler ki, Herakles, bu necaset deryasını temizlemeğe talip olmuş, hizmetine karşılık ahırdaki üç yüz sığırın otuzunu alacaktı. Anlaşmışlar. Herakles, Fırat nehrinin yatağını değiştirerek temizlemiş ahır. Ama Augias sözünden caymış, sığırları vermemiş. Kahramanımız da kellesini koparmış herifin. Augias'ın ahır diye asırlardır su yüzü görmemiş pislik deryası yerlere denir. Tâbir mecazen de kullanılır, burada olduğu gibi.

Aziz Petrus: (Saint Pierre), (?-64), İsa'nın havarisi. Petrus (taş) ismi, kendisine İsa tarafından verilmiş. "Sen taş'sın, ben kilisemi bu taş üzerine kuracağım." (Matta, XVI, 18). Hristiyanlar İsa'nın dirilip Petrus'a görüldüğüne ve ona kiliseyi emanet ettiğine inanırlar. Petrus, o zamanlardan beri ilk papa sayılır.

Babîli: Osmanlı Devleti zamanında İstanbul'da Sadaret. Dahiliye ve Hariciye Nezaretleriyle Şûrâyı Devlet dairelerinin bulunduğu bina. Mecazî olarak Osmanlı hükümeti.

Bâbil Kulesi: Tevrat'a göre Nuh'un torunları gökyüzüne ulaşmak için böyle bir kule inşâ etmek sevdasına düşmüşler. Ve Yehova onları cezalandırmış. İçinde çeşitli dillerin konuşulduğu yer. Büyük bir karışıklığın hâkim olduğu, kimsenin kimseyi dinlemeden hep bir ağızdan konuştuğu toplantı.

Bahâ Tevfik: (1881-1914), "1908'den itibaren yayımladığı dergi, gazete ve kitaplarla kısa sürede yeni bir fikir çığrı açtı. Pozitif bilim ve materyalist felsefeyi savundu. Teceddüd-ü ilmi ve felsefî kütüphanesini kurdu, 11 cilt eser yayımladı." (Meydan-Larousse)

Balzac: (1799-1850). Eserlerini "iki ezelî hakikatin, kilise ile monarşinin ışığında yazdığını" söyler. (Daha geniş bilgi için bkz. Cemil Meriç, *Kırk Ambar*, Ötüken Yayınevi, İstanbul 1980: "Edebiyat tarihinin hükmü", s. 151 vd.)

Ba's-ü bâd-el mevt: Ölümünden sonra diriliş. Çağlamı zevkine hitap etmeyen yazarlar var. Stendhal ve Nietzsche gibi. Bir zaman unutulduktan sonra tekrar sahneye çıkar ve kalabalığın gönlünü fethederler.

Beatrice: Dante'nin sevgilisi. Şair bu Floransalı dilberi önce "Vita Nuova" (Yeni Hayat), sonra "Divina Comedia" (İlâhî Komedyâ'da terennüm eder. Kimdir bu Beatrice? Herhangi bir İtalyan kızı. Babası Portinari. Doğum tarihi, aşağı yukarı 1265. 1288'de rasgele bir herifle evlenir. 1290'da da sizlere ömür. Beatrice'i topu topu iki kere görür Dante. Önce, kilisede dokuz yaşında bir kız çocuğu olarak, sonra da on sekiz yaşında. Dante, aşkından haberdar olmayan Beatrice'in dünya evine girmesine aldırılmaz, kendisi de evlenir. Beatrice öldükten sonra, büyük ve ezelî aşkı ruhunu sarar. Beatrice, bir hakikat midir, bir remiz mi? Araştırmacılar, İtalyan şiirinde yüzlerce Beatrice bulunduğunu söylerler.

Yani Beatrice, yalnız Dante için Beatrice'dir. Bir tecrit, bir vesile, bir ilham perisi. Nedîm'in tabiriyle.

“Yok senin vASFettiğın dilber bu şehir içre Nedim,

Bir peri-sûret, görünmüş, bir hayal olmuş sana.”

Beşir Fuat: (1852-1887). Oscar Wilde, “Lucien'in ölümünü hatırladıkça kalbim acıyla burkudur” der. Lucien, Balzac'ın bir kahramanıdır. Bir zindan hücresinde kendini kravatıyla tavana asarak hayatına son veren, coşkun, hayalperest, züppe bir şair. Beşir'in ölümü de beni, her hatırladıkça ye'se sürükler. Çalışkandı, halûktu, dürüsttü. Ama başka bir devirde, başka bir dünyada yaşıyordu. Tek dostu vardı, Ahmet Mithat. Bu manevî gurbete daha fazla dayanamazdı, damarlarını keserek canına kıydı. (Bkz. Cemil Meriç, *Kırk Ambar*, “Şuuru burkulan aydın”, s. 174)

Buda: (İ.Ö. 563-483). Budizmin kurucusu. Kuzeydoğu Hindistan'da yaşamış, vaazlarını orada vermiş ve orada ölmüş. Ama kurduğu mezhep Orta, Kuzey ve Güney Asya'da kök salmış. (Bilgi için Bkz. Cemil Meriç, *Bir Dünyanın Eşiğinde*).

Burjuvazi: 1789 İhtilâlinden önce Fransa üç sınıfa ayrılmıştı: Zadehan, ruhban ve halk. Halka, üçüncü sınıf (Tierstat) da denilir. Burjuvazi tierstat'nın en seçkin, en zengin ve en şuurulu kısmı.

Büchner: (Ludwig) (1824-1899). Maddecî Alman filozofu. Bahâ Tevfik ile Ahmet Nebil'in dilimize çevirdikleri “Madde ve Kuvvet” (1855) nesillerin imanını tahrip eden meşum bir kitabıdır. Abdullah Cevdet de hayranlarındandı.

Caliban: Shakespeare'in “Fırtına”sında adı geçen bir kahraman. Bir büyücü ile bir şeytanın çocuğu. Daha büyük bir güce boyun eğmek zorunda kalır ama daima başkaldırır. Yazımızda, Avrupa burjuvazisini temsil eder. Ernest Renan'in Caliban adlı felsefî dramı vardır. (Fırtınanın devamı). Caliban, avamdan bir zattır. Avamın bütün pisliklerini, adiliklerini nefsinde toplamıştır; cumhurbaşkanı olur. Nefis ve öğretici, daha doğrusu düşündürücü bir dram.

Caton: (İ.Ö. 232-149). Meşhur Romalı devlet adamı. Yunan âdetlerinin Roma'ya yerleşmesinden müthiş şikâyetçi idi. Filozofların kapı dışarı edilmesini istiyordu. Lükse düşmandı. Kartaca'yı Romanın rakibi olarak görüyor ve imha edilmesini istiyordu, İnatçı, cimri, tam bir Roma köylüsü. Senato'daki her nutkunu aynı cümle ile bitirirdi: “... ve ayrıca şuna kaniim ki, Kartaca mutlaka imha edilmeli.” (Delenda Carthaga).

Cavit Bey: (Selanik 1875 - Ankara 1926). Osmanlı maliyecisi. Eserleri: *İlm-i İktisat* (4 cilt, 1905-1912), *İhsaiyat* (1909). Günlük hatıraları Hüseyin Cahit Yalçın tarafından 1943-1946 yılları arasında *Tanin* gazetesinde tefrika edildi.

Celâl Nuri İleri: (1877-1939). Gazeteci ve mebus. Eserleri: *Hukuk-i Düvel* (1914), *Şimal Hâtıraları* (1914). *İttihad-ı İslâm*, *İslâm'ın Mazisi*, *Hâli*, *İstikbal* (1914), *Kadınlarımız* (1915), *Kutup Musahabeleri*, *Tarih-i*

Tedenniyat-ı Osmaniye (1915), *Hâtem'ül Enbiyâ, Rum ve Bizans* (1917), *Taç Giyen Millet* (1923), *Türk İnkılâbı* (1926). (Bkz. Cemil Meriç, "Celâl Nuri'nin Türk İnkılabı" *Tarih ve Toplum*, İletişim Yayınları, Eylül ve Ekim 1984 ve *Kültürden İrfana*, "Tunuslu Hayrettin'den Celâl Nuri'ye", s. 107 vd.)

Cellini Benvenuto: (1505-1571). İtalyan kuyumcusu ve heykeltıraşı. Ünlü bir otobiyografinin yazarı. Floransa'da doğdu. Bir kavga yüzünden sürgüne yollandı. 1523'te yeni bir vakanın kahramanıdır. Ölümüne mahkûm edilir. Roma'ya kaçar. Orada Salamanca piskoposunun ve Papanın (VII. Clement) emrinde çalışır. Roma'nın savunmasına katılır (1527). Anlattığına göre iki kodaman Fransız asilzadesini öldürür. 1528'de hazreti yeniden Floransa'da görüyoruz. Çeşitli devlet büyüklerinin hizmetinde çalışır. Birçok şaheserler yaratır. Bir rahibi haklar. Papa III. Paul tarafından affedilir. Sonra efendim, bir noteri yaralayıp Roma'dan firar eder. Ver elini Fransa. Kabına sığmayan bu çılgın zekâ orada da duramaz. Floransa'da ihtilastan mahkûm edilir. Hapishaneden kaçar, tekrar yakalanır. Bu defa da bir kardinalin şefaatiyle hürriyete kavuşur. Cellini Rönesansın muhteşem canavarlarından biri. Hayırla şerden habersiz, coşkun, serazat, serkeş. Tek mukaddesi: güzel. Eserleri dünya müzelerinin iftihar vesilesi. Ama asıl ününü sağlayan, otobiyografisi. İki İtalyanca baskısı (1728) var. İngilizcesi (1771), Almancası (1796), Fransızcası (1882). Üslup çıplak, yapmacıksız, konuşma diline yakın. Hem bir insanı, hem bir çağı tanımak isteyenler bu eşsiz vesikaya eğilmek zorundadırlar. Ne yazık ki Türkçemiz hâlâ bu usta kitaptan mahrum.

Cevdet Paşa: (1822-1895). Devlet adamı, tarihçi, hukukçu, edebiyatçı. (Bkz. Cemil Meriç, *Kültürden İrfana*, "Bir Gurub ve Bir Tulu", s. 93 vd.)

Chenier: (1762-1794), Fransız şairi. Hem klasik Fransız nazmının bir ustası, hem de romantizmin öncüsü. İhtilâl onun da başını yedi, giyotin sehpasında can verdi şair.

Cizvit Mektepleri: Hristiyan Avrupa'nın fikir hayatına tahakküm etmiş bir tarikat, Cizvitler. Köklü, inzibatlı, uzun ömürlü. Amerika'nın ve Doğu'nun çeşitli ülkelerinden kiliseye sadık şakirtler yetiştirmek için büyük bir gayret göstermişlerdir. Aleyhinde ve lehinde ciltlerce eser yazılan cizvitlerin sayısı 17.000 civarındadır bugün.

Comte: (1789-1857). Fransız filozofu. (Fazla bilgi için bkz. Cemil Meriç, *Saint - Simon İlk Sosyolog İlk Sosyalist*, Çan Yayınları, İstanbul, 1967, s. 58 v.d.).

Curson: (1859-1925). XVIII. asır İngiliz aristokrasisinin yolundan yürüyen son devlet adamı. Tanınmış bir Türk düşmanı olan bu habis lord Hindistan'da umûmî vali olarak bulunmuş ve o ülke halkına kan kustürmüştür. 1919'dan 1924'e kadar İngiliz hariciye vekilidir. Lozan'daki marifetleri için Rıza Nur'un Hatıralar'ıyla Kadir Mısıroğlu'nun

Lozan, Zafer mi, Hezimet mi adlı iki ciltlik eserine başvurulabilir.

Çelebi (Asaf Halet), (İstanbul 1907-1958). Türk şairi ve yazarı. Şiir kitapları: *He* (1942), *Lamelif* (1945), *Om Mani Padme Hum* (1953). İnceleme ve antolojileri: *Mevlana* (1940), *Molla Cami* (1940), *Eşrefoğlu Divanı* (1944), *Naima* (1953), *Divan Şiirlerinde İstanbul* (1953), *Ömer Hayyam* (1954).

Daniel Defoe: (1660-1731). Hayatı tezatlarla dolu bir adam Defoe, hayatı ve mizacı. Dürüst, kalles, kahraman, ödle. Fırtınalı bir devrin çocuğu. Hicivde zirve, romanda yaratıcı, gazetecilikte merhale. Bir kasabın oğluydu. Çorapçılıkla başladı işe. İflas etti, yazı hayatına atıldı. Zindanı boyladı, hicivleri yüzünden teşhir cezasına çarptırıldı. Ama halkın gözünde de kahramanlaştı. İngiltere'nin ilk romanı sayılan Robinson'u altmışında yazar. Kuru bir roman bu, Avrupa burjuvazisinin gönlüne göre bir roman. Ama aynı şiiriyetsizlik, aynı çırılçıplaklık, aynı sahte realizm, Defoe'nun bütün romanlarında var. "Çağdaşlarından hiçbir yazar, edebiyatın temellerini onun kadar genişletmemiş, o kadar kalabalık bir kitleye okutmamıştır kendini. Ama edebiyatçılar, onu edebiyat dışı sayarlar. Ne Pope ciddiye alır romancımızı, ne Swift. Bu mahkûmiyet kararı, Defoe'nin hicivci olarak davranışından ileri gelir bir parça (çağdaşları onu düşmanlarına ajanlık yapmakla suçlarlar), bir parça da devrin bütün naşirleri için müşterek bir vasıf olan hümanizm geleneklerine sırt çevirişinden." (Legouis).

Danilevsky: (1822-1885). Rus tabiiyecisi ve tarih felsefecisi. En meşhur eseri *Rusya ve Avrupa* (1869). (1920'de Almancaya çevrilmiştir: *Russland Und Europa*). Tarih felsefesini ilk defa birbirinden farklı medeniyetler dizisi olarak ele alır. Danilevsky'ye göre Ruslarla Slavlar Batı'yla hiçbir zaman kaynaşmayacaklardır. Her ikisi de kendi kültürel miraslarını siyasî absölütizm (mutlakiyet) yolunda geliştireceklerdir. Rusya'nın inkişâfı Batı'nınkinden daha parlak olmayacaktır belki, ama farklı olacaktır. Danilevsky, Rus yazarları arasında bilhassa Konstantin Leotiev'i, Batı filozofları arasında da Oswald Spengler'i etkilemiştir. (*Britanica*. Fazla bilgi için bkz. Cemil Meriç, *Ümrandan Uygurlığa*, Ötüken Yayınevi, İstanbul 1977, 2. baskı: "Medeniyetlerin Ölümü" s. 117 v.d. Yine bkz. Cemil Meriç, *Kırk Ambar*, "Avrupalılaşmak mı Avrupalılaştırılmak mı?" s. 263 v.d.)

Dante: (1265-1321). Dante başka bir dünyanın şairi, düşman bir dünyanın. Kinleri, emelleri, özleyişleriyle, Hristiyan, *İlahi Komedyâ*. İslâm şiirine neler borçlu, araştırmamışız (meselâ, Hristiyan teolojisinde Araf yok). Türk okuyucusu, *İlâhî Komedyadan* zevk alabilir mi? Hayır. Zaten bizdeki tercümeleri de, İncil'den bir mephas gibi tatsız ve soğuk. Apenin'in yeşil mahfazasında gülümseyen çiçekler beldesi Floransa XIII. asrın sonlarında aşkın ve zerafetin vatanıydı. Mermer o muhteşem tabiat içinde kanatlandı; bir büyü oldu resim. Ve şiir yıldızlaştı. "Napoli'de

yaşanır” diyor bir yazar, “Roma’da düşünülür, Floransa’da yaratılır.” O belde de sanatın saltanatını banka hazırladı, banka ve ticaret. Ponto Vechio’nun mağazalarına ırmaklar gibi altın akıyordu, ama, düşmanları vardı, Floransa’nın. Sokaklarında iki çağ dövüşüyordu, iki çağ ve iki düzen.

Floransa’nın savaş bayrağında kızıl bir zambak vardı; hür olmak için dövüşeceksin diyen bir zambak. Floransa’nın bayrağında mavi bir Madonna gülümsüyordu: “Seveceksin, acı çekeceksin”, diyen bir Madonna.

Ilık bir rüzgâr esiyordu Provence’dan, şiirin rüzgârı. Haçlı Seferleri Batı’ya aşkı öğretmişti. Toskana şairleri, trubadurları taklit ederek yeni bir üslup yarattılar: Il dolce stile nuovo.

Mayıs ayının ortalarına doğru Saint-Jean Baptiste Kilisesi’ne yeni doğan bir çocuk getirdiler. Durante adı verildi yavruya, Durante Alighieri ve bir melek, dehanın dikenli tacını koydu başına (1265-1321). İnsanlık Durante’yi Dante adıyla tanıyacaktır.

Floransa’da onun mısraları karşılar sizi. Kaldırımlar onun dilini konuşur. Bütün İtalya’da yoldaşınız o. Şiiri, vatan coğrafyasını kutsallaştırmış. Bir gül bahçesi değil bu İtalya; bir günahlar, bir cinayetler ülkesi. “Esif İtalya, korkunç bir kasırgada kaptansız kalan gemi, bir zamanlar kraliçesiydin ülkelerin şimdi fahişesi.”

Ortaçağ, mazi’nin uçurumlarına gömülmeden önce *İlâhî Komedya*’da tecelli ediyor.

Bazı yazarlara göre, komedyanın ilham kaynağı aşk. Şair o muhteşem türbeyi Beatrice Portinari’yi ölümsüzleştirmek için yaratmış; Beatrice’i ve hatıralarını. Dante 27 Ocak 1302’den beri sürgündedir, 10 Şubat’tan beri gıyaben ölüme mahkûm: “Yelkensiz ve dümensiz bir gemi.” Ve peşinde felâketin ayrılmaz yoldaşı: zillet. Sevgilisini kaybetmiş, vatanını kaybetmişti. Korsan Donati’nin hempaları ferman inletiyordu Floransa’ya. Başları çiçeklerle taçlı, ayakları insan kanıyla kıpkızıl, zaferlerini kutluyorlardı. Bütün faziletler kovulmuştu, Cumhuriyetten. Bir dünyanın yıkılışı idi bu. Ama, şair boyun eğmeyecekti kadere. Bayağılıkları teşhir edecek, suçları cezalandıracak, bu habisleri enselerinden yakalayıp tarih mahkemesinin huzuruna çıkaracaktı.

Şair eski çağları göklere çıkarırken yükselen burjuvaziye en zehirli oklarıyla delik deşik eder. Dante bir aristokrattır, tepeden tırnağa aristokrat. Mukaddes Cermen İmparatorluğu dinlemezdi artık, mazi dinlemezdi. Bir ütopya idi bu, ölü doğan bir ütopya.

Floransalı şairin yaşayan ve yaşayacak olan tarafı: realizmi. “Cennet ve cehennem, geçen asır aydınlarını hayran bırakan mimarisi, Araplardan alınma. Hristiyanlık’ta Araf yok. Çerçeve İslâm’ın, ama içindeki ruh Hristiyan. Dante çağların ve kıtaların dörtyol ağzında, iki çağ ve iki dünyayı birleştiriyor. Fertleri de, fırkaları da, milletleri de mahkemeye

çeken şaire bu selâhiyeti veren kim? Dehası. Milton, Voltaire, Hugo veya Sartre... “İnsanım, insanla ilgili hiçbir şey bana yabana değildir” diyenlerin öncüsü Dante.

Garip bir alınyazısı, maziye inanıyordu, istikbali yarattı.

Fransa geç tanımış, Dante’yi. *İlahî Komedyâ* defalarca çevrilmiş ama 18. asıra kadar okuyan, anlayan olmamış. İtalya’da Tasso ile tanışan Montaigne’in eserinde Dante’nin adı geçmez. Boileau da sözünü etmez Dante’nin. 18. asırda Dante ile lütfen meşgul olanların neler düşündüğünü Voltaire’den öğreniyoruz: “İtalyanlar ilâhî derler ona. Gizli bir ululuk bu. Bir sürü yorumcusu çıkmış, bu da anlaşılmaması için bir sebep belki de. Şöhreti gün geçtikçe kök salacak. Çünkü okuyanı yok. Hiçbir zaman okunmayacak Dante. Benim kütüphanemden Arioste’u aşırıan çok oldu ama, Dante’yi kaldırına hiç rastlamadım”. Dante’nin dehasını ilk sezen Rivarol. Romantizm, ortaçağı bayraklaştırırken Dante’yi de göklere çıkarır. Sainte-Beuve, 1845’te yayımladığı nefis bir incelemede (Causeries de Lundi, cilt 2) ‘bu hayranlığın psikolojik sebeplerini aydınladı’. Dante’yi en çok sevenlerden biri de Balzac’tır. İnsanlığın Komedyası yazarı, eserinin adını Floransalı şairden alır. Lamartine geniş yer ayırır şaire. (*Cours Familiers de Litterature*, cilt 3-4.) Ama *Graziella* yazarına göre: İlahî Komedyâ fânî kinlerin gölgelediği anlaşılmaz bir kitap. Tek güzel tarafı üslubu. Dante şiirin Michelangelo’su. Şair büyük ama, şiiri kötü. *İlahî Komedyâ*, bir destan sayılabilir mi? Hayır. Uyanıkken görülen bir rüya bu. Kahramanı: tayflar. Sahnesi: asırların gecesi. Çağlayanlar gibi uçurumlara akan bir insan kalabalığı.” Victor Hugo Dante’ye karşı çok daha saygılıdır. Tayfların destanını yazan Dante’ye. “Dante bütün karanlığı, bütün aydınlığı dev bir helezonda birbirine katar. Önce inen, sonra çıkan bir helezon... Dante, Montesquieu’nün hocası. *Kanunların Ruhu* yazarı cezaların tasnifini, Cehennemden kopye etmiş. Juvenalis’in kamçısı meşindendir, Dante’ninki alevden.” (William Shakespeare).

Eliot’a göre, “Modern bir Avrupa dilinde klasisizmin en parlak örneği: *İlâhî Komedyâ*.”

Dante, Shakespeare, Goethe... Modern şiirin üç zirvesi. Almanya’da bu kanaati kanunlaştıran: Stephan George ve mektebi. Goethe’nin Dante’ye karşı davranışı hiç de açık değil. 1787’de, “İnsan Dante’nin şiirlerinden nasıl zevk alabilir” der. “Cehennem iğrenç, Araf karışık, Cennet sıkıcı.” 1805’te çok daha takdirkârdır. Cehennemdeki Ugolin hikâyesini göklere çıkarır. Sonra yeniden kötüler Dante’yi; 1823’te Eckermann’ı uyarmak ister: “Dante büyük görünüyor bize, arkasında asırlar süren bir medeniyet olduğu için büyük görünüyor.”

Dante, Avrupa’nın Kutupyıldızlarından biri. Bizim için kapalı bir dünya. Kapalı ve düşman. Hâmit, “Tayflar Geçidi”nde “koca dahi-i müfteri” diye selâmlar, Cehennem şairini. Cahit Sıtkı “Dante gibi ortasındayız ömrün”

mısraı ile yâd eder. Sevgileri de, kinleri de yabancı bize. Şairi tanımak için dilini bilmek lazım. Fransızca tercümelerinin hepsini, İngilizce tercümelerinin birkaçını gördüm. Karanlık ve meçhullerle dolu bir masal. Bir Fuzulî'den, bir Şeyh Galip'den aldığım hazzın binde birini vermedi bana, Dante. Yalnız, her aydının ondan alacağı ders: celâdeti. Şair, Dante'den beri fildişi kulede mısralar arayan bir meczûb-u ilâhi olmak hakkını kaybetmiştir. Dâvası, dâvamız değil Ama, bir dâva uğrunda nasıl dövüşüleceğini öğrenmek isteyenler büyük Floransalının hayat hikâyesinden yine de çok şeyler öğrenebilirler. "Segui il tuo corso, el lascia dir leganti!" (Sen yoluna devam et, herkes ne derse desin) diyen Dante, bu yönüyle hepimizin hocasıdır.

Delille, Jacques: (1738-1813). Tanınmış Fransız şairi. Babası meçhuldür. Annesi çocuğunu okutmak için dilenmek zorunda kaldı. Delille, Paris liselerinde hocalık yaptı. Bu arada, Racine'in tavsiyesiyle Latin şairi Virgile'den yaptığı "Georgiques" tercümesini yayımladı (1769). Voltaire, Delille'in Akademiye alınması için teklifte bulundu. Elçi Choiseul Gouffier ile İstanbul'a geldi. Şehrin güzellikleriyle büyülenen şair ilhamını "Imagination" adlı eserinde ebedileştirdi. Fransa'ya dönünce salonların gözdesi oldu. İhtilal, bu şımarık şairin ikbal rüyalarını sona erdirecektir. Terörde tevkif edildi. Sonra Paris'ten uzaklaştı. Yeni eserler kaleme aldı. Almanya'ya gitti. İngiltere'yi ziyaret etti ve orada Milton'un "Kaybolan Cennet"ini manzum olarak çevirdi Fransızcaya (1805). Tekrar ülkesine dönen Delille, College de France'ta şiir kürsüsüne tayin edildi. Ne yazık ki o da Milton gibi, gözlerini kaybedecekti. Çağını büyülemişti şair. Sevimliydi, konuşkandı. Çok güzel şiir okurdu. "Kaybolan Cennet" tercümelerinin şaheseri.

Rivayet ederler ki izdivaç hayatı Sokrat gibi, Delille'e de gülümsememiş. Para canlısı bir hatun olan karısı onu odaya hapseder, zorla şiirler yazmasını sağlamak için akla gelmez oyunlara başvurmuş.

Demolins: (1852-1907). Fransız tarihçisi ve sosyologu. Prens Sabahattin'in üstatlarından.

Deva: Aryaların eski tanrısı: gök, ışık. İslâmiyet'in kabulünden sonra Deva Dev olur, yani kadim mabut ifritleşir.

Diderot: (1713-1784). Çağı için bir filozof, mimarı olduğu Ansiklopedinin sembolü, seçkin bir hatip, ateşli ve taşkın duygular ilham eden bir fikir öncüsü. Almanya'da romantizmin müjdecisi olarak tanınır. Bugünün tenkitçilerine göre, on sekizinci yüzyıl düşüncesinin en büyük temsilcisi. Tutarlı bir felsefe doktrini yok. Önce Tanrıacı (deist), sonra maddeci, sonra da panteist. Faydacı ahlâk anlayışı ile on dokuzuncu asır İngiliz filozoflarının öncüsü. Hem fazilete, hem güzelliğe âşık. Sanat eserinde duygu ve ahlâk arar. Sanatta yalnız ustalık değil, şiiriyet de olmalıdır.

Dilemma: Kıyâs-ı mukassem. Konuşmacıya seçmesi için iki ihtimal sunan akıl yürütme. Diğer yanlışa, öteki doğrudur bu ihtimallerin. Ve her iki

kaziyenin ortak bir neticesi vardır, kendini kesin olarak kabul ettiren bir netice.

Din şehit ister Asuman kurban/Her zaman her tarafta kan kan kan. Tefvik Fikret'in bedbin bir ânını dile getiren mısralar.

Diyalektik maddecilik: Marx-Engels'in maddeciliği. Tabiatla zihin, temel bir bütündür bu maddecilikte. Mutlak olan tabiat değil, tabiattaki beşeri akıştır (gelişme). Metot bakımından diyalektik maddecilik Hegel'in diyalektiğini benimser. Ama bu diyalektiği tersine çevirerek. Eşyanın diyalektiği fikirlerin diyalektiğini meydana getirir, fikirlerin diyalektiği eşyanın diyalektiğini değil. Maddi tabiat diyalektik olarak geliştiği için insan düşüncesi de diyalektik olarak gelişir.

Dostoyevski: (1821-1881). Dosto "Ortodoks Doğulu veya Bizanslı bir Hristiyandır... Mistik bir Rus vatanperveri" (Upton Sinclair). "Bir ülke mazisinden kopamaz, kopmamalıdır. Aydın, sınırların ötesinden basmakalıp ıslahat projeleri dileneceğine, halkın içine inmeli. Rusya'yı ancak din kurtarabilir!" (Karamazov Kardeşler'den). (Bkz. Cemil Meriç, *Mağaradakiler*, Ötüken Yayınevi, İstanbul, 1980, 2. baskı, "Dosto ve biz", s. 311 v.d.)

Durkheim: (1858-1917). Fransız sosyologu. Türkiye temsilcisi, Ziya Gökalp, temsilcisi daha doğrusu komisyoncusu.

Ebüzziyâ Tefvik: (1849-1913). Yazar, gazeteci, matbaacı. Türk irfanına oklukça hizmet etmiş bir kalem sahibi. Çalışkan müteşebbis. *Numûne-i Edebiyat'ı Osmaniye*, defalarca basılan ve kıymetini hâlâ koruyan bir nesir antolojisi. Yeni Osmanlılar Tarihi, sevimli bir müdafaanâme. Son zamanlarda yayımlanan vesikalar (Abdülhamid'e Verilen Jurnaller - İbret, Asaf Tugay) hazretin sarayla da irtibatı olduğunu ispat etmektedir.

Edebiyat-ı Umûmîye Mecmuası: Birinci Cihan Savaşında Celâl Nuri, Ahmet Saki, İsmail Hami tarafından çıkarılan dergi.

Edinburg Review: On dokuzuncu asırda yeni bir mecmua türü kurulur İngiltere'de, tenkitçi bir zihniyetin ifade vasıtası olan "critical review". Zengin ve ikbalperest tâbiler tarafından desteklenen bu mecmualar, çağın en büyük yazarlarından yardım görmektedirler. Yayıldıkları saha oldukça geniştir. *Edinburg Review or Critial Journal*'in kuruluşu, tenkit mecmualarının tarihinde büyük bir merhale (1802-1929).

"On sekizinci asır sona ermiştir", diyor bir yazar. "İrlanda'yı köleleştirmişti İngiltere, ama İskoçya direniyordu, dini bile başkaydı İngiltere'ninkinden. Usta bir politikacı yollandı İskoçya'ya: Dundas. Bu uyuşturucu idarenin siyasî ve ahlâkî zararlarını önlemek için bir fikir organına ihtiyaç vardı. Genç kabiliyetler, *Edinburg Review*'u kurdular. Ama dergi İskoç ruhunun temsilcisi. İlk sayı büyük bir rağbet gördü. Üçüncü sayıdan itibaren, satış 2500'e yükseldi. Sonra, 13.500'e. Tory'lerin hâkim olduğu bir şehirde çıkıyordu dergi. Liberal fikirlerin bayrağıydı ama hiçbir partinin emrinde değildi. Teşebbüsün gerçek

kurucusu, Jeffrey. Dergi on yıl, onun çizdiği yolda yürüdü. Sonra, diğer yazarlar: Sidney Smith, Macaulay, Carlyle, Henry Brougham. Tory'ler 1819'da rakip bir dergi çıkardılar: *Quarterly Review*. Mecmuanın zengin bir yazı ailesi vardır: John Murray, Walter Scott, Canning, Southey, Lord Salisbury, Hazlitt, J.W. Croker. Tirajı kısa zamanda 14.000'e yükselir derginin."

Egeria: (Ejeri). Romalı peri, Kaynaklar Tanrıçası: Geleneğe göre Kral Numa'nın danışmanı; onunla geceleri buluşmuş.

Ehrimen: Yahut Angromenyu. Zerdüştilerin Şer Tanrısı.

Emil: İkinci adı "Terbiyeye Dair", Rousseau'nun pedagojiyle ilgili fikirlerini, roman tarzında toplayan kitabı (1762).

Eşref: (1846-1912). Zerâfetle müstehcenî meczeder. Kâh bir kafiye'nin ilhamı ile göklere süzülür, kâh bir mazmun peşinde uçurumlara iner. Hayâsız ve haşarı bir zekâ.

Eyyam-ı baharest: Bahar geldi, gül, lâle ve nesrin fışkırdı topraktan. Sen hâlâ toprakta ne arıyorsun.

Fabian cemiyeti: 1833 sonlarında Londra'da kurulan İngiliz sosyalistlerinin derneği. Derneğin çekirdeğini meydana getiren yazarlar (G.B. Shaw, H.G. Wells, v.s.) ve İktisatçılar (Sidney ve Beatrice Webb, O. Lodge vs.) önce hemen uygulanabilecek devrimlerle ilgilendiler ve 1889'da, K. Marx'ınkinden çok J. Stuart Mill ile W.S. Jevons'un sosyalizm anlayışlarına yakın bir sosyalizmi savunan "Fabian Essays"i yayımladılar. Fabiancılar, kapitalistlerin artık-değer kavramına karşılık, gelir kavramını ortaya attılar. Devlet, geliri, kamu kuruluşları aracılığıyla doğrudan doğruya halka aktaracaktı. 1900'den sonra "Emeği temsil eden komite"de, trade-union'cularla ve bağımsız Emek Partisi delegeleriyle birleştiler. Bu birleşme İngiliz İşçi Partisi'nin temellerini attı. Fabiancıların çoğu bu partiye katıldılar. Uzun süre can çekişiyor gözüyle bakılan dernek, 1930'da bazı işçi milletvekilleri tarafından kurulmuş olan "New Fabian Research Bureau'ya (Yeni Fabian Araştırma Bürosu) katılarak canlandı ve başkan Beatrice Webb'in iktisadî ve içtimâî araştırmalarıyla, bütün dünyada tanındı. İşçi Partisi'nin yönünü daha çok bu derneğin aydınları çizdiler; parti, milletvekillerinin çoğunu Fabian'lardan seçti.

Feodalite: Derebeylik. Toprağı ve üzerinde yaşayan köylüleri tek bir kimsenin malı sayan ortaçağ nizamı. Avrupa'ya mahsus bir zillet ve istismar rejimi.

Fıkıh: İslâm hukuku.

Filantrop: İnsanları seven, insanların iyiliği için çalışan.

Francmaçonnerie: Farmasonluk. Kardeşlik ilkelerini benimseyen, birbirlerini işaret ve remizlerle tanıyan ve loca denilen bölümlere ayrılmış kimselerden kurulu, kısmen gizli dernek.

Freud: (1856-1939). Psikanalizin kurucusu.

Freund J.: Çağdaş Fransız sosyologu, Weber'ci.

Gardet: Çağdaş Fransız müşteriki. "La Çite Musulmane" en meşhur eserlerinden biri (Bkz, Cemil Meriç, *Kültürden İrfana*, "İslâm tarihinde zaman boyutu", s. 163 vd.)

Glimpses of World History: "Cihan Tarihine Bakışlar" Nehru'nun eseri.

Guyau: (1854-1888). Meydan Larousse'da Alfred Fouille'nin damadı deniyor, oysa üvey çocuğudur. Parlak, derin ve atılgan zekâsıyla çağında ekili oldu. Eserinin ahlâkî yönü iki temel fikre dayanır: 1) Yapabiliyorsun, o halde yapmalısın; 2) İnsanlar sıkı bir dayanışma ile birbirlerine bağlıdırlar. Abdullah Cevdet, bu coşkun ve şair fikir adamının hayranlarındandı. "Terbiye ve Veraset" adlı eserini Türkçeye kazandırdı. Guyau'dan bir başka tercümesi de, "Bir Filozofun Şiirleri"dir. Hasan Âli, "Sosyolojik Bakımdan Sanat"ın ana fikirlerini 1928'de yayımlanan bir risalede hülâsa etmiştir.

Gutenberg: (1394-1468). Matbaanın mucidi.

Hân-ı yağma: Fikret'in dilden dile dolaşan bu tanınmış hicvi Victor Hugo'nun "Joyeuse vie" adlı şiirinden ilham alınarak yazılmıştır. Mukayese için ilk kıt'anın tercümesini takdim ediyoruz:

"Ha gayret yağmacılar, salaklar, sayın baylar,
Hazların etrafına çöreklenin, şölen var...
Koşun yeriniz hazır,
Baylar, hayat kısadır, yiyin, için eğlenin
Sizlersiniz sahibi bu talihsiz ülkenin
Bu millet malınızdır..."

Hâşim: (1883-1933). Bize Göre, Gurebâhâne-i Lâklâkan, Frankfurt Seyahatnamesi, usta, beklenmediklerle dolu, sıcak ve lezzetli bir nesrin nefis örnekleri.

Hayyam: (1044-1132). İranlı şair ve bilgin. 11. Meşrutiyet intelijansiyası bu rint ve deryadil hakimi Avrupa aracılığıyla tanır. Müesses inançlara savaş açanlar onu bayraklaştırırlar. Hayyam, Doğu'nun dar ve kalıplaşmış nass'larını yıkmak isteyenlere Doğu'dan gelen bir müttefiktir. "Rubâiyât" kolay ve aydınlık üslubu, şüpheciliği, gülümseyen edası ile hürendîş yazarların el kitabı olur. Abdullah Cevdet, Hüseyin Dâniş, Rıza Tevfik, Nişâbur'lu şairi bir sonraki nesle devrederler. Gölpınarlı, A. Kadir, Orhan Veli... Farsça bilen bilmeyen Rubâiyât tercümesine girişir.

Hegel: (1770-1831). Meşhur Alman filozofu.

Heine: (1797-1856). Büyük Alman şairi, heccavı ve gazetecisi (püblisist). Şairliği, tüccar amcasının ticarethanesinde milyon avcılığına tercih etti. Schlegelin, Hegel'in, Friedrich-Wolf'un şakirti oldu. Edebiyat mahfillerine girdi çıktı. Lirik şiirler yazdı. Ülkesinde Yahudi aleyhtarı bir hava esince Paris'te gazetecilik yapmağa karar verdi. Paris'te Saint-Simon'cularla tanıştı. Saint-Simon'culuk istikbalin dini idi şaire göre, 1831'de ayak

bastığı Paris'ten bir daha çıkmayacaktır. Heine çağının en büyük zekâlarından biridir. Almanca ve Fransızca'yı aşağı yukarı aynı ustalıkla kullanır. Thiers'in tabiriyle Voltaire'den sonra en spiritüel Fransız. Dizgin tanımayan bir hürriyet aşkı, haksızlığa karşı şahlanan bir öfke... hicivlerinin başlıca ilham kaynağı. "Tabutuma zeytin dalı değil, kılıç koyun. Zira insanlığın kurtuluş savaşında cesur bir asker oldum" diye övünür... Manc'a Fransız sosyalizmini tanıtan odur.

Henry Miller: (1891-1980). Amerikalı romancı. Çağdaş dünyayı şiddetle suçlayan başlıca eserleri: *Yengeç Dönencesi* (1934), *Siyah İlkbahar* (1936), *Oğlak Dönencesi* (1939), *Maroussi Heykeli* (1914), *Havalandırılmış Kâbus* (1945), *Seksus* (1949), *Pleksus* (1952), *Neksus* (1961), adlı üçlüden meydana gelen *Pembe Ölüm*.

Heraklit (Heraklitos): Yunanın yedi bilgesinden biri. Muzlim ve bedbin. Kâinattaki ezeli akış dehşete düşürmüştü üstadı. Bir nehrin sularında iki defa yıkanılmaz gibi hikmetler savurmuş. Şirazlı Hafız "Irmak kenarına otur ve hayatın akışını seyret", derken çok daha şair.

Hezâr bütgede: Bâki'nin Kanunî mersiyesinden. Beytin tamamı şu:

"Aldın hezâr bütgedeyi, mescîd eyledin

Nâkus yerlerinde okuttun ezanları."

Bugünün diliyle:

"Binlerce kiliseyi mescide çevirdin,

Ezanlar okuttun çan yerlerinde."

Hezeliyât ve Hezliyât: "Hezl meşhur bir nazmın vezni ve kafiyesi taklit edilmek suretiyle lâtife yollu şiir yazmak demektir, buna tehzil de denir." (Tâhir-ül Mevlevî).

Hicrî takvim: Hz. Muhammed'in Mekke'den Medine'ye göçüş yılını başlangıç olarak alan takvim. 16 Temmuz 622 tarihinde başlar.

Horatius: (M.Ü. 65 - M.Ö. 8). Latin şairi. Babası azatlı bir köleydi. Horatius, Roma'da öğrenim gördükten sonra 20 yaşında Atina'ya felsefe okumağa gitti. Sonra savaş ve Roma'ya dönüş. Vergilius ile tanışma. Sefaletе düşen şair 38 yaşlarında iken zengin ve sanatsever bir koruyucu bulur. Maecenas (Fransızca, Meşen). Maecenas, iki şairi İmparator'a takdim eder. Horatius, imparatorun teklif ettiği özel sekreterliği reddeder. Hayatının en büyük acılarından biri, dostu Vergilius'un ölümü. Kendisi de, hâmisî Maecenas ile aynı yılda hayata gözlerini yumar.

Zarif bir adamdı Horatius. Zevklerine ve hürriyetine düşkün bir sanatçı. Kültürü, zekâsı, inceliği ile Romalı kibarların gözbebeği oldu. Epikürcüydü. Kır hayatından, eğlenceden, yalnızlıktan hoşlanırdı. Ahlâk anlayışı, aşırılıklardan kaçan, kültürlü bir insanın ahlâk anlayışı idi.

Hugo: (1802-1885). Sür, roman, deneme... on dokuzuncu asrın en büyük fikir ve sanat zirvelerinden. Beşir Fuat, çağının nazımperestlerine çatmak için Hugo'yu tartaklar, ama şiirden anlamadığını mahviyetle itiraf ettikten sonra. Bizce edebiyat tarihinde tek büyük devrim vardır: romantizm. Bu

meslek edebiyatta liberalizmdir Hugo'ya göre. Hernani yazarı dramın önsözünde bu hükmü bütün vuzuh ve şümûliyle belirtir. (Bkz. Hugo V. *Hernani*, çeviren C. Meriç, Millî Eğitim Basımevi, İstanbul 1966, 2. basılış. "Önsöz"). Filhakika, o yılların umumî efkârını fetheden ideolojisi liberalizmdir. Liberalizm cazibesini kaybedince romantizm yeni bir tarifle zenginleşir; edebiyatta sosyalizm.

Hümâyunnâme: Hint'in büyük kitabı Pança Tantra'nın Türkçe tercümesi. İran Müslümanlar tarafından fethedilinceye kadar hükümdarların hazinesinde saklanmış Pança Tantra. İkinci Abbasi halifesi El Mansur kitabın methini duymuş, uzun araştırmalardan sonra bir nüsha bulunabilmiş. Arapçaya İbn el Mukaffa kazandırmış eseri. Ve Barzuyeh'in Farsça tercümesi kaybolmuş. Pança Tantra Doğu dillerine geçerken çeşitli değişikliklere uğramış, İbn el Mukaffa tercümesi yeniden çevrilmiş Farsçaya... Edirneli Ali Çelebi, Hüseyin bin Ali Vaiz'in Farsça tercümesi üzerinde yirmi yıl uğraşmış ve Hümâyunnâme adını verdiği eseri Kanunî Süleyman'a ithaf etmiş. Kitap XVIII. yüzyılın sonlarına kadar altmış dile çevrilir, İzlanda'dan Moğolistan'a ve Cava'ya kadar yayılır... Divan nesrinin en parlak örneklerinden biri sayılan Hümâyunnâme, Şeyhülislâm Yahya Efendi tarafından kısaltılmış: Mulahas-ı Hümâyun. (Fazla bilgi için bkz. *Bir Dünyanın Eşiğinde*, Cemil Meriç, Ötüken Yayınları, İstanbul 1979. Üçüncü baskı, s. 109 ve 113 v.d.)

Hürmüz: Yahut Ahuramazda. Zerdüştilerin hayır Tanrısı.

Hüseyin Dâniş (Mirza): (1870-1943). İsfahanlı bir babanın oğlu. Kendi kendini yetiştirmiş. Prens Sabahattin ile Prens Lutfullah'ın altı yıl Acemce ve Fransızca hocalığını yapmış. Damat Mahmut Paşa ve oğullarıyla Avrupa'ya gitmiş. 14 ay sonra Tercüme Kalemi Reisi. Galatasaray'da Farsça hocası. Nihayet 1909'da İstanbul Darülfünunu Tarih-i Edebiyat-ı İran Müderrisi. 1910'da İran'da ilk Meclis-i Millînin küşadında Tebrizliler hazreti Azerbaycan mebusluğuna seçmişler. Ama gidememiş. Eserleri: "Ser Amedân-ı Sühan" (İran Edebiyatı Antolojisi), "Tâlim-i Lisân-ı Fârisî", "Hediye-i Sal", "Tercüme-i Hal ve Şerh-i Ömer Hayyam", "Zerdüştnâme". Darülfünun'da hocalığı 14 sene. Türkçe şiirlerini "Kârvân-ı Ömr" adıyla 1926'da bastırmış.

İbn Haldun: Bkz. Cemil Meriç, *Ümrandan Uygarlığa*: "Kendi sahasında tek yıldız" s. 149-17 ve Cemil Meriç, *Işık Doğudan Gelir*, Pınar Yayınları, İstanbul 1984, "İbn Haldun ve..." s. 226 v.d.

İdeoloji: Bkz. Cemil Meriç, *Ümrandan Uygarlığa*: "İdeoloji" s. 229 ve Cemil Meriç, *Kırk Ambar*. "İdeolojiler ve çağdaş elit" s. 358 v.d.

İkbal: Yüksek bir mevkîe veya duruma erişmiş olma, talihli olma. Erkek veya kadın adı. Şair Eşref aşağıdaki beytinde kelimenin bu çifte mânâsından faydalanarak güzel bir cinas yapar: "Baltasıyle kat' ederdim başını Allah için, Neyleyim ol kâfirin gayet güzel ikbali var."

İkinci Meşrutiyet: Osmanlı devletinde ülke yönetimini Batılı anlamda ikinci

defa düzenleme dönemi (23 Temmuz 1908-21 Aralık 1918). (*Meydan-Larousse*).

İkonoloji: Mefhumları resimlerle ifade eden sanat dalı.

İlyada: Homer'in eseri. Kuvvetli bir rivayete göre Hintçeden aktarılmış.

İnsanlığın Komedyası: Balzac bütün romanlarını bu başlık altında toplar.

İntelijansiya: Aydınlar takımı.

İsmail Habip: (1892-1954). Yaşadığı çağın resmî ideolojisini samimiyetle benimseyen "teceddüt" âşığı Osmanlı aydını. "Türk Teceddüt Edebiyatının yol açtığı tartışmaları "Ne Dediler" başlığı altında toplayan İsmail Habip tarafsız bir müşahit, yani bir tarihçi olmak iddiasında değildir. Hâmit'in Makber mukaddimesi, en sevdiği nesir. Coşkun, serazat, mesuliyetsiz bir kalem adamı. (Bkz. Cemil Meriç, *Mağaradakiler*, "Önce Hiciv" s. 292 v.d.).

Jaspers: (1883-). Alman filozofu ve psikiyatri uzmanı.

Jaures: (1859-1914). Hatip, yazar, devlet adamı. 1901'de Fransız Sosyalist Partisi'ni kurarak çeşitli sosyalist eğilimleri birleştirmek istedi. 1902'den itibaren aralıksız milletvekili seçildi. 1904'te *L'Humanité* gazetesini kurdu. Bir deli tarafından öldürüldü (31 Temmuz 1914). Sol birliğin seçimlerde kazandığı zaferden sonra, kemikleri Pantheon'a taşındı (1924).

Jön fesede: (Fesede, fasidin çoğulu, fasid, kalp, sahte, fesatçı). Ebüzziyâ, efendisi Abdülhamit Han'a hulûs çakmak için Jön Türk yerine kullanıyor jön fesedeyi.

Justinianus: Roma kanunlarının toplayıcısı veya toplatıcısı olan hükümdar. "Avrupa kıtasında en ibtida tedvin olunan kanunnâme Roma kanun nâmesidir, ki şehir-i Konstantiniyye'de bir cem'iiyet-i ilmiye marifetiyle tertib ve tedvin olunmuş idi. Avrupa kanunlarının esasıdır ve her tarafta meşhur ve mu'teberdir. Fakat Mecelle-i Ahkâm-ı Adliyyeye benzemez. Beyinlerinde çok fark vardır. Çünkü o beş altı kanunşinas zâtın marifetiyle yapılmıştır. Bu ise beş altı fakih zâtın marifetiyle vaz-ı ilâhî olan şeriât-i garrâ'dan alız ü iltikat edilmiştir." (Tezâkir-i Cevdet 8).

Juvenalis: (60-140). Latin şairi. Zengin bir azatlının oğlu. 40 yaşına kadar hitabetle uğraşır. Satirlerini kırk yaşında yazmağa başlar. Sonra, sürülür Roma'dan. Felsefî görüşü, müphem bir Stoacılık. Hayâsızlığa kaçan bir realizm, girift muhteşem ve karanlık bir şiir dili.

Kabil: Tevrat'a göre kardeşi Habil'i öldürdükten sonra anayurdundan uzaklaşır. Çağdaş psikoloji Kabil kompleksi diye büyük kardeşin küçük kardeşe karşı duyduğu kıskançlığı adlandırır. Biz, Kabil kompleksini ayrı bir mânâda kullanıyoruz: İşlediği cinayeti unutmak için vaka mahallinden uzaklaşan, vicdanının sesini yâdelerde unutmaya çalışan bir bedbahün karanlık ve günahkâr duyguları.

Kabiller soyu: Kabil insanlık tarihinin ilk kardeş katili. Kapitalizmin kurucusu olan burjuvazi önce kendi ülkesindeki en yoksul ve en kalabalık

sınıfı sömürür sonra bütün kıtalardaki insanları. Kabiller soyu yerine katiller soyu da diyebilirdik.

Kadirnâşinaslık: Kadirbilmezlik.

Kâmil Paşa: (1808-1876). Tanınmış devlet adamı ve “Telemak” mütercimi.

Kamûs-u Felsefe: Metotsuz, derbeder ama sevimli bir kitap. Sevimli, çünkü samimi. Uzun bir hazırlıktan sonra değil, günü gününe yazılmış. Bir âbidenin ilk taşları. Emrullah Efendinin Muhit-el Maarifi gibi. İlk sayfasında şunlar yazılı: “Maarif-i Umûmiye Nezâreti, Mufasssal Kamûs-u Felsefe, Kamûs-u Umûmî'nin yalnız İstîlâhât-ı felsefiye kısmına şâmindir. Müellifi Rızâ Tevfik. 1330 (1914). Matbaa-i Âmire, İstanbul.” Birinci cilt 806 sayfa, ikinci cilt 400 sayfa. (Classification kelimesine kadar).

Kapitol'un Kazları: Kapitol bir mabet. Mimarı: tarih. Mihmandarı: efsane. Harcı kanla yoğrulmuş bu mabedin. Dehlizlerinde hazineler uyurmuş, sütunlarında semegün efserler. Kapitol'de kahramanlar taç giyermiş. Zirvesinde Jüpiter'in otağı. Hem bir mabet, hem bir hisarmış Kapitol. İhtiyar Roma'nın gururu, yüz akı, itibarı. Nihayet zevi' saati çalmış. Düşmanlar kuşatmış Roma'yı. Kapital geçit vermemiş. Bir akşam, karanlığa bürünen barbarlar, gizli bir yoldan Kapitol'e girecek olmuş. Zaman bu zaman, nöbetçiler uyumuş, karanlık zifiri. Fakat birden çılgınlıklar kopmuş hisarda. Bre aman! Bu nenin nesi? Nöbetçiler uyanmış; saldıranlar gerisin geri. Meğer kazlar beklermiş siperleri. Kapitol'ü kazlar kurtarmış. Sonra ne olmuş dersiniz. Kazların kurtardığı Roma çok yaşamış. Barbarlar, yine girmiş Kapitol'e, her tarafı yakıp yıkmış. Jüpiter'in otağı, harabelerinde bezirgân çadırlarının yarasa laştığı bir panayır yeri olmuş; kutsal tepe bir tekeler zinagâhı. Ve barbarlar kargılarını yangın alevlerine batırarak insanlığın hafızasına Romanın mersiyesini karalamışlar. Zavallı Roma... Bir anlık kurtuluşunu kazlara borçlu olmanın utana içinde göçüp gitmiş.

Kartacalı Augustinus: (Aziz Aurelius Augustinus, Fransızcası: Saint Augustin). Latin kilise babalarının en tanınmış (354-430). Babası Patricius putperest, anası Monica Hristiyandı. Maniheist, yeni Eflatuncu, nihayet Hristiyan... Tomasso skolastiğine kadar, bütün Batı ilahiyatına Augustinus'un bilgi ve aşk, hafıza ve varlık, bilgelik gibi büyük temaları hâkimdir. Luther'in günahkâr insan hakkındaki kötümser görüşünün kabağı Augustinus'dur. Hristiyan egzistansiyalizminin bazı görüşlerinde Augustinusculuğun izlerine rastlanır. Başlıca eserleri: *Mektuplar, İtirafklar, Tanrı Ülkesi*.

Kazaî magister: Yargı gücü (selahiyeti).

Koçi Bey: (Göriceli Mustafa). Yazar ve devlet adamı (on yedinci asır). Hayatı hakkında pek az şey bildiğimiz bu tok sözlü musahip, ebediyeti iki risaleyle fethetti. 1631'de IV Murat'a sunulan birinci risale, Devlet-i Âliyye'nin ıslahı için kaleme alman lahiyaları (arz tezkeresi) ihtiva eder. Bu lahiyalarda devletin gerileme sebepleri, vakalara ve rakamlara

dayanılarak anlatılır. Kurtuluş, kanun-u kadim'e dönmek. 1640'ta Sultan İbrahim'e sunulan risale, daha az ehemmiyetlidir. Risalelerin Latin harfleriyle iki baskısı vardır. Birinci baskı, daha itinalı, daha sadık, yani daha ilmi olup, Ali Kemâlî Aksüt'ün oldukça etraflı bir takdim yazısıyla (s. 1-17) yayımlanmıştır (İstanbul, 1939). İkinci baskı, alelacele "Türkçeleştirilmiş" bir metni ve Zuhuri Danışman tarafından -Ali Kemâlî'nin giriş yazısı alt üst edilerek çırpıştırılan- bir mukaldimeyi hâvidir (M.E.B., Türk Kültürü Kaynak Eserleri Dizisi, 1972, İstanbul).

Koestler: (1905-1983). İngilizce yazan Macar muharriri. News Free Press'in, sonra News Chronicle'in (İspanya) muhabirliği. Eserleri: *Spanish Testament* (İspanya'da Ölüm Güncesi), *Darkness at Noon* (Gün Ortasında Karanlık, Fransızca tercümesi: Sıfır ve Sonsuz), *The Yogi and the Commissar* (Yogi ve Komiser), *Thieves in the Night* (Gece Hırsızları) *Arrow in the Blue* (Gökteki Ok), *The Sleepwalkers* (Uyurgezerler), *The Lotus and the Robot* (Lotus ve Robot). (Bkz. Cemil Meriç, *Mağaradakiler*, "Entelektüel yahut" s. 38-43-61.)

Kültür: Geniş bilgi için bkz. Cemil Meriç, *Ümrandan Uygarlığa*, "Kültür ve ötesi" s. 100 v.d. ve *Kültürden İrfana*, birinci bölüm, s. 9 v.d.

Konfüçyus: (İ.Ö. 551-470). Çin'in en ünlü kişisi. Hoca, filozof ve politika nazariyecisi. Fikirleri Doğu Asya medeniyetini derinden derine etkilemiş.

Lacenaire: (1800-1836). Ünlü katil. Derbeder bir hayat. Bir liseden ötekine kovularak tamamlamış öğrenimini. Yirmi beş yaşında Paris. Aşırı bir edebiyat sevgisi. Kalemle yaşamak istemiş, matbuattan yüz bulamamış. Askere almışlar, kaçmış. Ver elini Paris! Önce kumarla yaşamış, sonra kalpazanlıkla. Sonra savaş açmış topluma. Hırsızlık, hapishane. Hürriyete kavuşunca yeniden hırsızlık. Altaroş isimli bir gazeteci ile tanışmış, Lacenaire zindanı boylayınca, herif Lacenaire'i n bassın diye verdiği bir şiiri kendi imzasıyla yayımlamaz mı? Küplere binmiş Lacenaire, şu şiiri yazmış:

Ben bir hırsızım, namussuzum

Düpedüz bir haytayım, doğru!

Ama meteliğim yoktu çalarken.

Aç köpek fırın deler demişler.

Ama siz beynimi çalışıyorsunuz,

Ne kadar beyinsizmişsiniz meğer!

Sonra soygunlar. Nihayet cinayet üstüne cinayet. Kellesi kesilmeden önce "Hatıralarını kaleme almış.

La Harpe: (1739-1803). Fransız şair ve tenkitçisi. Edebiyatla ilgili derslerini, Lycee ou Cours de Litterature Ancienne et Modeme (Lise veya Eski ve Yeni Edebiyat Dersleri, 1799) adlı eserde topladı, edebiyat tarihini bütünü içinde ele alan ilk kitap. Tiyatroları bazen alkışlanmış, çok defa ıslıklanmışım Düşmanlarından bir şair şöyle der: "La Harpe'ı yılana benzeten aldanır; yılan ıslık çalar, La Harpe ıslıklanır." La manie de la

lecture: Ossip-Lourie'nin 1915'te Revue Philosophique'de yayımlanan incelemesi; "okuma hastalığı".

Lamennais: (1782-1854). Fransız yazarı ve düşünürü. Lanzo del Vasto: Çağdaş fikir adamı. Kendisi bir İtalyan asilzâdesidir, Fransa'da yaşar. Romancı, şair, ressam, tiyatro yazarı. Tarikat kurucusu. Gandi'e âşıktır. Hristiyanlığın ilk devirlerine, altın çağma dönmek ister.

Lâyetebeddel: Değişmez.

Legion d'Honneur: Bonapart tarafından ihdas edilen (19 Mayıs 1802) Fransız askeri ve sivil madalyası (*Meydan-Larousse*).

Le Play: (1806-1882). Fransız mühendisi ve iktisatçısı. Samimi bir Katolik. Tasarladığı pederşahî dünya düzeninde, çeşitli hücrelerin aile düzeni gibi işlemelerini ve istihsal bolluğundan çok, huzura... yönelmelerini ister. Bizde ilk hayranı, Ali Suavi'dir hazretin. Sonra, Prens Sabahattin'in akıl hocası olur.

Lesage: (1668-1747). Fransız romancısı ve dram yazarı. Topal Şeytanla Gil Blas en tanınmış iki romanı. Tiyatrolarının en güzeli Turcaret.

Les Lois Psychologiques de l'Evolution des Peuples: "Tekâmül-ü Akvamın Psikolojik Kanunları" G. Le Bon'un eseri.

Logos spermaticos: (Sperma söz). Kayserling'e göre gerçek söz spermadır. Gebe bırakır ruhları.

Machiavelli: (1469-1527). Bu cesur fikir adamına göre politikayla ahlâk birbirinden ayrılmalıdır. İyi ahlâk, fertler için fazilettir, topluluklar için değil. "Gaye vasıtaları meşru kılar" fikri, siyasî felsefenin temelidir. Ama bu cümle kendisinin değil, Cizvit tarikatının kurucusu Ignace de Loyala'nındır. (Fazla bilgi için bkz. Cemil Meriç, *Ümrandan Uygarlığa*, "Zavallı Machiavelli" s. 171 v.d.)

Madame Bovary: Flaubert'in romanı. Emma'nın müphem ve çılgın ümitlerini, acı hayal kırıklıklarını, arayışlarını, minnacık sevinçlerini, sonsuz acılarını, dramlaştırır. Flaubert "Madame Bovary benim" dermiş. Başka nasıl olabilirdi. Her sanatçı eserini kendi tecrübeleri ve rüyalarıyla örer.

Maddecilik: Her türlü varlığın maddeye dayandığını ileri süren felsefe sistemi. Ruhun, öteki dünyanın ve Tanrının varlığını kabul etmez.

Maistre: (Joseph de) (1753-1821). Fransız siyaset adamı, yazarı ve filozofu. Katolik ve Muhafazakâr Bonald ile Fransız ihtilalinin ve XVIII. yüzyıl düşüncesinin en ateşli düşmanı.

Manu: Hint inançlarına göre tufandan kurtulan tek insan. Dağa tek başına tırmanır ve orada yeniden üretir soyumuzu.

Marshall Plânı: Avrupa'ya iktisadî yardım yapmak için düzenlenen ve General Marshall tarafından ortaya atılan program.

Maurras Charles: (1868-1952). Fransız yazarı. Demokratik fikirlere karşı ve kral taraftarıydı. Bu yüzden şiddetli polemiklere girdi. 1908'den itibaren, Leon Daudet ile, günlük *V Action Française*'i yönetti. 1935'te faşist

İtalya'yı savunmak için parlamento üyelerine mektuplar yazdı, onları ölümle tehdit etti. Bir yıla yakın hapsedildi. Haziran 1940'tan sonra, Alman işgali süresince, serbest bölgede Vichy Hükümetinin ateşli bir savunucusu oldu ve 1944'te tutuklandı, düşmanla işbirliği suçundan 1945'te müebbet sürgün ve kamu haklarından mahrumiyet cezalarına çarptırıldı. (ML)

Mecmua-i Fünûn: “Tam bir mekteptir ve bizde, Büyük Fransız Ansiklopedisinin on sekizinci asırdaki rolünü oynar. Sadece muhtelif bilgiler değil, onların muhasalası olan muasır ve müsbet görüş ve ayrıca ilim ve felsefe dili, onun vasıtasıyla münakaşa sahasına girer... Bu mecmua belki de o zamanların en faydalı teşebbüsüydü... Avrupa’da tahsil etmiş, yahut İstanbul’da Fransızca öğrenmiş, mevki sahibi gençleri toplayan mecmua... Tasvir’den hiç de aşağı kalmaz, ikinci sayısında Ali Paşa’nın, Şinasi’yi az çok hatırlatan bir üslupla bir takrizi vardır. Paşa, bu yazısında “Medeniyet cemiyet-i beşeriyeyi tertib eden efradın her yüzden mazhar-ı emniyeti kâmile ve mütenâ’im-i nîmet-i asayiş ve refah olması demektir; imdi dâire-yi emniyet ve refah bir hâl-i vasatta kalmayıp bittedriç tevessü etmek ister ve bu tevessüe terakki ıtlak olunur” diyerek mecmuanın kuruluş gayesini över. Münif Paşa’nın büyük yol açıcı rolü bu mecmua ile biter. Paşa Mecmua-i Fûnûn’u 1882’de tekrar çıkarmaya teşebbüs ederse de, ilk nüshasına koyduğu Bir Yıldız Böceği fıkrası o zaman artık tamamıyla Yıldız’a çekilmiş olan Abdülhamid’i kuşkulandırdığı için mecmua kapatılır ve nüshaları toplanır.” *On Dokuzuncu Asır Türk Edebiyatı Tarihi*, Ahmet Hamdi Tanpınar, s. 154, ikinci baskı 1956).

Medar ormanları: Tropik ormanları.

Mekanist maddecilik: 18. asırda çeşitli ilimlerin buluşlarından faydalanan mekanist maddecilik Diderot, d’Holbach, Helvetius, Cabanis gibi yazarlar tarafından ideolojik mücadelede silâh olarak kullanıldı. Bu düşünürlerin fikirleri 19. asırda Fourier, Qwen, Cabet gibi içtimaî ıslahatçılar tarafından ele alındı. 19. asırda Vogt, Büchner ve Moleschott gibi Alman filozofları “kuvvet” (dinamizm) kavramını ekleyerek mekanist maddeciliğe vuzuh kazandırmak isterler.

Mesih: İsa Peygambere verilen adlardan biri. Daha çok Yahudiler arasında yaygın bir inanca göre, Mesih, günü gelince gökten inecek, yıkılan Yahudi devletinin kutsal birliğini yeniden kuracak, ezilen Yahudi milletini kurtaracaktır. Mesih, Tanrı gücü taşıyan, Tanrının yeryüzünde bütün âlemlerde temsilcisi olan yüce bir varlıktır. Ölmemiştir, göklerde Yahudi milletine vaat edilen kurtuluş gününü beklemektedir.

Metternich: (1773-1859). Avusturya devlet adamı. Avusturya’yı Avrupa politikasının başına geçirdi. Geniş bilgisi, emsalsiz tecrübesi, muhafazakâr umdeleri ve aşklarıyla meşhur. Tanzimat’ın fikrî temelleri, uzun zaman, Viyana’da elçi olarak bulunan Sâdık Rıfat Paşa tarafından

atılmış. Paşa Mettemich'in yakın dostuydu. Bu itibarla Gülhane Hatt-ı Hümayûnu'nda Prens de büyük tesiri olduğu iddia edilir. Bu mektubu Engelhardt'ın la Turaue et l e *Tanzimat* adlı kitabından çevirdik.

Mezdek, Mazdak: Cevdet Paşa Batı'daki bütün izm'lerin -bilhassa sosyalizm, nihilizm v.s.- kaynağını Doğu'da bulur, ilaçlı seferlerinde İslâm ülkesine yayılan Avrupalılar oradaki batını mezhepleri benimsemiş ve vatanlarına döndükleri zaman bu gibi düşüncelerin gelişmesine uygun bir zemin bulduklarından çeşitli izinler mantar gibi fişkırmıştır topraktan. Batınî mezhepler ise mezdekçiliğin kılık değiştirmiş biçimleri, yahut ürünleridir, Paşa'ya göre. Bu iddiaların isabet derecesini okuyucunun anlayışına terkederek Mezdek'i tanıtmaya çalışalım. *İslâm Ansiklopedisine* göre mezdekçilik diye anılan dinî akide Mezdek'ten iki asır önce doğmuş. Kurucusu, Hurraکانوğlu Zaradüş. Ama bu akideyi yayan hükümdar Kabaz (488-531) zamanında yaşayan: Mezdek. Önceleri Kabaz da Mezdek'in şakirtleri arasındadır. Mezdek ayinini uygulamak için hükümler isdar eder. Ama sonra Mezdek ile ona katılanların büyük bir kısmını öldürtür. Bu akidenin en çok bilinen hususiyeti, insanlar arasındaki bütün kıskançlık ve anlaşmazlık sebeplerini ortadan kaldırmak ve böylece mülkte ve kadınlarda iştiraki kabul ederek, dini saf bir hâle getirmekten ibaret idi.

Michelet: (1789-1874). Fransız yazarı ve tarihçisi. Rivayete göre, genç Michelet ile arkadaşı Quinet devrin büyük üstadı Victor Cousin'i ziyarete giderler. Cousin, Michelet'ye İtalyanca öğrenmesini ve Vico üzerinde çalışmasını tavsiye eder; Quinet'ye de Herder'i incelemesini söyler.

Filhakika, Michelet *Scienzz Nuova'yu* Fransızcaya çevirerek Vico'yu çağdaşlarına tanıtır, Quinet de Herder'in *Tarih Felsefesini*. (Bkz. Cemil Meriç, *Işık Doğudan Gelir*. "Ex Oriente Lux" s. 144 v.d.)

Milton, John: (1608-1674). İngiliz şairi, tarihçisi, bilgini ve devlet adamı. Ailesi papaz olmasını istiyordu. Milton şairliği tercih etti. Çağında öğrenilmesi mümkün olan bütün ilimleri kucaklayan geniş bir kültür. Üniversiteyi bitirdikten sonra tatlı şiirler yazdı. İki yıl seyahat etti. İtalya'da Galileo ile tanıştı. Ülkesinde karışıklık çıktığını duyunca İngiltere'ye döndü. Sarayla Püritenler arasındaki savaşta halkın yanında yeraldı. Hayatını şiire adayan o coşkun zekâ 20 yıl ilham perilerinden uzak yaşayacak, kalemini bir dâvanın emrine verecektir. Cromwell'in kâtibi olarak çalıştı yıllarca. İngiltere'nin o büyük devlet adamı, çağının en büyük şairini anlamayacak kadar nasipsizdi. Milton hakkındaki hükmü şu: "Bizim kâtip garip bir adam, ilmine, fazlına diyecek yok... ama çocukça şiirler karalıyor."

Coşkun zekâsını hürriyet ve insanlık uğrunda harcayan o yaman mücahit sonunda gözlerini kaybetti (1652). Homer ve Ebul Alâ gibi. *Kaybolan Cennet* başlıca şaheseri.

Mistisizm: Müşahede ve muhakemeden çok, duygu ve sezgiye dayanan akide.

Montesquieu: (1689-1755). Başlıca eserleri: *Kanunların Ruhu*, *Acem Mektupları*. Fazla şişirilmiş bir şöhret, Hammer, İbn Haldun'a İslam'ın Montesquieu'sü diyor?... iltifat değil, iftira.

Mukaddime: İbn Haldun'un büyük emsalsiz eseri. (Bkz. Cemil Meriç, *Ümrandan Uygarlığa*, "Kendi Semâsında Tek Yıldız" s. 149 vd.).

Namık Kemal: (1840-1888). Gür sesli ve geniş kanatlı bir nesir, bir hatip nesri. Bu coşkun şairin ne kadar hayalperest olduğunu anlamak için Canning hakkındaki hükmünü hatırlatmak yeter. Kemal, Londra'da iken İngiliz devlet adamlarının toplandığı bir kulübe götürülür. Canning ile birkaç dakikalık bir konuşma yirmi yedi yaşındaki Kemal'de şöyle bir kanaat yaratır: ne kadar budala adam! Tanzimat'ın çok pahalıya malolan bu çocukça saffetini Cevdet Paşa'da bile görüyoruz. Tarihçiye göre, Avrupa tarafından aldatıla aldatıla aldatmağı öğrenmişiz... Şimdi biz aldatıyormuşuz Avrupa'yı.

Narsisizm: Kişinin kendi kendine hayran olması. Hastanın kendine karşı tutkunluk duymasıyla beliren cinsî sapıklık.

Nass: Dogma.

Nehru: (1889-1964) Bağımsız Hindistan'ın ilk başvekili.

Nemesis: İntikam Tanrıçası. Ölçüyü aşan, yani başkalarından ayrılan her insan, bu şirret Tanrıçanın gazabına uğrar. Sonra Nemesis, adaletin temsilcisi olur. Nahvet veya serveti felaketle cezalandıran garip bir adalet.

Neşideler Neşidesi: Cihan edebiyatının en güzel aşk şiirlerinden biri Süleyman Peygamber'e atfedilir. Ernest Renan'a göre, zamanla tertibi bozulan dramatik bir şiirmiş, Neşideler Neşidesi. Üstat, bunu yeni baştan çevirerek eski hâline, yani ilk dramatik hâle irca etmek ister ve eder de.

Neyzen Tevfik: (1878-1953). Koca Neyzen'i tanımayan var mı? Alaycı, öfkeli, sarhoş ve bilge. Süruri, Eşref ve Fikret karması.

Nihilist: Sosyal gelenek ve göreneklere karşı tenkitçi bir tavır takman kişi. Rusya'da II. Aleksandr devrinin ikinci yarısında gelişen ihtilalci hareket. Aşın ve sert ferdiyetçilik. "Bir siyasî parti değil de bir zihniyet meselesi olan nihilizm, Çerņiçevski'nin Ne Yapmalı? (1864) sorusunu kendi kendilerine soranların umutsuzluğudur. I. Nikolay'ın hükümdarlık devri sonunda romantik idealizmden çok uzak olan bu zihniyet, II. Aleksandr reformları devrinde meydana getirilmiş, ama bu reformlara karşı girişilen hareketler yüzünden lüzumsuz olduklarını duyan kadroların (hekim, avukat, tarım ekonomisi teknisyenleri v.b.) özellikle II. Aleksandr'ın sosyal ilerleme siyasetinden yararlanmak umuduyla üniversiteye giren ve hayatta kendilerini eli boş ve amaçsız bulan yoksul sınıflardan (iflâs etmiş asilzadelerin oğulları, azat edilmiş köleler, genç kızlar v.b.) gelme genç aydınların zihniyetiydi. Bu yüzden intiharlar ve başarısız komplolar birbirini kovalıyordu. İlk nihilistler, her şeyin sebebi ilmî olarak

incelenmedikçe içtimâî terakkinin gerçekleşemeyeceğine inanıyorlardı. Nihilistler hiçbir nazari izahı ve peşin hükmü kabul etmiyor, ilahiyat, estetik v.s. alanlarda kendilerine aşılarmış fikirleri bir kenara atarak dünyalarını yeni temeller ve daha çok tabiat ilimlerinin üstüne kurmak istiyorlardı. Kötülüğün kaçınılmaz bir şey olduğunu inkâr ediyorlar ve ilmî zihniyetle kurulacak bir toplumun, halk kitlelerine mutluluk sağlayacağını düşünüyorlardı. Nihilizm, 1870'ten sonra Çerniçevski'nin etkisinde gelişti... Nihilistler maddeciydiler, ama olayların ilmî izahından çok, pratik eylemle, iktisadî meseleler ve Rusya'da kapitalizmin gelişmesiyle ilgileniyorlardı. Ne var ki gerek hükümet makamlarının kovuşturması, gerek tahrikçilerin etkisiyle, nihilistlerden bazıları, anarşistlerin çıkardıkları olaylara ve suikastlara katıldılar... Oysa bu davranış, nihilistlerin temel programında yoktu. Böylece, nihilistlerle Neçayev gibi kişiler arasında bir bağlantı kuruldu. Neçayev, Bakunin'den de ileri giderek, genç nesillere şöyle esleniyordu: "Tam yolla çamura daim, ne kadar mümkünse o kadar yakıp yıkın!" Nihilist ve anarşist hareketlerin birbirine karışması Çarlık Hükûmeti'nin baskısıyla daha da arttı; gerçekten de muhaliflerle üniversitelilerin peşine düşen hükümet bunların kaçmalarına ve aralarındaki görüş ayrılıklarını hesaba katmadan yabancı ülkelerde birleşmelerine sebep oldu." (L).

Nomokrasi: Kanunun saltanatı, kanunun hâkimiyeti.

Nordau, Max: (1849-1923). Macar yazarı, ruh doktoru ve edebiyatçı. 1895'ten itibaren Siyonist hareketin önderliğini yapar. On dokuzuncu asrın sonlarında başlayan ve Avrupa edebiyatlarını bedbinlikle damgalayan ruh ve zevk buhranını "Tereddi" adlı eserinde uzun uzadıya inceler. Çağımızın büyük ıstırabı, "itibarî birtakım yalanlara dayanmasından ileri gelmektedir", Nordau'ya göre. Keskin ve insafsız bir zekâ olan Nordau, asrın başlarında Bahâ Tevfik gibi bazı Türk aydınlarına ilham kaynağı olmuştur.

Numa Pompilius: (M.Ü. 715-672). Roma'nın ikinci efsanevî kralı. Bir mağarada su perisi Egeria'dan öğütler aldığını ileri süren bu garip hükümdar, Roma'nın ilk kanun vaızıdır.

Oryantalizm: Batı'nın Doğu ile ilgili araştırmaları, Şarkiyat. Sömürgeciliğin keşif kolu. (Bkz. Cemil Meriç, *Kültürden İrfana*, "Oryantalizm sömürgeciliğin keşif kolu", s. 61 ve "Oryantalizmin Kaynağı", s. 73)

Osmanlı Bankası: İngiliz-Fransız ortak grubu tarafından Türkiye'de kurulan yabana sermayeli banka. 1863'te Bank-ı Osmânî-ı Şâhâne adıyla kuruldu. Türkiye dışındaki adı, Banque Ottomane'dır. Türkiye'nin en eski bankası.

Ossian: İskoçyalı efsanevî kahraman ve şair (III. yüzyıl). Demek istiyoruz ki Musset'nin ilham perisi Yunanlı olmaktan çok İskoçyalıdır. O tarihlerde şair Macpherson, Ossian'ı geniş bir okuyucu kitlesine sevdirmiştir. Gerçi bu Ossian, İskoçya'nın efsanevî saz şairinden çok Macpherson'un kendisiydi, ama sahici Ossian tanınmıyordu henüz.

Ossip-Lourie: On dokuzuncu asrın sonlarında yirmincinin başlarında yaşayan Rus asıllı Fransız yazarı. Sahası, daha çok marazı ruhiyat. Başlıca eserleri: “Verbomanie” (Düşük Çenelilik), *Graphomanie* (Yazı Yazma Hastalığı... Bizdeki kalemşörlerin iç dünyasını da aydınlatan tatlı bir kitap), *Revue Philosophique*’de birçok makaleleri vardır.

Ödip kompleksi: Erkek çocuğun babasına karşı beslediği düşmanlık, annesine karşı duyduğu sevgi.

Penelop: Kitap şöyle diyor: “Yirmi yıl boyunca uzaklarda olan kocasına bağlı kaldı ve sarayına zorla yerleşen bütün taliplerinin tekliflerini geri çevirdi. Onlara örmekte okluğu büyük bir tülü bitirmeden evlenmeyeceğini söylüyordu. Gündüz dokuduğu tülü geceleyin söker, böylece tül hiçbir zaman tamamlanamazdı. Daha sonraki efsanelere göre ise, Penelop bütün taliplerine teslim olmuş ve Ülis döndüğü zaman onu kovmuştur. Hattâ Tanrı Pan’ı doğurduğu söylenir.” Homeros’a göre faziletli zevce. Yunanlı, bu fındıkçı dilberi bir iffet melikesi olarak göklere çıkarır. Oysa bazı yazarlara göre taliplerle evlenmeyişi kendisini tek insana bağlamamak içindir. Güzel Penelop yavukluların hepsi ile gönül eğlemek ister. Bu belâlı âşıklar, kocasının keçilerini kestirip bir güzel atıştırır, mahzendeki şarapları gövdeye göçürürken dilber Penelop aralarında dolaşıp çeşitli cilvelerle arzularını tutuşturur. Oğlunu da, fazla rahatsız edilmemek için, yirmi yıldır haber alamadığı kocasını aramağa yollar. Belâlıları oyalamak için karşılarna geçip binbir işve içinde örer gibi yaptığı meşhur “tuval” kayınpederinin kefenidir. Bir türlü bitmez. Çünkü kitabın dediği gibi gündüz ördüğünü gece söker. Pausanias’a göre evi meyhaneye çeviren, Penelop’un kendisi imiş. Belâlıları o toplamış kocasının ülkesine. Ülis dönünce hayâsız zevcesini hakaretle kovmuş v.s. Sair Ovidius’a göre, babasının keçilerini otlatırken Tanrı Merkür tarafından iğfal edilmiş. Teke kılığına girmiş Merkür. Ve Penelop Pan’ı doğurmuş. Başka bir an’aneyle göre Pan, bütün taliplerin ortak çocuğu. Bunun için Pan denmiş adına. Ama Pan’ın annesi Penelop periydi, Itak Kraliçesi Penelop ise benî âdemdir, diyenler de var.

Promete: Gökten ateşi çaldığı için, Tanrıların gazabına uğrayan yarı-Tanrı. Kafkas Dağının tepesine zincirlenir. Bir kartal gündüzleri ciğerlerini kemirir. Herakles kartalı öldürerek işkenceye son verir. Promete, Tanrılara isyan eden bir kahraman olarak işlenir romantizmde. Schlegel’in, Byron’un, Shelley’in Prometheus isimli şiirleri insanlığa medeniyeti getiren büyük kılavuzu yüceltir. Marala Proudhon’un en çok sevdikleri kahraman.

Proudhon: (1809-1865). Anarşizmin babası, sosyalist. Büyük bir yazar, dürüst bir seciye, yiğit bir fikir adamı. Anarşizm, Proudhon sosyalizminin amacıdır. Yani, insanlık belli bir inkişaf merhalesine ulaşınca devlete ihtiyaç kalmayacaktır. (Bkz. Cemil Meriç, *Kırk Ambar*; “Proudhon yahut aforoz edilen düşünce”, s. 379 v.d.)

Proust: (1871-1922). Romana iç dünyanın kapılarını açan Fransız yazarı. Üslûbunu Ruskin tercümeleriyle olgunlaştırdı. 19. asır romanı için Balzac ne ise, 20. asır romanı için de Proust o.

Publius Syrus: Latin komedi şairi. İsa'dan önce 1. yüzyıl.

Quinet: (1803-1875). Fransız tarihçisi ve siyaset adamı. Eserleri 30 cilt tutar. Aşağı yukarı, Michelet ile aynı konuları işlerler. Michelet "İnsanlığın İncili"nde dünyanın büyük dinlerini inceler, Quinet "Dinin Şeceresi"nde. İkisi de hint düşüncesine âşıktır. Cizvit düşmanıdır ikisi de. On dokuzuncu asrın Fransa'sına şeref veren geniş düşünceli, hür-endîş, şair ruhlu iki düşünce adamı.

Ramayana: Hint'in iki büyük destanından biri. (Bkz. Cemil Meriç, *Bir Dünyanın Eşiğinde*, s. 49 v.d.)

Rasyonalizm: Akılcılık.

Renan: (1823-1892). Fransız yazarı.

Reşit Paşa: (1800-1858). İsmi etrafında zıt hükümlerin mihraklaştığı bu zat, kimine göre bir kurtarıcı, kimine göre bir haindir.

Revue des Deux Mondes: 1 Ağustos 1828'de Mauroy ve Segur Dupeyron tarafından kurulan süreli yayın organı. 1830'da *Journal des Vbyages* ile birleşti; 1831'de François Buloz derginin idareciliğini üzerine aldı. Dumas, Balzac, Vigny, Sainte-Beuve v.s. bu dergide yazdılar. İki ayda bir çıkan dergide edebiyat ağır basıyordu. Ama 1832'den itibaren siyasete, iktisada, güzel sanatlara, v.s.'ye yer verilmeğe başlandı; on dokuzuncu asır sonunda Brunetiere'in etkisiyle Katolik taraftan bir yayın organı oldu dergi. İkinci Dünya Savaşı'na kadar çeşitli temayüllere mâkes olan *Revue des Deux Mondes*, daima aydın Fransız burjuvazisinin fikirlerine tercüman olmuştur. Bugün de küçük bir isim değişikliği ile hayatını sürdürmektedir: *La Revue, Litterature, Histoire, Arts, Sciences, des Deux Mondes*.

Rıza Tevfik: (1869-1949) Nesri yavan ve derbeder. Kâmûs-u Felsefe, Hâmidnâme, Felsefe Dersleri'ndeki üslup, laubali ve şiiriyetten mahrum. (Bkz. Cemil Meriç, *Kültürden İrfana*, "İnsanlığın son sözü agnostisizm mi", s. 198 ve izleyen iki yazı.)

Rişiler: Eski Hint bilgeleri.

Romain Rolland: (1860-1944). Büyük bir kalp ve usta bir kalem. Yazara Hint'i sevdiren o geniş ve cihanşümül tecessüs oldu. Yazara ve çağının Fransa'sına.

Roman: Fazla bilgi için bkz. Cemil Meriç, *Kırk Ambar*, "Romanın romanı" s. 75 v.d. ile "Bizde roman" s. 173 v.d.

Rub'-u meskûn: Dünyanın kara olan dörtte bir kısım.

Ruskin: (1819-1900). İngiltere'nin en büyük sanat tenkitçisi. En geniş ufuklu sosyologu. İnanmış ve kilise-dışı bir sosyalist. Bir parça Taine, bir parça Tolstoy, bir parça Carlyle.

Sade, Marquis de: (1740-1814). Sadizmin isim babası. Şımarık, küstah,

edepsiz. Evlenir. Baldızına balta olur. Sokak sürtükleriyle hayâsız maceraların kahramanı. Hapse tıklır, kaçır, yeni rezaletler icat eder. 1775'te baldızıyla İtalya'ya gider. Dönüşte hapsedilir. Bir yolunu bulup hapishaneden tüyer; yeniden kaçır, yeniden enselenir. Nihayet Charenton tımarhanesine tıklır (1789). Bir yıl sonra tahliye edilir. Piyesler yazar. İhtilale katılır. Sonra sefaletle düşer ve bir aktrisle yaşır. Ama bu durgun devir çabuk sona erer. *Justine* romanını kaleme aldı diye tevkif edilir. Hapishaneden hapishaneye yollanır. Nihayet tekrar tımarhaneyi boylar ve 1814'te Charenton'da ölür. Eserlerinin çoğunu hapishanelerde yazmıştır, ömrünün 27 yılından fazlasını yaşadığı hapishanelerde. Eserleri: *Justine* yahut *Faziletin Belâları*, *Juliette* yahut *Hayâsızlığın Mutlulukları*, *Sodome'da 120 Gün*, *Aline ile Valcour*, *Halvet Odasında Felsefe*.

Sainte-Beuve, Baudelaire ve Swinburne bu müstehcen kitapların geçen asırdaki ünlü hayranları. Lamartine, Barbey d'Auerevilly, Apollinaire de o bulanık kaynaktan feyz almış zaman zaman. Sürrealistler hazreti üstat tanımışlar. O hayranlıklar Sade'a cihanşümül bir ün kazandırmış. Çağımız Avrupa'sının putlarından biri olmuş, "ilâhî" Marquis.

Sadi: (1213-1292). Akif, Şiraz'lı şair için haklı olarak "Sadi, o bizim şarkımızın rûh-u kemâli" der. Asırlarca medreselerde okutulan, mısraları hafızaları süsleyen hakim. Şiir ve hikâyelerinde, sınırsız bir insan sevgisi, özlü bir insan saygısı dile getirilir. Başlıca eserleri: *Gülüstan*, *Bostan*.

Sadullah Paşa: (1839-1891). Devlet adamı ve edebiyatçı. Hürriyete âşıktı. Hangi hürriyete? Batı'nın maddî ihtişamını bu sihirli lâfzın yarattığını sanıyordu. Bir nevi rüyada taaşşuktu bu. Kader ona garip bir oyun oynadı. Ömrünün en güzel, en verimli yıllarını gurbette yaşadı. Ve vatan hasretiyle çırpınarak son verdi hayatına.

Sağ ve Sol: Hint meçhule açılan bir kapıydı, meçhule yani insana. Dört yıl Ganj kıyılarında vecitle dolaştım. Sağ dediler. Oysa Hint'i bana tanıtan ve sevdiren Romain Rolland olmuştu, bana ve Fransa'ya. Saint-Simon'la uğraştım iki yıl, çağımız onunla başlıyordu. Sol dediler. Hint'i yazarken tek amacım vardı. Asya'nın büyüklüğünü haykırmak, yani bir vehmi devirmek, bir iftirayı yoketmek. Saint-Simon'u putları yıkmak için kaleme almıştım. Her iki kitap da peşin hükümlerin rahatım kaçırdı. Ne sol'un hoşuna gittiler, ne sağ'ın.

Anladım ki, bu iki kelime aynı anlayışsızlığın, aynı kinlerin, aynı cehaletin ifadesidir. Çamur, ama, Batı'dan ithal edilmiş. Lukretius'u hatırlıyorum. Büyük şair 2000 yıl önce görmüş hakikati:

"Eğer pek yakınlarındaysan birbirleriyle çeliştiklerini görürsün. Bakarsın, kimi şu partiden, kimi bu partiden. Ama hele biraz uzaklaş, bir tepeye çık: Tozu dumana katan bu süvarilerin topu birden sana bir tek toz bulutu, aynı toz bulutu hâlinde ayan olacaktır."

Bu iki kelimenin topografyadan politikaya sıçrayışları Fransız İhtilali'yle

yaşıtı. Eski parlamentolar böyle bir kutuplaşmadan habersizdiler. 1789'da Kurucu Meclis'teki kralcılar, kemal-i tantana ile, zat-ı şahanenin sağma kurulmuşlar. Teşriî Meclis'te de yerlerini değiştirmemişler. Sonraları Konvansiyonda mutediller başkanın sağını seçmiş hep. Karşı cephekilere de sol tarafı kalmış başkanın. Onlar da orada kümelenmişler. O çağlarda yaşayan "ilerici" bir yazar: "Öbür dünyadakinin tam tersi," eliyor, "iyiler solda, kötüler sağda," Bir tarafsız, sağları da solları da iğneliyor: "Kutsal Meclis'te bütün işler aksıyor. Sebebi meydanda: Sağ cenah her zaman solak, sol cenah hiçbir zaman sağ değil."

Sağla sol, Batı'yla Doğu gibi kaypak iki kavram. Sağ da, sol da tecanüsten mahrum. Bugün sağı temsil edenler, dün solu temsil ediyordu. R. Remond'a göre soldaki çeşitli temayülleri birkaç başlık altında toplamak mümkün. Önce ihtilal aleyhtarı bir sağın karşısında Fransız İhtilali'nin mirasını ve 89'un prensiplerini benimseyen liberal bir sol. Liberaller 1830'dan itibaren Orleancılarla birlikte sağa geçerler. İkinci sol demokratik ve laik radikalizm, genel oydan yanadır ve onun bütün siyasî sonuçlarını benimser. 1848'de bir an için muzafferdir. Cumhuriyeti kurar, 1900 ile 1940 arasında iş başındadır. Üçüncü sol (başta Marksizm olmak üzere) sosyalist mektepler. Sosyalizmin kazandığı her zafer radikalizmi biraz daha sağa iter. Dördüncü sol komünizm.

Fransız sağının da üç kaynağı var: Bir, restorasyon devrinin ültraları. İki, Orleancılık. Üç, çeşitli mirasları kaynaştıran nasyonalizm. Nasyonalizm, XIX. asır sonlarında bulanjizmle beraber sağa geçer. Sağ partiler, hüviyetlerini açıkça söylemediklerinden ne olduklarını tespit etmek güç. Sol, Fransa için büyümlü bir kelimedir. Hakikatte hiçbir ileri fikirle ilgisi olmayan partiler dahi sahneye solun bayrağı altında çıkarlar. Solla sağ dünya politik edebiyatına Fransa'nın armağanı. Her ülke, bu iki kelimeyi kendi heyecanları, kendi ihtirasları, kendi tercihleriyle damgalamıştır.

Sahyun Nebileri: İsrail peygamberleri. Üslupları haşin ve serttir. Korkunç kehanetlerde bulunurlar.

Sait Paşa: (1839-1914). Dokuz kere sadrazam olmuş (ilk sadareti, 1879), idare-i maslahatçı, Batı hayranı bir zat. Halk arasında "Şapur Çelebi" diye anılır. Efendisi Abdülhamit Han'ın felaketini hazırlayanlardan biri. Küçük Sait Paşa, gerçekten de küçük bir adamdır.

Saint Barthelemy katliamı: 24 Ağustos 1572'de Paris'te Kral IX. Charles'ın emriyle Protestanların topluca katliamına verilen ad.

Salname: Yıllık.

Samet Ağaoğlu: (1909-1982). Yazar ve politikacı. Ahmet Ağaoğlu'nun oğlu.

Şamili Rıfat: (1874-1932). Vali, müsteşar, şair, milletvekili. Türk Dil Kurumu Başkanı.

Samson: Yahudilerin yalancı peygamberlerinden. Gönlünü Dalila adlı bir fahişeye kaptırır. Düşmanları fahişeyi kandırırlar. Kadın Samson'un

saçlarını keser. Oysa hazretin bütün gücü saçlarındadır.

San Cassiano: Machiavelli'nin sürgün yeri.

Scienza Nuova: Yeni ilim. Filozof Vico'nun tarih felsefesi ile ilgili kitabına verdiği isim.

Scott, Walter: (1771-1832). Tarihî romanın yaratıcısı. Ülkemizde pek az tanınan bu büyük İskoç yazarı, *Talisman* adlı romanında Aslan Yürekli Rişar'la, Selahattin Eyyubi karşılaşmalarını, "Robert of Paris'te Bizans devri İstanbul'unu tasvir eder. Birinci roman -galiba- Arapçadan Türkçeye çevrilmiştir: "Selahattin Eyyubî Seyf-i Sârim-i İlâhî". Cürci Zeydan, üstadın Mısırlı şakirtlerinden. Bizde tarihî roman deyince Alexandre Dumas gelir akla. Dumas, Scott'un yanında çok ve çabuk yazarı kabiliyetli bir halk hikâyecisidir. (Fazla bilgi için bkz. Balzac, Altın Gözlü Kız, çeviren Cemil Meriç, Kenan Matbaası, İstanbul 1943. "Balzac'tan önce modern roman".) Bir İngiliz edebiyatçı tarihçisi, Scott için şöyle yazmış: "Şiirleriyle romantizmin ilk neslinden, romanlarıyla ikinci. Kafaca hep birinci nesil. 1815'lerin siyasî ve entelektüel dönemecini yaşamamış gibi. Kişiliği kıvamını bulmuş bir kere. Artık değişmeyecek, sere serpe boy atacak, gelişecek. O dönemin şiiri sayısız kabiliyetler yetiştirmiş, hepsi de birbirinden parlak birer yıldız şair. Ama Scott'un romandaki saltanatı rakipsiz. Yirmi yıla yakın bir zaman bütün yazılanları gölgede bırakmış Scott'un eseri.

Bugün de aşağı yukarı aynı tazelik, aynı büyü. Edebiyat tarihinde benzeri olmayan bir imtiyaz bu. Malalar birbirini kovalamış, zevkler değişmiş, Scott hâlâ aynı Scott. Aydınlar, eleştirciler onu göklere çıkarmış, yere batırmış, o her zaman halkın sevgilisi. Bütünöyle edebiyat hazinesine girmiş bir kere, millî mirasın bir parçası olmuş. Peki ama, yıllar hiç mi aşındırmamış üstadı? Aşındırmış elbet! Binanın her yanı aynı nitelikte, aynı dayanıklılıkta değil. Scott'ta eksik olan: itina. İtinatsız kemâl olabilir mi? Evet, bu yazılar kaynaktan fışkırıyor, gür bir ilham çocuğu. Ve temelde bir ömrü dolduran bir tefekkür çabası, özümleyici bir hafıza, geniş bir hayalin aralıksız kanat çırpışları. İskoçya'yı çok iyi biliyordu Scott. Belgelerden taramıştı maziye, tarihten, efsanelerden taramıştı. Olayların geçtiği bölgeleri adım adını dolaşmış, maziye yeniden yaşamıştı coğrafyada ve yaşatmıştı: törelerde, geleneklerde, dilde için için yaşayan maziye. Bir kelime ile bir kavmin bu gününü yapan değişmez başkalığa somut bir gerçeklik kazandırmıştı. Yıllarca sürmüştü bu şuuraltı hazırlanış. Öyle ki şair hikâyeciliğe başlayınca daha geniş tablolar çizmek için âdeta tükenmez bir kaynak vardı emrinde. Tarihî inşalarındaki büyük değer bu kaynaktan gelir. Scott'un yaratıcılığını yapan, insanlarına o doyulmaz canlılığı veren de aynı kaynak. Scott'un başlıca zaafı: kolay yaratmak.

Aradan geçen bir asır romanın estetiğini ve okuyucunun ihtiyaçlarını değiştirdi. Tok bir hakikat peşindeyiz artık. Scott'un romanlarında

hayalin payı lüzumundan fazla büyük. Hem de hayal olduğunu kabul etmek istemeyen bir hayal. Tarihi dilediği gibi kullanıyor arada. Scott'un hakikatten anladığı on dokuzuncu asır düşüncesinin çabalarından sonra kabul edilen titiz ve sahici hakikat değil henüz." (Cazamian). (Bkz. Cemil Meriç, *Kırk Ambar*, "Avrupa'yı fetheden romancı: Scott", s. 129 vd.)

Sebb-ü şetim: Soğup sayma.

Sembolizm: Velvele ile ortaya çıkan ve saman alevi gibi sönen bir edebiyat cereyanı. Akla, vuzuha, pozitivizme düşman. Hakikatte her şiir bir tarafı ile sembolisttir. Üç silahşoru: Verlaine, Mallarme, Rimbaud. Kelimeleri dilediği mânâda kullanan, sentaksa karşı fazla hür ve laubali olan bu mektep yeni kelimeler uydurmak belâhatini göstermemiştir.

Serseri Yahudi: Bir ayakkabı tamircisi (Yahudi) sandallarını tamir ettirmek isteyen Hz. İsa'yı tanımaz ve kovar. Tanrının gazabına uğrayarak kıyamete kadar dolaşmağa mahkûm edilir. Bu garip Yahudi bir felaket taşıyıcısıdır. Uğradığı her ülkede veba çıkar. Fransız romancısı Eugene Sue *Serseri Yahudi* isimli romanında bu korkunç Yahudiye sahneye çıkarmış, masalla gerçeği kaynaştırarak hikâyesinde daha esrarlı, daha cazip bir hüviyet kazandırmıştır.

Sezarlaşmak: Mutlak iktidar, içkilerin en serti ve maskelerin en emini. Rivayet ederler ki Julius Caesar, gençliğinde korsanlar tarafından kaçırılıp Bitini hükümdarına satılmış. Hükümdar da iffetine tecavüz etmiş hazretin. Tarihler Roma İmparatorlarının en afifiydi derler, ama hatırası korkunç hakaretlere hedef olmuştur, hattâ Kapitol'a çıkarken bir Romalının hazrete "İmparatoriçem" diye hitap ettiği söylenir. Biz, Doğu'nun ve Batının birçok taçlı despotu için hakikat olan bu ithama dayanarak "Zilletten kurtulmak için Sezarlaşılır" dedik.

Sihâm-ı Kaza: (Kaza Okları). Neft'nin Sihâm-ı Kazâ'sı coşkun, yaramaz ve dehasıyla sarhoş şairin hicivlerini topluyordu. Kaynağı öfkeydi bu şiirlerin, öfke ve enaniyet. Nefi oynuyordu: haysiyetlerle, gururla ve kendi hayatıyla. Babasından başlıyordu hicve; sonra devlet adamları ve sanatçılar kaza oklarına hedef oluyordu. Su testisi su yolunda kırıldı ve Nefi-i âteşzebân, 'Gökten nazire indi Sihâm-ı Kazâsına/Nefî diliyle uğradı Hakk'ın belâsına" mısralarının anlattığı gibi katlettiler.

Sirse (Kirke): Güzel Sirse bir adada oturmuş, ne ada ne ada. Sirse'nin bir sarayı varmış mermerden, ne saray ne saray. Sirse gergef işler, şarkı söylemiş. Nağmeler uçarmış pencerelerden kelebekler gibi. Sirse'nin bekçisi canavarlarmış, munis, uysal, dost canavarlar. Adaya ayak basanlar kumsala akseden sesiyle büyülenirmiş Sirse'nin. Sonra sevimli canavarların kılavuzluk ettiği yoldan saraya varırlarmış. Muhteşem bir sofraya beklermiş onları. Ve sofradan çok daha muhteşem bir kadın: Sirse. Altın kâselerden içilen şarap aklını başından alırmış insanın. Hatıralar unutulmuş bir bir. Sirse hem vatan olurmuş, hem sevgili. Ama birden sehhar Sirse sopayla dokunurmuş misafirlere ve misafirler domuz

olurmuş, eşek olurmuş, köstebek olurmuş. Ve hepsi birden ahıra sokulurmuş, Sirse'nin domuz ahır.

Ülis'in arkadaşları bu hazin akıbete uğramışlar. Ülis Merkür'ün avucuna sıkıştırdığı moli otu sayesinde efsundan kurtulmuş ve kılıcını çekip teslim almış dilberi. Hikâyenin sonunu merak edenler Homer'i okusun. Bizden bu kadar.

Pardon, bu Sirse için bir roman ve birçok şiirler de yazılmış. Roman İtalyanca. (Yazarın adı: J.B. Gelli, Floransa 1549). Fransızcaya defalarca çevrilmiş bu roman. Hikâyenin güzel tarafı şu: Ülis çapkını kılıcı çekip Tanrıçayı (zira büyücümüz bir Tanrıçadır) arzularına râm edince, ahmak arkadaşlarını kurtarmak işlemiş. Sirse: "Emredersiniz sultanım" demiş. "Yalnız bakalım onlar tekrar insan olmak isteyecekler mi?" Ahıra gidilmiş. Ülis birer birer sormuş hayvanlara. Arkadaşlarından aslan olan, "Alay mı ediyorsun", diye gürlemiş. "Şimdi ben de senin gibi hükümdarım, hem de senden çok daha güçlü bir hükümdar." Kurta yaklaşmış Ülis ve kulağına fısıldamış, "İnsan olmak istemez misin?" "Ne münasebet" diye ulumuş kurt. "Onlar benden daha kıyıcı, daha namussuz, üstelik hürriyetleri de yok." Sözün kısası filden köstebeğe kadar bütün hayvanlar hakaretle kovmuşlar Ülis'i.

Sisyphos yahut Sisyphos: Korent'in efsanevî kralı. Cezası malûm, ama suçu pek belli değil. Kimine göre muhterem bir zatın nişanlısını baştan çıkarmış... Kimine göre zincire vurmuş ölümü. Cehennemde iri bir kayayı dik bir dağın tepesine çıkarmak zorundadır. Kaya tepeye varır varmaz aşağıya yuvarlanır. Sisyphos adı, güç ve sonuca varmayan bir işi boyuna tekrarlayan kimseler için kullanılır.

Smolett: (1721-1771). Cerrah ve gazeteci. Le Sage'ın ve Cervantes'in mütercimi. On sekizinci yüzyıl İngiltere'sinin en değerli romancılarından biri ve Critical Review'un naşiri (1736-1762). Şaheseri Hummpy Clinfeer.

Sodom: Batı dillerine "Sodomie, Sodomiste" gibi kirli kelimeler armağan eden günahkâr belde. Tevrat'a göre melekler Lut'un bu sefil "Lutiller"le başa çıkamadığını görerek yanına sevdiklerini alıp ardına bakmadan şehirden uzaklaşmasını söylerler. Lut, karısı ve iki kızıyla Sodom'u terk eder. Kadın arkasına baktığı için tuzdan bir heykel olur. Seksenini aşan Lut'un körpe kızlarıyla maceralarını okuyucular Tevrat'tan öğrenebilirler. İsrail'in mukaddes kitabı (sözde mukaddes) bazı bölümleriyle bir "Bahnâme'den daha yüz kızartıcıdır.

Sürûri: (1752-1814). Usta bir nâzım. Tarihleri ve Hezeliyât'ıyla meşhur. Dîvan şiirine alayı, nükteyi ve müstehceni getiren adam. Sümbülzâde Vehbi'yle atışmaları, şiire tanınan büyük hürriyetin inkâr kabul etmez delillerinden biri. Her ikisi de kadıydılar, ağır başlı, ciddi birer ilim adamı. Ama küfrederek eğleniyorlardı.

Şiirler Pençei: Yavuz Sultan Selim'in. Bütününü şu:
"Merdüm-ü dîdeme bilmem ne füsün etti felek

Giryemi etti füzûn eskimi hûn etti felek
Şîrler pençe-i kahrında olurken lertzân
Beni bir gözleri âhûya zebûn etti felek
Bugünün dili ile:

Bilmem, beni nasıl büyüledi felek/Boyuna ağlıyorum, kanlı göz yaşları
dökerek/Aslanlar, kahreden pençemde tir tir titrerken/Bir ceylân
gözlünün esiri oldum.

Tâhir-ül Mevlevî: (1877-1951). Şark irfanının son temsilcilerinden. “Edebiyat
Lügati” Muallim Naci’nin “İstîlâhât-ı Edebiyye”sini hatırlatır. Metin,
mazbut ve güvenilir bir kaynak. Ama yalnız Doğu edebiyatlarına açık.

Takrir-i Sükûn: Takrir’i Sükûn Kanunu, Türkiye’nin içinde bulunduğu
olağanüstü şartların ve yeni kurulmuş bulunan cumhuriyetin karşılaştığı
fiilî engellerin ortadan kaldırılması amacıyla 4 Mart 1925 tarihinde
yürürlüğe konuldu. Önce, iki yıllık bir süre için çıkarılan bu kanun,
irtica, isyan, ülkenin sosyal düzenini, huzur ve sükûnunu, güvenliğini
yıkma yönüne her türlü teşkilatı, tahrikleri, teşvik, teşebbüs ve yayını
önleme yetkisini Bakanlar Kuruluna veriyordu. Cumhurbaşkanı’nın onayı
şartıyla hükümet bu yetkiyi kullanabilecekti. Hükümetin bu eylemleri
yapan kişileri istiklal mahkemelerine verme yetkisi de vardı. Takrir-i
Sükûn Kanunu, 2 Mart 1927’de kabul edilen ikinci bir kanunla, iki yıl
daha uzatıldı ve 4 Mart 1929’a kadar yürürlükte kaldı (*Meydan-Larousse*).

Talleyrand: (1754-1838). Fransız siyaset adamı.

Tantal (Tantalos): Tanrılar Tanrısı Zeus’un piçi, Kadîm Yunan’ın ünlü
kitaplarına göre... Ve muhteşem bir ülkede hükümdar. Hazret Tanrılar
bezminin mahremi imiş. Bir akşam fanilere tattırmak için ölmezler
sofrasından nektarını aşırılmış, ambruvaz mı? Bilen yok. Babasının itini
çaldı, diyenler de var. Ölümsüzlerin sırlarını fâşetti, diyenler de var.
Bilinen şu ki, Zeus cenapları fena hâlde öfkelenip merkumu cehenneme
yollamış. İş bu kadarla bitse iyi. Zebaniler Zeuszâdeyi bir gölün ortasına
götürüp oradaki bir ağaca sımsıkı bağlamışlar. Sular serin, sular dilber.
Ve zavallı Tantal susuz mu susuz, ama dudakları uzadıkça göl çekilir.
Ağaç meyvelerle yüklü, altın meyvelerle. Ama Tantal’ın elleri uzandıkça
bir rüzgâr bulutlara kadar yükseltir dalları. Ve bu işkence kıyamete kadar
sürer.

Zavallı Tantal Batı dillerinin ortak kelimelerinden biri olmuştur: Elde
edemeyeceği şeyi veya şeyleri isteyen; varlık içinde yokluk çeken kimse.
Tantal işkencesi de şu mânâda kullanılır: eli altındaki nimetlere
erişemeyen veya arzuları tam gerçekleşmek üzereyken beklenmedik
engeller yüzünden gerçekleşmeyenlerin durumu.

Tefekkür Sina’sı: Hâşim; “Fırâz-ı zirve-i sînâ-ıyı kahre” diyordu. Biz de
düşünceyi Sînâ’ya benzettik. Musa’nın ilâhî tecelliye mazhar olduğu dağ.

Telemak: Fenelon’un veliahtı devlet idaresine alıştırmak için kaleme aldığı
roman. Penelop, Truva savaşından dönmeyen babasını arasın diye genç

Telemaki yolcu eder. Ülis'in yakın dostu olan Tanrı Minerva kılık değiştirip Telemak'ı himayesine alır. Delikanlı ile hocası ülke ülke dolaşır, çeşitli hükümdarlarla karşılaşır. Minerva (hikâyedeki adı Mentor) Ülis'in oğluna âdil bir hükümdarın vasıfları hakkında bilgi verir.

Teodosyus: Vali Antiokhos'un teşvikiyle II. Theodosius'un 435-438 yıllarından hazırlattığı kanun. Theodosius İmparator Constantinus zamanından beri çıkarılan imparatorluk kararnamelerini tek bir derleme halinde toplatmış ve tasnif ettirmişti. Theodosius kanunu Batı Roma İmparatorluğu yıkılincaya kadar süren dönemde Theodosius sonrası kanunlar ile tamamlandı.

Teşrî-i magister: Kanun yapma gücü (selâhiyeti).

Thierry: (1795-1856). Fransız tarihçisi. Saint-Simon'un sekreterliğini yaptı. Modern tarihin yaratıcılarından biri.

Topal Şeytan: Lesage'ın romanı.

Truman: (1884-1972). Amerikalı devlet adamı.

Türk Teceddüt Edebiyatı: İsmail Habib'in 1925'lerde yayımlanan edebiyat tarihi. Yazar bu kitapta Tanzimat'tan eserin yazıldığı devre kadar uzanan bir edebiyatın müdafaasını yapar. Daha sonra -ufak tefek tashihlerle liselerde okutulan bir mektep kitabı haline gelmiş, *Edebî Yeniliğimiz* ismi altında birkaç kere basılmıştır. Habib'in tesbit ve tasniflerinde başlıca kılavuz, Ziya Gökalp'tir.

Ulu-l-emr: Padişah, kanun vâzu.

Upanişatlar: Hint'in mukaddes kitaplarından. Sanskritçe yazılmış bu metinlerin sayısı, 108 ilâ 1180 arasındadır. Nazım ve nesir iç içe. (Fazla bilgi için bkz. Cemil Meriç, *Bir Dünyanın Eşiğinde*, "İmandan inkâra: Upanişatlar", s. 25 v.d.)

Vacherot: (1809-1897). Fransız felsefecisi.

Vedalar: Aryaların kutsal kitapları. (Bkz. Cemil Meriç, *Bir Dünyanın Eşiğinde*, "Vedaların Alaca Karanlığında", s. 17 v.d.)

Vergilius: Dante cehennemın kapısında Latin şairi Vergilius'a rastlar. Vergilius, "Heneide" adlı destanın yazarıdır ve İtalyan şairi tarafından mürşit olarak yüceltilir. Vergilius, cehennemde ve arafta Dante'ye kılavuzluk eder. Cennete gelince yerini Beatrice'e bırakır, zira kendisi Hristiyanlıktan önce doğmuştur, yeri araftır, cennete giremez.

Vico: (1668-1744). İtalyan tarihçisi ve filozofu.

Voltaire: (1694-1778). Türk intelijansiyasının Voitaire'i tanıyışı bir hayli eskidir. Münif paşa eserlerinden parçalar çevirir. Beşir Fuat oldukça etraflı bir monografisini kaleme alır. Ahmet Mithat Efendi, Beşir Fuat'ın kitabını kalabalığa tanıtır. Voltaire bütün ihtişam ve sefaletiyle Fransız burjuvazisidir; hayâsız bir tefeci, hilekâr bir müteahhit, (galiba esir tüccarı da). Ama her haksızlığa düşman; her fikre hürmetkâr, hürriyetin gözünü daldan budaktan sakınmaz koruyucusu. Halkı sever fakat halka güvenmez.

- Weber Max: (1864-1920).** Alman iktisatçısı, sosyologu ve filozofu. (Fazla bilgi için bkz. Cemil Meriç, *Ümrandan Uygarlığa*, “Çağdaş uygarlık düzeyi” s. 18 v.d. ile “Politika ve ilim” s. 217 v.d.)
- Wittfogel, Karl: (1896).** Alman yazarı. Birinci Dünya Savaşının sonunda, komünizmden ilham alan birçok oyunlar kaleme aldı; 1922’den itibaren genel sosyoloji ve tarih eserleri... Ama, daha çok, Çin’in iktisadî tarihi üzerindeki araştırmalarıyla tanındı. III. Enternasyonal hesabına Uzak Doğu sorunlarına eğilen Wittfogel’in tezleri, 1931’den sonra Moskova tarafından mahkûm edilir. Naziler iktidara geçince, Wittfogel temerküz kamplarını boylar. Sonra, Çin’de uzun bir inceleme seyahati (1935-1937). 1937’de ABD’ye yerleşir 1939’da Çin tarihi araştırmaları direktörü; 1947’de Washington Üniversitesi’nde Çin tarihi profesörü. O zamandan bu yana, Amerikan entelektüel çevrelerinde, anti-komünist akımının başta gelen temsilcilerinden. En tanınmış kitabı: *Oriental Despotism, A Comparative Study at Total Power* (1957, Yale University Press). Fransızca tercümesi, 1964, Anne Marchand.
- Yajnavalkiya:** Upanişatlarda adı sık geçen bir filozof.
- Yedi askı (muallâkat-ı seb’a):** Cahiliye devri Arap edebiyatında Kabe duvarına asılan yedi ünlü kasidenin hepsine birden verilen ad.
- Yehova:** Kitâb-ı Mukaddes’te Tanrı. Başlangıçta “Yaho” veya “Yahu” şeklinde telâffuz edilir ve “O’dur” mânâsına gelirdi. Bâbil sürgününden beri bu ad ağıza alınmaz oldu. Hahamlar, Kitâb-ı Mukaddes’i okurken bunun yerine Tanrının başka bir adını veya Adonai (Rabbim) kelimesini kullanmağa taşladılar.
- Yezdan: (Zerdüştilerde)** Hayır ilâhı.
- Zafernâme:** Ziya Paşanın meşur hicviyesi.
- Zeki Velidi Togan: (1890-1970).** Tarihçi. Başkırđistan Devlet Başkanlığı yapmış. İstanbul Üniversitesi tarih profesörü.
- Zentce:** İran’ın en eski dillerinden biri. Zerdüştün kitabı Avrupa’da Anquetil Duperron’dan beri -yanlış olarak- “Zent Avesta” diye bilinir. Eserin adı sade “Avesta’dır. Zent yorum demektir.
- Zıllullâh-ı fil âlem:** Allah’ın yeryüzünde gölgesi.
- Ziya Paşa: (1825-1880).** Mısırlı bir ikbal]3erestin kalemşörlüğünü Devlet-i Âliyye’nin Kıbrıs mutasarrıflığına tercih eden Paşa, küçük kinlerin harekete geçirdiğı büyük bir zekâdır. Âli Paşa’yı insafsızca hicveder. Vatana döndükten sonra ölen sadrâzamanın mezarına gidip göz yaşları içinde bağışlanmasını dileyecek kadar dürüst.
- Zweig: (1881-1942).** Avusturyalı yazar. Zweig romancıdır, ama en güzel eserleri denemeleri, “Üç Usta: Balzac, Dickens, Dostoyevsky” (1920). “Hölderlin, Kleist, Nietzsche” (1925), nihayet “Balzac” (1946). Nazizme düşmandı, 1934’te sürüldü: İngiltere. Sonra Brezilya... Avrupa’nın Hitler’e köle olduğunu görerek ümitsizliğe kapıldı, karısıyla birlikte intihar etti.

**Bu Ülke ile ilgili
Basında Çıkan Yazılardan Seçmeler**

Cemil Meriç ve Bu Ülke

Bu Ülke yüz elli yıldan beri bir saralılar kafilesi halinde, kendi kültür ve medeniyetlerinden kopup Batı'ya sığınan Tanzimat ve Cumhuriyet devrim aydınlarının hazin macerasıdır..

... Bu kitap yüz elli yıl sonra da olsa Türk düşüncesinin haysiyetini, kurtarmıştır.

... “*Bu Ülke* harikulade bir üslup, temiz ve sağlam Türkçesiyle Türk nesrinde Cumhuriyet devrinin bir şaheseri olarak öğülmeye değer bir eser.

Türk düşünce tarihi ise bu kitapla bir haysiyet mücadelesi vermiştir.”

Ömer Öztürkmen, *Orta Doğu*, 17.5.1974

Bu Ülke

“Politikacısı, sosyalist, ümanist, yan geldimci, hattâ milliyetçi aydını ile, ‘Batı çıkmazı’ içinde kaybolmuş zavallılar kafilesinin, zorla öldürülen büyük Osmanlı’nın mirasçısı Türklüğe biçtikleri zulümlü kaderin, bu kitap edebi hikâyesidir. Bir üslup ki, teksif edilmiş fikir ve dünya görüşü; bir bakış ki, bugünkü nesil değilse, yarınkiler mutlaka düstur edinecekler.

... Hocamın.. *B u Ülke’sini*, ülkemizi irfan ve yorumla tamamlayan ışıklar olarak okumak yetmez, kabilse ezberlemeli.”

Ahmet Kabaklı, *Tercüman*, 19.5.1974

“Bu Ülke”den “Bu Ülke”ye

“Bu ülkenin, yani bizim ülkemizin trajedisini, hem de komedisini anlatan zevkle okunacak bir eser.”

Haluk İmamoğlu, *Yeni Asya*, 7.2.1977

Bu Ülke

“Asırları kucaklayan bir tecessüs. Nesir ve nazım, üslupta sermedi bir vuslat içinde billurlaşıyor.

... Bir medeniyetin, baştanbaşa haysiyet olan bir medeniyetin, çakal

sürülerine karşı müdafaası.

... Düşünmek ve okumak isteyen insan, karşısındaki fikirleri ince elemeli, önce hayal hanesinde dolaştırmalı, sonra akıl terazisinde, tartmalı. Altın çıkanları al ve sakla. Eğer içinde bakır varsa, yazar bunlar memnuniyetle kabul edecektir, çünkü o, düşünen adam, düşünen yani hakikati arayan.”

Muhsin Demirci, *Yeni Asya*, 4.2.1978

Bu Ülke

“Şiirle öfkeyi, tefekkürle heyecanı birleştiren edebî, fikrî, içtimaî bir eserin adıdır *Bu Ülke*... Profesör Kaya Bilgegil’in bir sohbette: ‘elimde olsa mekteplerde kıraat kitabı diye okuturdum’ dediği bu eser, yazarın diğer eserlerine kaynak teşkil ediyor.

... Yeni nesil, geçmiş nesillerin hatalarına düşmemek, günahlarına bulaşmamak için, ışık tutan *Bu Ülke’yi* okumalı.”

***İslâmi Hareket*, 1.6.1978**

Cemil Meriç’in “Bu Ülkesi

“Son on yılda Cemil Meriç, gittikçe artan bir güçle ananevi Osmanlı değerlerinin müdafaasını yapmaktadır. Batı medeniyetine karşı bir savaş ilanı.

Denemeler kısa, veciz. En uzununu bin beş yüz kelimeyi aşmıyor. Birçokları on iki kelimeyle yüz kelime arasında. Üslup çarpıcı ve diri, tam bir polemikçi üslubu. Öncüller de yargılar da kesin... Yazar en amansız hücumlarını da 19. asırdan bu yana hükümette ve kültürde egemen güç olan Türk Batıcılarına saklamış. Batı medeniyetine bu kadar şiddetle saldıran bir başka büyük Türk yazarı hatırlamıyoruz.

***Bu Ülke’nin* Batı’ya karşı olduğu şüphe götürmez bir gerçek, ama Meriç, Türkiye’nin siyaset ve kültür hayatına nasıl bir yön verebileceğini veya verilmesi gerektiğini açıkça söylemiyor.**

Ne var ki kitaptan çıkardığımız anlam şu: siyaset ve kültür hayatı Osmanlı’nın ahlâk değerlerine dayanacak. Batı’nın düşünce ve ideolojilerine yer vermeyecektir.”

**Talat Sait Halman, *World Litterature Today*,
1978/*Yeni Devir*, 7.7.1978**

“Bu Ülke” Üzerine

“Çağımızın büyük mütefekkeri Cemil Meriç Bey üstadımızın birbirinden nefis eserlerinin tekrar tekrar basılmış olması, fikir hayatımız için öğünçle karşılanacak bir gelişmeyi gösteriyor. Elimizde üstadın *Bu Ülke* adlı eserinin 4. baskısı bulunuyor. Bu kadar kısa bir zamanda ve bu kadar zor bir eserin, Türkiye gibi, adamın bol, okuyucunun kıt olduğu bir ülkede ve aşağı yukarı her yıl bir baskı yapmış olması, oldukça önemli bir basın olayıdır.

... Bazen öyle eserler vardır ki, onları her Türk aydınına adeta zorla okutmak mecburiyeti konmalıdır Sayın üstadımızın eserleri bu bakımdan en baş sırayı alabilecek kıvamda eserlerden meydana gelmektedir. Ancak, bir cümleyi belli bir saatte yazdığını tahmin ettiğimiz Cemil Meriç Beyin eserinden de, o nispette faydalanmak için, yine her cümlemin üzerinde derin derin düşünerek, o cümlemin mânasını yeniden keşfetmeye ve anlamaya çalışarak okumak lazımdır. Bazen bir sahife yazı, hattâ bir cümle, bir adamın hayatının akışını değiştirir. Üstadımızın son yayımlanan dört büyük eseri de bu kabil eserlerdendir...”

Muhittin Nalbantoğlu, Hergün, 24.12.1979

Kitapları Dolduran Senin Kafan, Senin Gönlün

“... *Bu Ülke*, yazarının, gelecek kitaplarının çekirdeği. Yarın ölecekmiş gibi, soluk soluğa yazılmış, lakonik, hattâ şifreli bir mektup. Bir ders kitabı kadar net, bir günce kadar gizemli.

... Geçenlerde bir dostuma *Bu Ülke*’yi gösterdim: Yayınevinin adını (Ötüken) görünce kapağını bile açmadı. Nedir bu kadar korkutan?... Ben, demokrat olma çabası içindeyim, diyordu kapağı açmayan.

... Fırtınasının önüne kattı, savurdu, tartakladı, tahrik etti, meydan okudu Meriç. ‘Arkamdan geleceksen, kiminle yola çıktığını bil’ diyor, ‘ama yol dikenlidir, ama hazırlıksızsın, ama alışageldiğin sistematığı yok yazıların’.

... ‘Yazar, düşüncesini yardım olsun diye sunmaz. Bir mükâfattır bu. Lâayık mısınız, değil misiniz? Anlamak ister’ diyorsun. Sözde kibrini ‘Kanaviçe’ yadsıyor, üşenmeden sıraladığı referanslar yadsıyor. Dip notları kendisine saklayıp, fetva vermek de vardı. Bundan dolayıdır ki kitabından, ışığından, yani senden korkmuyorum. İnsanları sevmesen yazmazdın. Neden itiraf etmiyorsun 191. sayfanın Tagor’unun kendin olduğunu?

Düşüncenin her korkudan azad olduğu bir ülke

Bir ülke ki insanları dimdik

Dünya duvarlarla bölünmemiş

Kelimeler gönlün derinliklerinden fışkırır

Emek kemale uzatır kollarını

**Aklın ırmağı, alışkanlıkların karanlık çölünde kuruyup gitmemiş
Ne olurdu Tanrım? Benim yurdum da böyle bir ülke olsa!**

Alev Alatlı, *Türk Edebiyatı*, Nisan 1984

Derleyen *MAHMUT ALİ MERİÇ*

Notlar

[←1]

1985’de kaleme aldığımız Kronoloji’yi gözden geçirip bazı eksikliklerini tamamlayarak 1992 yılına kadar getirdik.

[←2]

Yanında * işareti olan kelimeler için bakınız Kanaviçe.

[←3]

“Fildişi Kuleden” bölümünden çıkarıp buraya yerleştirdik.

“Fildişi Kuleden” olarak buraya yerleştirmeyi uygun gördüğümüz bu oldukça uzun yazıyı ikiye bölerek ikinci bölümüne bir de başlık ekledik.

Daha önceki baskılardan farklı olarak “Fildişi Kuleden” ayırıp ayrı bir bölüm olarak düzenlemeyi uygun gördük.

Daha önceki baskılardan farklı olarak ayrı bir bölüm olarak düzenledik.